

Географски институт „Јован Цвијић“
Српска академија наука и уметности

Александра Спалевић

ТРАНСФОРМАЦИЈА ПЕРИУРБАНОГ ПРОСТОРА БЕОГРАДА

Београд, 2013

Александра Спалевић

ТРАНСФОРМАЦИЈА ПЕРИУРБАНОГ ПРОСТОРА БЕОГРАДА

БЕОГРАД, 2013

GEOGRAPHICAL INSTITUTE “JOVAN CVIJIĆ”
SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SPECIAL ISSUES
N_o 85

Aleksandra Spalević

TRANSFORMATION OF PERI-URBAN AREA OF BELGRADE

BELGRADE, 2013

ГЕОГРАФСКИ ИНСТИТУТ „ЈОВАН ЦВИЈИЋ“
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 85

Александра Спалевић

ТРАНСФОРМАЦИЈА ПЕРИУРБАНОГ ПРОСТОРА БЕОГРАДА

БЕОГРАД, 2013

ИЗДАВАЧ / PUBLISHER

Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Република Србија
Geographical institute “Јован Цвијић” SASA
Djуре Јаксика 9, 11000 Belgrade, Republic of Serbia
Tel/fax: + 381 11 2637 597; e-mail: general@gi.sanu.ac.rs

ЗА ИЗДАВАЧА / ACTING PUBLISHER

Милан Радовановић / Milan Radovanović

УРЕДНИК / EDITOR

Весна Лукић / Vesna Lukić

РЕЦЕНЗЕНТИ / RECENZENTI

Проф. др Бранка Тошић / Prof. dr Branka Tošić
Проф. др Дејан Ђорђевић / Prof. dr Dejan Djordjević
др Зора Живановић / dr Zora Živanović

ЛЕКТУРА / LANGUAGE EDITING

Марина Нешић / Marina Nešić

ПРЕВОД / TRANSLATION

Марија Цветковић / Marija Cvetković

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК / TECHNICAL EDITOR

Јанко Вукотић / Janko Vukotić
Михаило Цвијетић / Mihailo Cvijetić

ДИЗАЈН КОРИЦА / COVER DESIGN

Марко Станковић / Marko Stanković

ТИРАЖ / CIRCULATION

300

ШТАМПА / PRINTED BY

ДЦ Графички центар / DC Grafički centar

ШТАМПАЊЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ ОМОГУЋИЛО ЈЕ

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

PRINTING OF THE PUBLICATION WAS SUPPORTED BY

Ministry of education, science and technological development of the Republic of Serbia

Ташуи

САДРЖАЈ

УВОДНА РАЗМАТРАЊА	9
ШТА ЈЕ ПЕРИУРБАНИ ПОЈАС ГРАДОВА?	10
<i>Настанак и формирање периурбаних зона и истраживања периурбаних зона</i>	10
<i>Одлике периурбаних зона</i>	12
<i>Функције насеља у периурбаним зонама</i>	13
<i>Промене у начину коришћења земљишта као последица просторног ширења градова</i>	14
ПРОСТОРНО ШИРЕЊЕ И РАСТ БЕОГРАДА	17
<i>Стадијуми у стварању градова</i>	17
<i>Обележја процеса урбанизације у Београду</i>	18
<i>Развој насеља на територији Града Београда</i>	20
<i>Промене административних граница Београда</i>	20
<i>Формирање периурбаног појаса Београда</i>	21
<i>Историјат развоја насеља у периурбаном појасу Београда</i>	22
<i>Карактеристике насеља у периоду формирања периурбаног појаса</i>	23
<i>Периурбани простор Београда у планским документима (у периоду субурбанизације и ширења града)</i>	25
<i>Саобраћајно-регионални положај насеља периурбаног појаса Београда</i>	26
КАРАКТЕРИСТИКЕ РАЗВОЈА НАСЕЉА ПЕРИУРБАНОГ ПОЈАСА БЕОГРАДА	31
<i>Просторно-популациони развој насеља</i>	31
<i>Промене у популационој величини насеља периурбаног појаса Београда од друге половине XX века</i>	31
<i>Просторни размештај становништва</i>	35
<i>Утицај природне и механичке компоненте кретања становника на раст и демографски тип насеља</i>	38
<i>Промене у популационој величини насеља периурбаног појаса Београда</i>	43
<i>Интензитет процеса урбанизације у периурбаном појасу Београда – степен урбаности насеља</i>	45
<i>Просторно-функцијска трансформација периурбаног простора</i>	49
<i>Аграрни преображај насеља у периурбаном појасу Београда у периоду после Другог светског рата</i>	50
<i>Индустријализација Београда</i>	51
<i>Економске карактеристике насеља и становништва</i>	53
<i>Промене у структури становништва према делатности</i>	55

<i>Функцијске одлике насеља периурбаног простора</i>	57
Дневна миграциона кретања у систему Града Београда	63
Морфолошка трансформација периурбаног простора	68
<i>Просторни развој насеља северно од Саве и Дунава</i>	69
<i>Просторни развој насеља јужно од Саве и Дунава</i>	71
Коришћење земљишта у периурбаном појасу Београда	73
Политика изградње Београда - проблем бесправне изградње	79
Опремљеност насеља привредним објектима, објектима социјалног стандарда и комуналним објектима	82
<i>Стање и просторна организација објеката социјалне инфраструктуре</i>	85
<i>Стање и квалитет објеката комуналне инфраструктуре</i>	93
РЕЗУЛТАТ ПРОЦЕСА ТРАНСФОРМАЦИЈЕ	
ПЕРИУРБАНОГ ПРОСТОРА БЕОГРАДА	96
Степен трансформације насеља	98
БУДУЋИ РАЗВОЈ ПЕРИУРБАНОГ ПРОСТОРА БЕОГРАДА	105
Европска политика развоја периурбаних подручја градова	105
Могући правци развоја периурбаног појаса Београда	106
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	109
SUMMARY	111
ПРИЛОЗИ	113
ЛИТЕРАТУРА	121
СПИСАК ТАБЕЛА И СКИЦА	126

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Процес урбаног ширења Београда изазвао је снажне промене у непосредном окружењу градског центра, тзв. периурбаном појасу. Периурбани простор Београда чине насеља на територији четири општине тзв. ужег градског подручја. Непосредни појас Београда, који је предмет изучавања, обухвата 641,21 km² или 65% ужег градског подручја, односно, 21% укупног административног подручја Града Београда, на којем се налази 19 насеља, у деловима општина Вождовац, Земун, Чукарица и Палилула. Та насеља су: Бели Поток, Зуце, Пиносава и Рипањ (општина Вождовац), Угриновци (општина Земун), Велика Моштаница, Остружница, Сремчица, Пећани, Умка, Руцка, Рушањ (општина Чукарица) и Борча, Овча, Падинска Скела, Ковилово, Дунавац, Велико Село и Сланци (општина Палилула).

Истраживање представљено у монографији имало је за циљ да прикаже степен и различите видове трансформације насеља у периурбаној зони Београда. Истраживањем је дефинисана и обрађена трансформација простора кроз просторно–демографске, функцијске и физиономске, квантитативне и квалитативне промене.

Основни задаци истраживања односе се на изучавање и приказивање законитости развоја насеља у окружењу централне зоне метрополе: формирање и развој скупа насеља, процес територијалног ширења и развоја насеља Београд, утврђивање степена развијености скупа насеља (демографске промене, функцијске промене, морфолошке промене, опремљеност насеља објектима животног стандарда).

Један од циљева истраживања представљеног у монографској публикацији јесте да се, сагледавањем степена трансформације периурбаног простора Београда, дефинише позиција насеља у даљем развоју и процесу урбанизације насеља Београд, као и промене које се односе на намену простора у истраживаном подручју. Могући будући правци развоја периурбаног простора предложени су на основу урађене свеобухватне анализе.

ШТА ЈЕ ПЕРИУРБАНИ ПОЈАС ГРАДОВА?

Урбане системе сачињавају: централни део града, периурбани појас са мозаичном структуром насеља, сеоским елементима, природним ресурсима и зеленим појасевима и рурално залеђе (Bryant, 2003).

Под периурбаним појасем подразумева се прелазни простор између јасно израженог урбаног начина коришћења земљишта и подручја аграрне производње. Често се овај појас назива и урбано-рурални прстен (Вреск, 1990). Периурбани простор се означава и као транзитна или интерактивна зона у којој се урбане активности одвијају на руралном простору (Caruso, 2001). Карактеристике насеља и пејзажа су подложне брзој промени, док је изразит утицај непосредног урбаног раста и загађења. Први знаци „периурбанизације” су промене настале у начину коришћења земљишта. Ове зоне се препознају као зоне специфичних, лако променљивих функција на додиру ужег градског и метрополитанског регионалног система (Ravetz et al., 2013).

Настанак, формирање и истраживања периурбаних зона

У свету су позната четири основна процеса урбаног развоја: урбанизација, субурбанизација, деурбанизација и реурбанизација. За стварање рурално-урбаног континуума одлучујући је био процес субурбанизације, који се огледао у процесима деконцентрације делатности из централне градске зоне. Тиме је појачан процес насељавања становника у приградским зонама. Развојем урбаног система постепено се издвајају и уочавају промене у демографској, физиономској и функционалној сфери градских и сеоских насеља. Може се рећи да је процес урбаног развоја у земљама источне и југоисточне Европе и даље у фази субурбанизације, и да је интензивирао 1990-их година.

Тешко је одредити брзину и карактер формирања периурбаних зона. На формирање истих утиче неколико фактора, попут (McGranahan et al., 2004):

- историјских, социјалних и културних карактеристика на нивоу региона, града и насеља,
- економске базе урбаног центра – у директној зависности од наведеног фактора је запошљавање становништва (периурбани појас представља зону концентрације већег броја потенцијалне радне снаге, а самим тим, и зону концентрације дневних миграната),

- инфраструктурне базе - снаге пословног центра се манифестују кроз појачану изградњу и концентрацију инфраструктурних система, најпре дуж значајних саобраћајница,
- географске и еколошке основе које, углавном, најснажније детерминишу активности и развој простора, посебно, резервисаних за изградњу.

Иако формирање периурбаног појаса око већих градских центара почиње још почетком 1970-их година, проблематика нарастања и структурних промена у тим зонама у Европи и свету није била предмет истраживања. Током 1970-их, истраживања су се заснивала на учачању промена руралног окружења града. Већа пажња се посвећивала истраживању феномена демографског раста приградског прстена (Ford, 1999). Тешкоћу у истраживањима је представљао недостатак јасног термина који ће дефинисати тачну површину на којој настају значајне демографске, социјалне и економске промене. Полазна тачка у дефинисању „периурбаног” јесте начин и тип коришћења земљишта. Основна одлика периурбаног простора је масовна изградња и трансфер слободних и зелених површина у изграђен простор. На показатељима као што су популациони раст и промене у намени земљишта заснивала су се првобитна истраживања периурбаних региона (Ford, 1999). За њихово дефинисање најрелевантнија је била функционална зависност руралног насеља од градског.

Истраживања су се интензивирала спознајом да масовна пољопривредна производња и неодрживо коришћење плодног земљишта негативно утичу на квалитет животне средине (Leeuwen & Nijkamp, 2006).

Данас се многи стручњаци у областима географије, регионалног и просторног планирања, економије, социологије, пољопривреде и заштите животне средине баве овом проблематиком, а тешкоћу у истраживањима представља појава централизованог система управљања и одлучивања у одређеним државама.

Одлике периурбаних зона

Један од кључних проблема одрживог урбаног развоја јесте урбано расплињавање, односно, нарастање предграђа. Последица брзог урбаног раста јесте стварање семиурбаног начина живота у периурбаним зонама (Скица 1).

Генерално, урбано-руралне појасеве одликују мали поседи, још увек изражена аграрна производња, појава већег броја мешовитих домаћинстава, јака покретљивост становништва, умерена или мала густина насељености, брза изградња објеката итд. (Вреск, 1990). Познато је да је са миграцијама становништва у предграђа дошло до извесних економских улагања, али, ипак, социо-економски статус периурбане зоне је представљен мањим дохотком *per capita* (у односу на централну зону), ниским ценама пољопривредних производа и несналажљивошћу на тржишту.

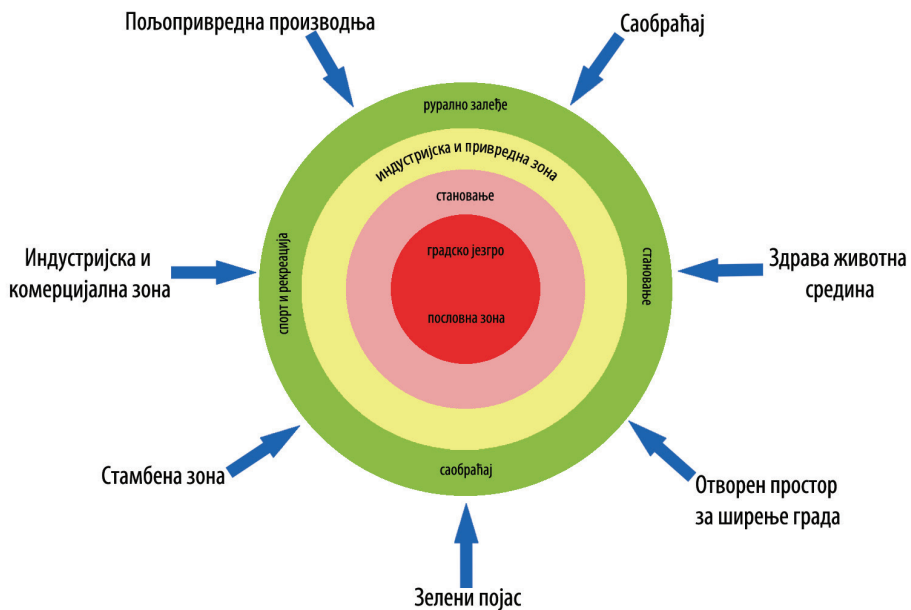
Скица 1. Концепт урбане агломерације (Ravetz et al., 2013)

У Србији, узроци тих процеса су следећи: непостојање или лош квалитет инфраструктурних система, нерешавање проблема прикупљања и одношења чврстог и течног отпада, слаба доступност и опремљеност објектима социјалне инфраструктуре итд. Са друге стране, периурбане просторе карактерише и даље актуелна и модернизована пољопривредна

производња. Ипак, изменила се слика на тржишту. Пољопривредна производња је била намењена градском тржишту, што је и данас случај, али у знатно мањој мери ови производи учествују на тржишту. Није реткост да богатији и већи земљопоседници ван пољопривредних периурбаних површина закупају земљу и раднике.

Функције насеља у периурбаним зонама

Урбано-рурални простори имају полифункционална обележја. У њима се прожимају комерцијалне и индустријске активности, инфраструктурни системи, а делови су намењени рекреацији и одмору. Битна функција приградских простора, често приказаних тзв. зеленим појасевима, јесте та да служе као „плућа” и еколошки вентил града. Ипак, у урбаном и метрополитанском систему, то су, пре свега, резиденцијалне зоне. У земљама у транзицији, међу којима је и наша земља, периурбани простори су познати као зоне јефтиног насељавања, често бесправног. Процес субурбанизације и касније фазе урбанизације условиле су то да периурбане зоне привлаче све већи број имућнијих становника и на тај начин утицали на то да се одређена насеља називају и викенд насељима (Скица 2).

Скица 2. Функције периурбаних појасева

Данас, периурбани појасеви представљају базу за одвијање економских активности око већих урбаних центара. Та економска активност се заснива на концентрацији великог броја малих и средњих предузећа фокусираних на различите делатности. Пажња се посвећује диверзификацији делатности и одустајању од рада у мањим пољопривредно-прерађивачким капацитетима. На сцену ступају активности које доносе виши приход. Са једне стране то је повољно јер периурбане зоне јачају сопствени буџет и почињу да се сналазе на тржишту, док су са друге стране ове зоне неадекватно опремљене инфраструктурним мрежама, па је еколошка слика тих предела нарушена.

Промене у начину коришћења земљишта као последица просторног ширења градова

Измене у начину коришћења земљишта у периурбаном појасу градова утичу, како на локалну средину тако и на регион, па и на саму државу. Појава се најбоље може приказати у периурбаним зонама оријентисаним на пољопривредну производњу. Наиме, загађење, пре свега земљишта, различитим пољопривредним средствима која се користе са циљем квантитативног јачања производње, попут одређених пестицида и посебних врста хемикалија, негативно се одражава на квалитет производа. Томе треба додати и услове створене услед неадекватног инфраструктурног опремања средине (лоши дренажни и мелиорациони канали, слаба путна, канализациона, водоводна и електромрежа). На крају, као спона између пољопривредних површина, производње и тржишта, наводи се саобраћај, односно, његов негативан утицај. Поменути услови животне средине нису, дакле, лоши само за локалну средину, већ се и на нивоу државе испољава утицај некавалитетне и нездраве производње кроз коначни производ лошег квалитета. На тај начин се урбани притисак на рурално залеђе пренео на градско, односно државно тржиште и зачарани круг се затворио.

Физичка експанзија урбаних целина се готово увек одвија преко руралних простора, па су, у погледу начина коришћења земљишта у периурбаним појасевима, најупечатљивије промене настале током експанзије градње, односно, ширењем градског грађевинског простора. Тај процес није само изменио услове средине новонастале периурбане зоне, већ је, у еколошком смислу, утицај много већих размера (промене руралног пејзажа и еколошких услова). Шире зоне утицаја јављају се у оним руралним срединама које су означене као зоне повољне за набавку грађевинског материјала и дуж саобраћајних токова и грађевинских фабрика.

Пре одређивања намена површина у новонасталом периурбаном прстену пажња се мора посветити одређивању граница између ужег градског језгра и периурбаног појаса. Званично, границе града су уједно и границе континуално изграђеног градског ткива. Међутим, границе могу оивичавати и знатно веће површине (пољопривредне површине, шуме и воде). Током ширења урбани системи обухватају нове просторе, прво, дуж главних саобраћајних система, боље зоне комуникације и индустријске структуре. У даљем ширењу градови се труде да одрже затекнуто стање, бар што се тиче одвајања индустријских и комерцијалних зона и стамбених зона од изграђеног језгра. Иако је тешко дефинисати границе између изграђеног језгра и залеђа града, лако је уочити периурбани појас јер је он најосетљивији на промене настале услед ширења градског подручја и начина живота.

Типови промена у начину коришћења земљишта као последица раста и ширења града су:

- уситњавање и честа препарцелација и нарастање стамбених зона насеља, што легално, што нелегално,
- коришћење и резервисање земљишта за депоније, насипе, путеве и различите грађевинске подухвате,
- коришћење расположивог земљишта за смештање индустријских капацитета и продуката производње,
- спонтано и стихијно насељавање (укључујући и бесправне уселенике) на земљишту које за то није одређено, па је чест случај насељавања и градње у плављеним подручјима и у зонама клизишта,
- слаб третман заштите вода (канализација и водовод),
- често и интензивна пољопривредна производња, која након одређеног периода показује негативне ефекте на елементима животне средине,
- велике површине у периурбаним зонама су под парковима, баштама и гробљима, што је некад и узрок промена у екосистемима предела.

Структура и промене у начину коришћења земљишта јесу сложеније и динамичније у периурбаним него у руралним просторима. На овом подручју долази до конфликта јер постоје различити захтеви за коришћењем земљишта, као нпр. за градњу, привреду или пољопривреду (Zasada & Berges, 2011).

У процесу ширења града, град запоседа пољопривредне површине на свом рубу, док се утицај урбаног, сем у начину коришћења земљишта, огледа у промени начина живота људи. Земљиште које је намењено ширењу града знатно је скупље од оног које је одређено за пољопривреду. Уколико правци ширења града нису јасно дефинисани планским документима или законским актима, пољопривредно земљиште може, а не мора да промени власника, па уколико га не промени, власник земљишта неће инвестирати снагу и капитал у даље обрађивање и производњу. Дакле, изостаће дугорочне инвестиције (за системе за наводњавање, куповину механизације, рекултивацију земљишта), па ће се у потрази за бољом и бржом зарадом начин коришћења земљишта често мењати. На тај начин периурбана зона није прстен око града са јаком пољопривредом већ простор у непосредном градском окружењу, у коме се дешавају динамичне промене у погледу пољопривредне производње и коришћења земљишта (Ђорђевић, 1993).

Осим разлика у вредности урбаног и руралног земљишта, на смањење пољопривредне производње може утицати и низ других неприлика, попут климатских, антропогених и слично.

ПРОСТОРНО ШИРЕЊЕ И РАСТ БЕОГРАДА

У мрежи насеља, град као пол развоја јесте и фактор развоја околних насеља и друштвено-економске, функцијске и техничке структуре, а условљава и начин коришћења простора. У утицају града на околна насеља, у првом плану се истиче његова гравитацијска функција у виду привлачења радне снаге, становништва, сировина и капитала из околног простора. Такође, град подстиче развој дневних миграција радне снаге и корисника различитих услуга, али и утиче на размештај производних погона или на стварање нових. На тај начин подстиче стварање и развој секундарних полова производње и рада. Тиме је изведен директан утицај на ширење изграђених површина града и интегрисање непосредне околине града у физиономску и функцијско-просторну структуру града (Вељковић, 1991).

Стадијуми у стварању градова

У периоду после Другог светског рата, а на основу карактеристика и тенденција развоја, насеља приградских зона већих градова Србије могу се сврстати у четири групе (Вељковић, 1991):

1. рурална насеља без израженог процеса деаграризације или са слабо израженим процесом деаграризације,
2. рурална насеља са значајнијим променама у функцијској структури које прати смањење броја становника услед појачаног процеса деаграризације; у насељима овог типа изражен је процес депопулације,
3. мешовита насеља са јасним променама у функцијској структури. Ова насеља одликују се променама у популационој, функцијској и морфолошкој структури и снажним дневним миграцијама; у послератним годинама у овом стадијуму су се налазила насеља приградске зоне Београда,
4. урбанизована или урбана насеља са развијеном функцијском структуром и сталним порастом броја становника; ова насеља одликују дуготрајни процеси деловања града, концентрација становништва, делатности и објеката у њима; у овај стадијум насеља у непосредној околини Београда ушла су 1980-их година.

Поменуте групе насеља представљају стадијуме у еволуцији руралних насеља, кроз које су приградска насеља пролазила под поларизацијским или подстицајним деловањем. Када се у развоју града достигну одређени стадијуми у погледу концентрације развојних делатности, функција, становништва, елемената техничке и изграђене структуре, долази до преласка насеља из нижих у више еволутивне стадијуме насеља.

Обележја процеса урбанизације у Београду

Од половине XIX века до 1950-их година дешава се поступна диференцијација у мрежи насеља околине Београда (Костић, 1962). На мрежу и функције насеља у околини Београда утицали су првенствено саобраћајни, а потом и административно-управни чиниоци. На даље увећање насеља, његову модернизацију и измену функција утицао је и положај насеља у широј гравитационој зони града.

У демографском, привредном и урбанистичком развоју, Београд пролази кроз различите фазе урбанизације. Након сваке фазе излази са промењеном економском, демографском и физиономском структуром и територијално је већи.

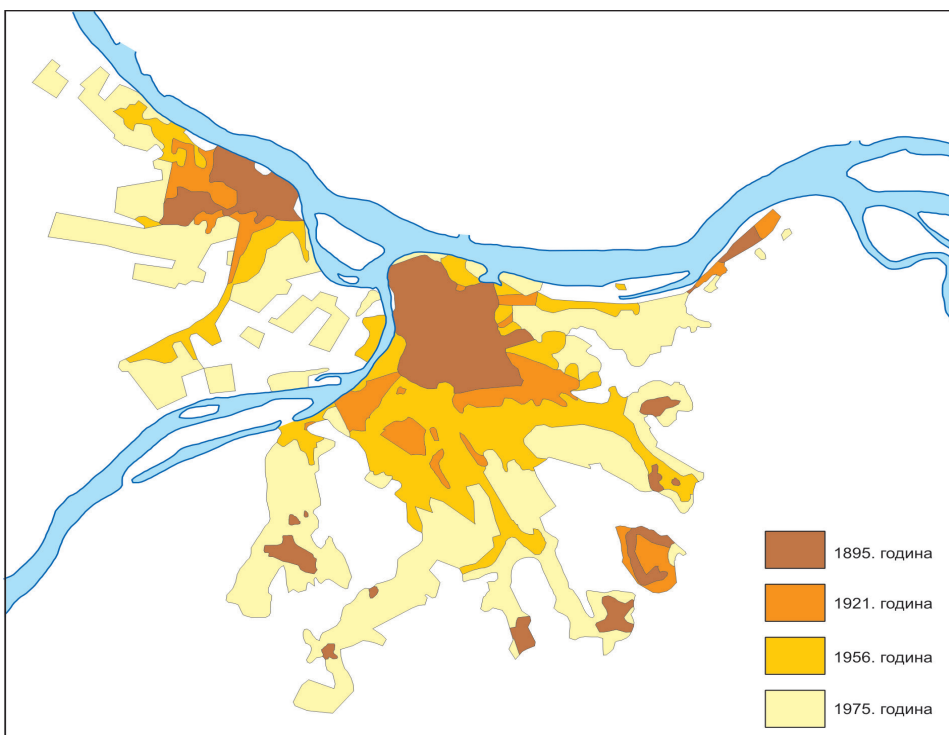
Класичну урбанизацију Београд доживљава у периоду од 1941. до 1960. године (Грчић, 1993). Тада добија функцију главног града и завршава се фаза формирања моноцентричног града.

Процес субурбанизације у београдској околини релативно је млад процес, започет крајем 1960-их и 1970-их година (Рибар и др., 1993). У тој фази почиње стварање сложеног полицентричног града кретањем становништва из језгра града у приградске зоне, односно досељавањем становништва из других, махом неразвијених, насеља Србије (Грчић, 1993). Процес субурбанизације је проузроковао појаву два нова просторна процеса: трансформацију насеља (социо-економска и физиономско-морфолошка) и интензивирање дневних кретања становника приградског дела Београда. Ови процеси представљају почетак стварања урбане регије.

Београд је, у периоду 1970-их и 1980-их, дефинисан као полинуклеусна агломерација, са изразито неаграрном структуром делатности и већом запосленосћу у трећем и четвртном сектору, док је ужа градска зона сачињена од неаграрних и мешовитих насеља (Вељковић и др., 1995).

Процес деурбанизације започиње убрзаним развојем неметрополитанских зона града док се, паралелно с тим, успорава демографски раст ужег градског језгра. Око централног језгра ствара се први прстен насеља 1980-их година (Грчић, 1993).

Развојем делатности на постиндустријској основи започиње последња фаза урбанизације – реурбанизација (Грчић, 1993). На примеру Београда процес реурбанизације није видљив у свом иницијалном значењу. Под поновним насељавањем централног језгра не подразумева се насељавање саме централне зоне већ промене у демографској структури и структури градње периурбаног дела града, који полако постаје део континуално изграђеног централног дела Београда (Скица 3).

Скица 3. Ширење континуално изграђеног дела Београда (извор: Вељковић, 1991)

Развој насеља на територији Града Београда

Град Београд је након Другог светског рата доживео буран раст, што је последица деловања друштвено-економских чинилаца у различитим фазама процеса урбанизације. Постојале су тенденције зракастог територијалног развоја Београда, дуж главних магистралних праваца и према зонама концентрације индустрије. Преко реке Сава град се спајао и ширио према Земуну, затим дуж Дунава, као и према планини Авала долином Топчидерске реке. Град се ширио асиметрично, више у шумадијском него у сремском и банатском делу града (Група аутора, 1972).

Промене административних граница Београда

Београд је из Другог светског рата изашао као територија сачињена од 12 катастарских општина: Стари град, Врачар, Савски венац, Палилула, Звездара, Вождовац, Стара Раковица, Чукарица - део, Велики Макиш - део (шумадијска страна) и Земун, Земун поље и Нови Београд (сремска страна). Две године након завршетка рата град прелази на леву обалу Дунава прикључивши себи КО Крњача.

Административне границе Београда у наредним годинама биле су прописане планским актима. Савезним Законом о народним одборима од 01. априла 1952. године подручје града било је подељено на уже градско подручје (део Вождовца, источни Врачар, западни Врачар, Звездара, Карабурма, Пашино брдо, Неимар, Палилула, Савски венац, Стари град, Стари ћерам, Нови Београд, Теразије, Топчидерско брдо, део Чукарице) и шире градско подручје (Бежанија, Борча, Жарково, Железник, Крњача, Овча, Падинска Скела, Раковица и Земун).

За развој периурбаног појаса Београда, али и за ширење спољашњег прстена града, битно је припајање приградских територија 1955. године. У састав главног града Србије тада улазе следећа насеља: сремски део града - Батајница, Угриновци, Сурчин, Прогар, Добановци, Петровчић, Бечмен, Јаково и Бољевци (данас општине Земун и Сурчин), затим са шумадијске стране Вишњица, Велико Село и Сланци, затим Миријево, Велики Мокри Луг и Мали Мокри Луг. У јужном рубном делу, Београду се прикључују Кумодраж, Зуце, Бели Поток, Раковица село, Јајинци, Пиносава и Рипањ (општина Вождовац), Ресник, на територији општине Чукарица - Рушањ, Велика Моштаница, Сремчица, Остружница и Умка. Исте године Београду се припајају и насеља општине Гроцка и данашње приградске општине Барајево.

Међу последњим променама граница града, односно, насеља унутар њега, десило се да су насеља Бесни Фок, Врбовски, Глогоњски Рит, Јабучки Рит, Прелив, Товилиште и Црвенка припојени насељу Падинска Скела (Службени гласник СРС 40/72).

Промене граница атара насеља завршене су 1977. године. Тада је површина насеља Рипањ увећана јер су том насељу припојена насеља Брђани и Бошњаци (Службени гласник СРС 31/77). Од тада се површина насеља ужег подручја Београда није мењала.

Формирање периурбаног појаса Београда

Почетак формирања периурбаног појаса Београда дешава се упоредо са почетком процеса субурбанизације града. Формирање периурбаног појаса темељи се на процесу размештаја делатности, становништва и добара из центра у атаре урбанизованих насеља. Ширење утицаја града почиње и развија се, најпре дуж улазно-излазних саобраћајница, па се и периурбани појас најпре формира поред значајнијих регионалних и магистралних путева.

Током 1960-их и 1970-их година прошлог века становништво тежи центру града, па се популациони и функцијски преображај остварује у првом прстену насеља, на значајнијим комуникацијама (Николић & Радовановић, 1962).

Супротно процесу јаке концентрације становништва и делатности у центру града, одвијале су се промене на градској периферији. Као најзначајнији издваја се процес депопулације, који са индустријализацијом обликује будући развој насеља рубних зона града. Развој насеља, посматрајући новостворену средину, највише заостаје у комуналном уређењу. Тада, слику развоја Београда су уоквириле неповољне економске могућности привредно слабих насеља, лоша земљишна политика, слаба друштвена организованост и, још невидљива, непланска изградња насеља (Група аутора, 1979).

Почетком 1970-их година периурбани појас је било могуће дефинисати на следећи начин: шира градска територија је била дефинисана као приградско подручје, односно прво функционално подручје. Том простору Београда припадали су Сурчин и Батајница у Срему, Борча и предео око Панчевачког пута до Панчева у Банату, предео око Смедеревског пута до Гроцке, предео око Крагујевачког пута до Авале и предео око Лазаревачког пута до Липовачке шуме. Ту спада и предео око Ваљевског пута до Умке

(Илић, 1970). Захвата делом сремске и банатске равничарске терене, а делом шумадијска побрђа. За насељавање су били атрактивнији брдовити терени због морфологије терена, веће надморске висине и бољих микроклиматских услова.

Историјат развоја насеља у периурбаном појасу Београда

Периурбани појас Београда обухвата тзв. први прстен насеља централног изграђеног језгра града, површине 641,21 km². Тај појас Београда обухвата око 65% ужег градског подручја, односно 21% укупног административног подручја Града Београда. У оквиру поменутог појаса налазе се следећих 19 насеља: Бели Поток, Зуце, Пиносава и Рипањ (општина Вождовац), Угриновци (општина Земун), Велика Моштаница, Остружница, Сремчица, Пећани, Умка, Руцка, Рушањ (општина Чукарица) и Борча, Овча, Падинска Скела, Ковилово, Дунавац, Велико Село, Сланци у општини Палилула (Скица 4).

Планским документима град је био подељен на уже градско језгро и ширу зону града (Група аутора, 1979). Ужу зону града чинило је континуално изграђено ткиво са низом семиурбаних насеља у прстену око самог језгра, док се под широм зоном подразумевала територија насеља ван граница Генералног урбанистичког плана (ГУП) из 1972. године. ГУП-ом до 2000. године, први прстен око центра чинила су следећа насеља: Остружница, Умка, Сремчица, Велика Моштаница, Рушањ, Пиносава, Бели Поток, Зуце и Велико Село, Сланци, Борча и Овча. Ове границе периурбаног појаса важе и у просторном плану града Београда из 1980. године.

Периурбани простор Београда формиран је процесом припајања руралних насеља ужој градској зони. Настанак периурбане зоне у вези је са стварањем урбаних садржаја у руралном пределу - опремање објектима јавних сервиса и служби и инфраструктурним објектима.

Подела насеља на одређене групе, на основу времена припајања, заснована је на популационом и функцијском развоју насеља, а у складу са удаљеношћу насеља од центра града (Рибар и др., 1993).

- Први круг приградских насеља још 1950-их почео се утапати у централно градско ткиво.

- Други круг у ланцу приградских насеља чине насеља: Железник, Ресник, Раковица - село, Јајинци, Бели Поток, Лештане, Калуђерица, Сланци, Велико Село, Овча и Борча. Поменута насеља се интензивно развијају

1970-их година, када је унутрашњи круг насеља већим делом попуњен и када је због либерализације градње постало могуће градити у атарима ових насеља.

- У трећем кругу, удаљеном 20-30 km од центра града, јесу насеља Остружница, Сремчица, Рушањ, Пиносава, Рипањ, Зуце, Болеч и Винча.

- Четврти круг чине насеља удаљена 25-40 km од центра (Гроцка, Заклопача, Врчин, Барајево, Мељак, Вранић, Велика Моштаница, Мала Моштаница, Умка I, Пећани и Руцка).

- Пети круг приградских насеља чине већа општинска средишта са својим сеоским насељима. Насеља трећег, четвртог и петог круга позната су по насељавању избеглих лица, најпре из Босне и Херцеговине и Хрватске, а затим и са Косова и Метохије. У време косовске емигрантске кризе посебно су насељаване Сремчица и Умка, као и насеља општине Барајево.

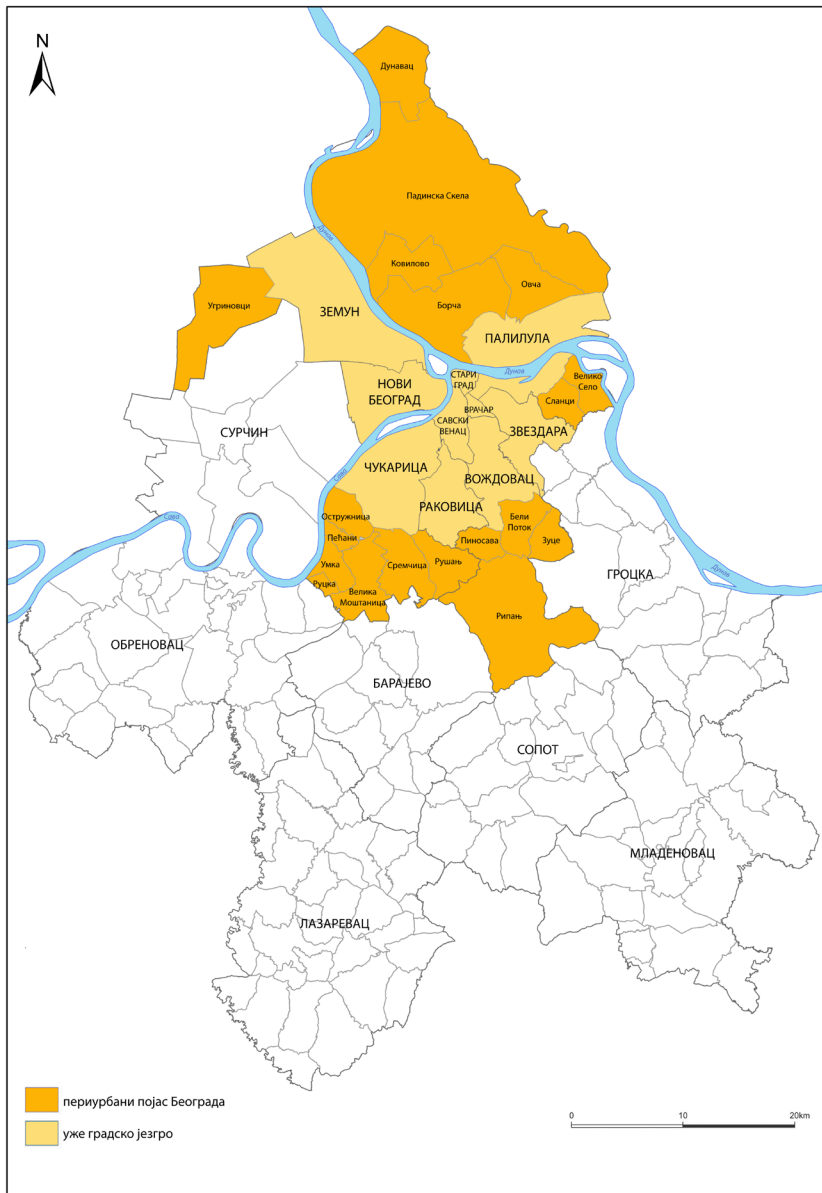
Карактеристике насеља у периоду формирања периурбаног појаса

Карактеристике насеља у периоду настајања периурбаног појаса су: нагли пораст броја становника, стамбених објеката и ширење грађевинског подручја, низак ниво комуналног уређења, низак ниво друштвеног стандарда (непостојање објеката образовања, здравствене заштите и сл.), висок ниво становања (Група аутора, 1980).

Планирање ових насеља додатно је било отежано због слабе привредне базе тог појаса града, хетерогености демографске и социјалне структуре, промена у начину коришћења земљишта, промена у организацији насеља, нерегулисане и некавалитетне саобраћајне мреже, неправилно извршене парцелације, наглог нелегалног подизања земљишне ренте пољопривредног земљишта и претварања у грађевинско итд.

Током периода субурбанизације, планским мерама је подстицана трансформација насеља која ће уследити неколико година касније, а која се огледа у чињеници да је периурбани појас простор који ће амортизовати и успорити демографски раст ужег дела Београда, кроз квалитетније услове становања.

¹ Услед промена у броју и структури становника насеља Бели Поток, Велики Мокри Луг, Мали Мокри Луг, Јајинци, Кумодраж и Миријево увршћена су према попису из 1971. године у градска насеља. У наредном периоду статус градских насеља добијају Пиносава, Остружница, Пећани, Руцка и Умка.

Скица 4. Периурбани појас Београда

*Периурбани простор Београда у планским документима
(у периоду субурбанизације и ширења града)*

У планерској литератури, са јачањем процеса урбанизације, све више је у употреби термин „урбанизација” којој прво подлежу насеља у периферном прстену на најмањој удаљености од градског центра. Овим термином, Генерални урбанистички план Београда из 1972. године и Устав из 1974. године означавали су насеља периурбаног појаса. Још неколико закона, који су утицали на планирање развоја града, одредило је ток и брзину трансформације периурбаних насеља. То су Закон о урбанистичком и регионалном просторном планирању (Службени гласник СРС 30/65) и Закон о национализацији (Службени гласник СРС 10/59, 27/65). Поменути документима омогућено је стихијно насељавања околине ужег градског језгра, настављена је концентрација људи и добара у централној зони, пољопривредна околнина града је, са једне стране, економски искоришћена тиме што је прешла у друштвену својину, а са друге стране, национализација је допринела наставку уситњавања поседа, што за последицу има немогућност коришћења механизације (Група аутора, 1980).

Посматрајући историјат просторног планирања Београда, тачније, његових приградских насеља, закључује се да су насеља која су била у границама ГУП-а² из 1972. године плански третирана, штавише, градња у њима је условљена одређеним грађевинским мерама. Међутим, сва насеља која се нису налазила у границама поменутог ГУП-а, а административно су припадала подручју Београда, плановима нису потпуно обухваћена³ и у њима је била евидентна стихијна и бесправна изградња, чији су носиоци, најчешће, мигранти са села, скромних економских могућности, некада запослени у примарном сектору, а после неквалификовани кадар у индустријским делатностима.

² Граница Генералног урбанистичког плана из 1972. године се поклапа са границом у важећем плану из 2003. године

³ Ван граница ГУП-а насеља - центри општина имају генералне планове, али превазиђене. Постоји и серија детаљних планова рађена за поједина насеља. Међутим, развојне смернице из тих планова нису спроведене у пракси

Саобраћајно-регионални положај насеља периурбаног појаса Београда

Град Београд има повољан саобраћајни положај. Београд представља раскрсницу западне, централне и источне Европе који моравско-вардарском (Коридор X) и нишавско-маричком долином воде ка Малој Азији. Дунавом (Коридор VII) је повезан са западноевропским и средњоевропским земљама и са земљама југоисточне и источне Европе.

Положај и развој насеља периурбаног појаса директно је одређен саобраћајном функцијом Београда. Посматрана насеља се налазе у зонама важнијих саобраћајница. Насеља на левој обали Дунава су концентрисана уз главну саобраћајницу која пролази кроз Панчевачки Рит - тзв. Зрењанински пут (крак пута М24.1). Према новој категоризацији путева, ова саобраћајница спада у путеве трећег реда (Службени гласник РС 37/09). Са централном зоном Београда насеља су повезана преко Панчевачког моста, док су мањим крацима повезана са општином Панчево.

У сремском делу Београда налази се саобраћајница првог реда – аутопут Београд – Загреб, део Коридора X, који повезује Србију и Београд са средишњим делом Европе. Непосредно уз ту саобраћајницу лоцирано је насеље Угриновци. Том Е70 саобраћајницом насеље је повезано са насељима општине Сурчин, док се локалним путевима ослања на градски део општине Земун. Преко градског дела општине Земун, насеље је, путем М22, повезано са општином Стара Пазова.

Северни део периурбаног подручја града се, дакле, налази на излазним саобраћајницама које су од стратешког значаја за развој насеља Београда. Јужна периурбана зона је дефинисана, такође, улазно-излазним саобраћајницама. Насеља авалског подручја се налазе у зони тзв. Авалског пута, односно пута Р200. Према новој категоризацији он припада путу другог реда и означен је као регионални пут који спаја Београд и Младеновац са општином Крагујевац. У западном делу, посматрана насеља су оивичена саобраћајницом Е70, тачније његовим краком ка југу Србије. У тој зони налазе се атари насеља Бели Поток и Зуце.

Пут Е763, познат и као Ибарска магистрала, пролази кроз атаре насеља Рушањ, Сремчица и Велика Моштаница (општина Чукарица). Поменута саобраћајница повезује Београд са општином Лазаревац и даље ка југозападу Србије, са Босном и Херцеговином и са Црном Гором.

Кроз северни део чукаричке периурбане зоне пролази саобраћајница М19, пут трећег реда. Поменути Обреновачки пут спаја насеља Остружницу, Умку, Пећане и Руцку са насељем Београд и са општином Обреновац.

На мрежу и функције насеља у околини Београда утицали су, првенствено, саобраћајни чиниоци (Рибар и др., 1993). У анализи и одређивању значаја насеља у мрежи насеља Београда, посебна пажња се посвећује удаљеностима од централне зоне Београда (Скица 5). Ширење града је у директној корелацији са растојањем центар-периферија. Насеља ближа централној зони града, у процесу ширења града, прва улазе у састав централне зоне. Нарастањем града и његовим ширењем у послератном периоду обухваћена су насеља чији се развој везује за процес индустријализације града. Тада су заузети простори у појасу који је најближи Београду.

Од 1970-их година у процес ширења Београда укључена су насеља Борча, Бели Поток и Сланци, насеља на најмањој удаљености од језгра града (Рибар и др., 1993).

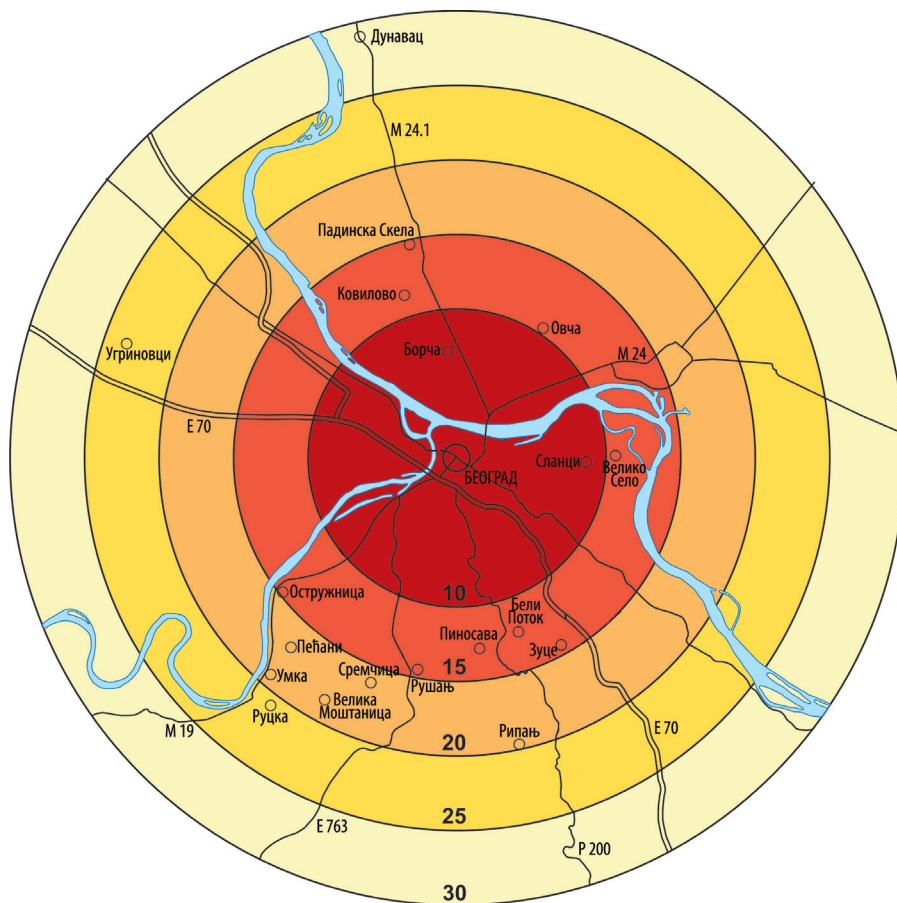
На највећој удаљености од градског језгра налази се насеље Дунавац, док су насеља најближа Београду Борча и Сланци. Неколико километара су даља насеља Овча, Ковилово, Велико Село, Бели Поток, Пиносава, Рушањ и Остружница. Остала насеља периурбаног појаса налазе се на удаљености од 15 до 25 km.

За анализу приступачности насеља, сем удаљености представљене километрима, коришћени су и подаци о линијама јавног градског превоза и мрежи саобраћајница. Поједина насеља, иако можда нису знатно удаљена од централне градске зоне, могу бити неприступачна.

Северни део Београда са језгром града повезан је мостовима, Панчевачким (Београд - Панчевачки Рит), Бранковим мостом (Београд - Земун) и мостом Газела, на Сави. Мост Газела спаја централну зону града са насељем Нови Београд и општином Сурчин, у правцу Коридора X.

Панчевачки мост чини једину везу насеља Борча, Овча, Падинска Скела, Ковилово и Дунавац са насељем Београд. На банатској страни, а северно од моста, саобраћајнице се радијално разилазе. Банатска равница је омогућила изградњу широких саобраћајница, са више трака. Такве саобраћајнице дозвољавају брз проток саобраћаја, али се загушење дешава на Панчевачком мосту. Насеља Панчевачког Рита су међусобно повезана путевима, али са центром града најбоље су повезана она на најмањој

удаљености. Узрок томе лежи и у фреквентности возила јавног градског саобраћаја. Наиме, до насеља Борча саобраћају две аутобуске линије. Према актуелном реду возње, поласци се спроводе, у просеку, на 5 минута. Остала насеља Рита су условљена терминима аутобуских полазака, од 20 до 60 минута.

Скица 5. Удаљеност насеља периурбане зоне од насеља Београд

Насеље Падинска Скела има специфичан саобраћајни положај и значај. Наиме, ово насеље представља чвориште у којем се стичу линије које саобраћају ка северном делу Рита. Ка Падинској Скели саобраћа једна линија, док из насеља полази пет аутобуских линија, како ка појединим физиономским целинама насеља тако и ка насељу Дунавац. Веза насеља

Дунавац са Падинском Скелом уједно је и веза насеља Дунавац са централним делом Београда.

Насеље Угриновци је у неповољном саобраћајном положају у односу на Београд, али има повољан положај захваљујући близини аутопута Београд-Загреб. Међутим, веза са централним градским прстеном се не остварује директно већ преко појединих насеља општине Земун и Сурчин. Проблем приступачности насеља Угриновци лежи у чињеници да га од пет аутобуских линија које иду ка насељу ниједна не спаја са језгром града. Томе треба додати и податак да се аутобуска веза обавља веома ретко, односно ка насељу саобраћају аутобуси на сваких 30-40 минута. Саобраћај је додатно отежан услед слабог квалитета саобраћајница и лоше повезаности саставних целина Бусије и Грмовац са насељем Угриновци.

У јужној зони Београда приступачност насеља је, у великој мери, одређена геоморфолошким карактеристикама те зоне. Алувијална раван Саве је омогућила изградњу путева ка насељима посматраног појаса. Саобраћајницом М19 повезан је центар Београда са насељима Остружница, Умка и Руцка. Временска удаљеност насеља од центра је израженија услед слабе фреквенције аутобуских линија. Од насеља Умка, ка југу, наставља локални пут који повезује насеље Велику Моштаницу са градским центром. Близина саобраћајница М19 и Е763 утицала је на успостављање добре саобраћајне везе насеља Рушањ са градом. Тај утицај се повећао због добре фреквенције аутобуских линија. Саобраћајнице унутар посматране чукарничке периурбане зоне доброг су квалитета и за ова насеља се може рећи да су међусобно добро повезана.

Авалска насеља су удаљена од центра Београда до 20 km. Међутим, на њихову приступачност утичу временска удаљеност и путеви лошег квалитета. Посебан недостатак представља непостојање путева између насеља, Белог Потока и Зуца, Пиносаве и Рипња. Ка наведеним насељима саобраћа седам линија јавног превоза, од којих до Рипња иду четири линије. Слаба је и фреквенција између полазака аутобуса. Насеље Рипањ, због величине и карактеристика терена, има 14 физиономских целина. Све целине су међусобно повезане саобраћајницама слабог квалитета али не и аутобуским линијама. Посебна линија из насеља Београд саобраћа ка викенд насељу Трешња. Посматрано насеље ипак најбољу везу остварује са насељем Рушањ, у суседној општини.

Са аспекта приступачности, у неповољном су положају и подунавска насеља, Сланци и Велико Село. До Великог Села пружа се једна

саобраћајница, део тзв. Вишњичког пута. У поменутом насељу тај пут се и завршава. Истом саобраћајницом су повезана ова насеља међусобно и са центром Београда. Не постоји веза са насељима суседних општина, Гроцком и Звездаром. Дакле, иако су насеља 10 km удаљена од уже градске зоне, саобраћајно су лоше повезана. Ка насељима саобраћа једна линија у временским размацима од 30 минута.

Сумирајући податке, изводи се закључак да су најприступачнија насеља ка којима често (просечно на 5 минута) саобраћају возила јавног превоза, Борча и Сремчица. Временска удаљеност је мања од насеља Београд ка насељу Борча. Најнеприступачнија насеља су Дунавац, Угриновци, Сланци и Велико Село. Насеља Дунавац и Угриновци су и ваздушном линијом најудаљенија од насеља Београд, али су и најслабије повезани јавним градским саобраћајем са Београдом. Код насеља Сланци и Велико Село ситуација је другачија, односно насеља су неприступачна због постојања само једне саобраћајнице, лошег квалитета исте, слабих саобраћајних веза са суседним насељима и мале фреквенности дневних полазака аутобуса.

Остала насеља периурбаног појаса Београда леже на изохрони која има вредност 40-60 минута. Ограничавајући фактор представља тачно утврђен термин полазака градских аутобуса.

КАРАКТЕРИСТИКЕ РАЗВОЈА НАСЕЉА ПЕРИУРБАНОГ ПОЈАСА БЕОГРАДА

Просторно-популациони развој насеља

Демографске карактеристике и процеси су један од основних фактора који одређују карактер промена унутар насеља. Становништво, са једне стране, дефинише тип и величину насеља, док са друге стране, својом професионалном структуром утиче на функционалну, односно, привредну оријентацију насеља.

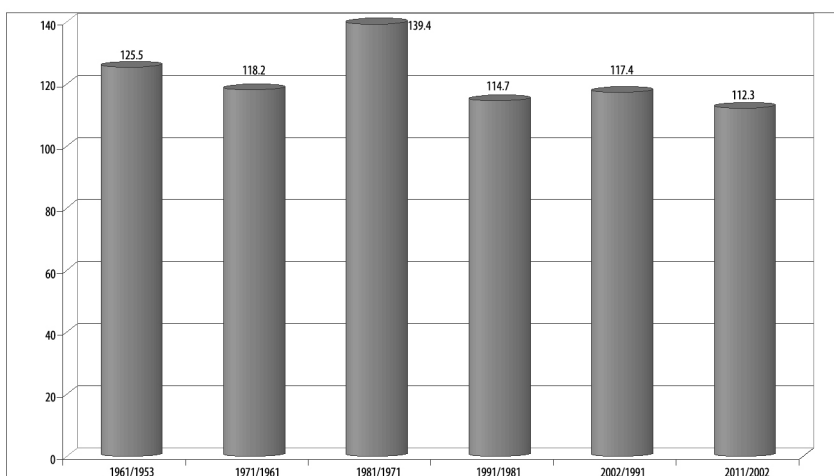
Промене у популационој величини насеља периурбаног појаса Београда од друге половине XX века

Демографске промене на територији Београда биле су условљене променама у природном прираштају становништва, механичким кретањима, односно, приливом и одливом становништва и променама у економској структури, тачније, трансферу становништва из примарних у секундарне и терцијарне делатности. Појаве које су и узрок и последица природних и друштвено-економских кретања становништва унутар и ван граница Београда јесу индустријализација, деаграризација и урбанизација.

У периурбаној зони Београда, према подацима Пописа 2011. године, живи 133.232 становника. Почев од првог послератног пописа, па до данас, број становника у Београду је константно растао. Године 1961. број становника у посматраним насељима износио је 53.458, што значи да је број порастао за 17.501 становника, односно 32,7%. У наредном десетогодишњем периоду, број становника се увећао за 9.755, односно 15%. У периоду од 1971. до 1981. године, становништво је наставило са растом, па се зона популационо увећала за 28,3%, односно у периоду 1981-2002. године за 34,6%. У последњем међупописном периоду број становника је порастао за 12,3%. Периоди најзначајнијег демографског раста појаса су од 1948. до 1961. године и од 1971. до 1981. године (Скица 6). Ови периоди су уједно и периоди мењања функционалних карактеристика насеља. У послератној Југославији, ка Београду је гравитирало становништво из различитих крајева бивше Југославије. Тада, у привредној слици града доминантну улогу имају пољопривреда и занатство. Од 1960-их до 1970-их одвија се постепен прелазак становништва из примарних у секундарне делатности. Овај период се сматра почетком другог стадијума процеса урбанизације. Појачана урбанизација Београда је за последицу имала снажнија имиграциона кретања, па у периоду 1971-1981. године периурбана зона града има улогу да акумулира досељено становништво.

У посматраној зони, број становника се скоро дуплирао 1971. године (63.213 становника) у односу на 1948. годину. Исти тренд раста зоне је остварен и у периоду 1971-2011. године (Табела 1).

Посматрајући насеља периурбаног појаса града, индекс пораста 2011/1948 износи 365,9. Општа слика у свим насељима је да број становника расте константно али неуједначено (Скица 6). Главни узроци томе су физиономске и функцијске карактеристике насеља.

Скица 6. Индекс промене броја становника

Равномеран популациони раст бележе насеља на територији општине Вождовац, где се као изузетак истиче насеље Бели Поток. У прилог томе иде чињеница да се насеље налази на малој удаљености од уже градске зоне и да постепено сраста са њом. На територији општине Палилула издваја се насеље Падинска Скела чији је индекс пораста становника (2011/1948) 368,2. Узрок великих индексних вредности је изградња Пољопривредног комбината Београд, једног од најзначајнијих привредних центара града. У складу са тим 1945. године започета је изградња стамбених објеката за смештај запослених радника. У општини Чукарица, од константног популационог раста незнатно одступају насеља Рушањ и Умка. Као посебни примери издвајају се насеља у којима популациони раст није текао уједначено. То су насеља Борча, Сремчица и Угриновци. Док је у насељу Угриновци број становника највише порастао у последњем двадесетогодишњем периоду, у насељу Сремчица популациони раст се

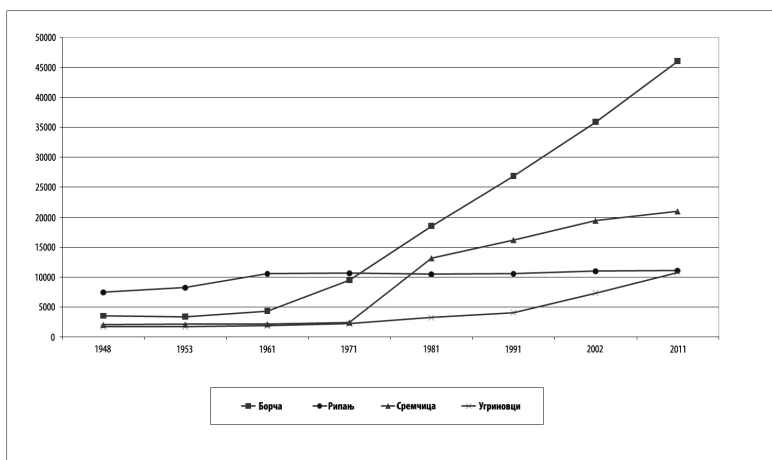
десио у периоду 1971- 1981, а у Борчи број становника расте константно од 1961. године.

Посматрајући податке из пописа, може се увидети да су различите фазе процеса урбанизације произвеле популациони бум у насељу Сремчица (2011/1971 – индекс раста 857,9). Овај демографски пораст је последица јаким имиграционих кретања због ратних дешавања на простору бивше Југославије и Косова и Метохије. У прилог интензивном досељавању становништва иде и чињеница да земљиште у Сремчици није било национализовано, па су јасни имовинско-правни односи омогућили слободан пренос земљишта на нове власнике. Када се томе дода и положај односно близина Београда, јасно је зашто је дошло до насељавања овог краја и трансфера пољопривредних површина у грађевинске. Међутим, за раст броја становника у Сремчици данас је значајнији позитивни природни прираштај становништва.

Велики индекс раста броја становника имају и насеља Борча, Угриновци и Рушањ. Разлози за насељавање ових насеља су нешто другачији. Наиме, појачан демографски раст у Борчи и Угриновцима догодио се након 1991. године када су насеља привукла велики број становника са ратних подручја на територији бивше Југославије. У периоду 1991-2011. у насељу Угриновци број становника се удвостручио. Битно је напоменути да је број становника већим делом подстакнут механичким приливом становништва услед већ наведених узрока. У Угриновцима проблем смештаја великог броја становника решен је резервисањем земљишта ради насељавања и изградње у деловима Бусије и Грмовац. Данас ову стамбену зову Угриноваца одликује интензивна изградња.

Насеље Рушањ демографски расте захваљујући свом повољном саобраћајном положају. У новијим планским документима деоница око овог насеља се дефинише као нова комерцијална зона чија је моћ привлачења уочена још крајем 1970-их година. Од посматраних насеља Рипањ је одржавао уједначен број становника током пола века. Највећи пораст броја становника забележен је у насељу Борча (Скица 7).

За насеља на левој обали Дунава, прекретница у економском и демографском развоју била је изградња Пољопривредног комбината Београд. Данас су у насељу позитивна и природна и механичка кретања становника захваљујући положају насеља (близина града) и могућностима једноставне куповине земљишта.

Скица 7. Кретање броја становника 1948-2011. године у популационо највећим насељима

На основу демографске величине насеља, извршена је класификација истих у три групе:

- мала насеља, до 1000 становника, са варијантама до 500 становника и од 500 до 1000 становника,
- насеља средње величине, са бројем становника који се креће у распону од 1000 до 5000 и
- велика насеља, са три подгрупе: насеља са 5000-10000 становника, затим од 10000-20000 становника и преко 20000 становника.

Табела 2. Типови насеља одређени према демографској величини насеља, 2011. године

Тип насеља	Демографска величина насеља	Насеља
Мала насеља	< 500	Руцка, Дунавац
	500-1000	Пећани, Ковилово
Насеља средње величине	1000-5000	Велико Село, Сланци, Зуце, Овча, Пиносава, Велика Моштаница, Бели Поток, Остружница, Рушањ
	5000-10000	Умка, Падинска Скела
Велика насеља	10000-20000	Угриновци, Рипањ
	> 20000	Сремчица, Борча

Извор: Републички завод за статистику, 2013, Београд

Према подацима Пописа 2011. године, популационо највећа насеља су Борча, Сремчица, Угриновци и Рипањ (Табела 2). Посматрајући кретање броја становника кроз пописне периоде издвојено је насеље Угриновци.

Просторни размештај становништва

На размештај становништва у периурбаном простору Београда утицало је више фактора, попут рељефа и рашчлањености терена, удаљености од саобраћајница, процеса урбанизације и индустријализације. Урбано језгро Београда је на основу својих функција и могућности запошљавања привлачило становништво периферних зона. Период појачане концентрације становништва у ужој градској зони инициран је процесом индустријализације. Временом долази до смањивања површина резервисаних за градњу у централној градској зони, па с обзиром на то да постоје квалитетнији услови за живот у периферним зонама, становништво се постепено удаљава од центра. Процес релоцирања индустријских објеката у мање насељене зоне у рубним деловима Београда омогућио је становништву, посебно из неразвијених подручја Србије, да се настани у периферним деловима града. Ови процеси представљају зачетак друге фазе процеса урбанизације. Основни узроци насељавање одређених зона, односно насеља, били су економски, еколошки и саобраћајни. Од економских узрока издваја се могућност запошљавања, најпре у секундарним, а затим и у терцијарним и у кварталним делатностима, као и ниске цене земљишта у рубним деловима града. У еколошке узроке спада здравија животна средина и бољи квалитет ваздуха, воде и земљишта, у односу на градско језгро. Поменути узроцима свакако треба додати и некадашњу развојну политику града која је одређена насеља више фаворизовала. На пример, ни поред највеће површине атара и снажне економске базе, насеље Падинска Скела није привлачило велики број становника. Разлог томе су били и неадекватни услови за живот попут високог нивоа подземних вода, високе влажности ваздуха, слабе повезаности са остатком Београда, али и заузимање и резервисање великих површина за потребе Пољопривредног комбината Београд, који је данас у власништву града и на ком је забрањена градња. У површински већа насеља спада и насеље Борча у којем је јачи процес концентрације становништва омогућен захваљујући плански неусмераваној политици градње и купопродаје земљишта. Ни данас не постоји јасна евиденција о броју бесправно подигнутих објеката и земљишту на ком се исти налазе, што потврђује чињеницу да је лоша политичка и управна ситуација у земљи у периоду са краја 1980-их и почетком 1990-их томе допринела.

Најинтензивнија концентрација становништва је, свакако, у насељима на левој обали Дунава. Концентрација становништва у овом делу општине Палилула била је једно од стратешких опредељења града у периоду 1971-1981. године. Град у следећем међупописном периоду одустаје од ове стратегије што се манифестује смањивањем броја становника у свим насељима преко Дунава, изузев Борче.

Од Пописа 1971. уочава се концентрација становништва и у зони аутопута Београд – Загреб, тачније на потезу од Земуна до Нове Пазове и у насељима дуж тзв. „Ибарске магистрале”. На овом правцу, као pull фактори деловали су добра инфраструктурна веза са севером и југом државе, постепена градња привредних објеката и стварање повољних услова и могућности за запошљавање у комерцијалној зони.

У последњем међупописном периоду процес концентрације становништва обухвата нешто шири појас који и даље зависи од постојећих путних праваца. У овим насељима демографски раст је детерминисан механичком компонентом прираштаја. Механички прираштај у насељима на левој обали Дунава, дуж Ибарске магистрале и аутопута Београд - Загреб последица је снажног миграционог таласа становништва са ратног подручја, из Србије и бивших југословенских земаља.

Укупна површина периурбаног појаса Београда износи 641,21 km². Густине насељености су, посматрајући период од 1971. до 2011. године, са 98,6 ст/km² порасле на 207,8 ст/km² (Табела 3). Ова чињеница додатно упућује на период појачаног насељавања периферног дела Београда.

Највећу површину заузимају насеља Падинска Скела (216,71 km²) и Рипањ (79,7 km²). Међутим, површине у атарима ових насеља су, углавном, одређене за пољопривредну производњу. Изграђена зона у тим насељима обухвата незнатних 3% у Падинској Скели, односно, око 30% у Рипњу. Ограничење демографском развоју и већим густинама насељености у Рипњу представља територијална рашчлањеност насеља.

Површина под изграђеним земљиштем у посматраном појасу заузима 97,4 km² (15,2 укупне површине). На тој територији просечна густина насељености износи 1.367,9 ст/km².

Табела 3. Густине насељености у насељима периурбаног појаса Београда 1971. и 2011. г.

Насеље	Површина насеља (km ²)	1971		2011	
		број становника	густина насељености (ст/km ²)	број становника	густина насељености (ст/km ²)
Бели Поток	15,52	3242	208,9	3621	233,3
Зуце	11,96	1526	127,6	2001	167,3
Пиносава	9,13	2689	294,5	3151	345,1
Рипањ	79,7	10673	133,9	11088	139,1
Угриновци	50,33	2258	44,9	10807	214,7
Борча	56,61	9487	167,6	46086	814,1
Велико Село	11,9	1874	157,5	1594	133,9
Дунавац	33,93	382	11,3	496	14,6
Ковилово	26,01	1042	40,1	920	35,4
Овча	24,34	3381	138,9	2742	112,6
Падинска Скела	216,71	8280	38,2	9263	42,7
Сланци	10,71	1685	157,3	1783	166,5
Велика	23,63	2417	102,3	3490	147,7
Моштаница					
Остружница	12,86	4016	312,3	4218	328
Пећани	4,63	477	103	562	121,4
Руцка	2,89	257	88,9	316	109,3
Рушањ	17,35	1686	97,2	4821	277,9
Сремчица	22,63	2448	108,2	21001	928
Умка	10,37	5393	520,1	5272	508,4
Укупно / Просек	641,21	63.213	98,6	133.232	207,8

Извор: Републички завод за статистику 2004 в, 2013, Београд

Највећу густину насељености има насеље Сремчица (928 ст/km²), односно 3.182 ст/km² изграђене зоне (Табела 4). Насеље Сремчица, иако површински спада у мала насеља, забележило је највеће промене у густини насељености захваљујући јасним имовинско-правним односима и подацима о друштвеној и приватној својини. Као још један узрок томе треба навести и близину магистралног пута Е763 и добру саобраћајну повезаност са Београдом и југом Србије. Оваква ситуација је последица интензивирања процеса урбанизације на релацији центар-периферија (године 1971. густина насељености у Сремчици износи 108,2 ст/km²). Потврда појачаној концентрацији становништва у рубна насеља у фази субурбанизације је и насеље Умка. Године 1971. ово насеље је било најгушће насељено (520,1 ст/km²). Тада је Умка (са Железником) била индустријски центар Посавског Београда. Најмању густину насељености 2011. године бележе насеља Дунавац (14,6 ст/km²) и Ковилово (35,4 ст/km²). За слабу настањеност ових насеља примаран узрок је удаљеност од центра града и слаба саобраћајна веза. У осталим насељима периурбаног

појаса, густине се крећу 100-300 ст/км² и углавном су исте величине у истим скуповима насеља (географски положај и морфолошки скуп насеља).

Табела 4. Типови насеља одређени према густини насељености насеља у периурбаном појасу Београда 2011. године

Тип насеља	Густина насељености (ст/км ²)	Насеља
Насеља ретке насељености	0-100	Дунавац, Ковилово, Падинска Скела
Насеља умерене насељености	100-250	Бели Поток, Зуце, Рипањ, Угриновци, Велико Село, Овча, Сланци, Велика Моштаница, Пећани, Руцка
Насеља велике насељености	250-500	Рушањ, Пиносава, Остружница
Насеља изузетно велике насељености	500-1000	Умка, Борча, Сремчица

Утицај природне и механичке компоненте кретања становника на раст и демографски тип насеља

Природна и миграциона кретања становника утичу на целокупну дистрибуцију становништва у периурбаном простору Београда и на популационе промене у припадајућим насељима (Табела 5).

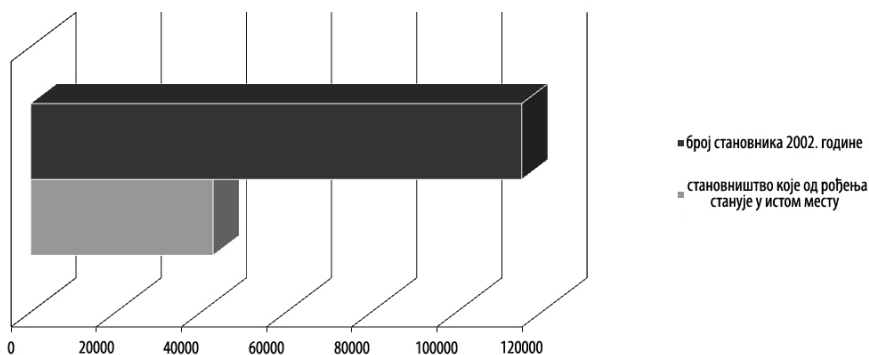
Табела 5. Домицилно и досељено становништва у насељима периурбаног појаса Београда

Насеља	Становништво које од рођења станује у истом месту		Досељено становништво од 1945. године		Укупан број становника 2002. године
	број	%	број	%	
Бели Поток	1512	43,3	1795	51,4	3490
Зуце	1325	63,7	659	31,7	2079
Пиносава	1642	57,2	1072	37,3	2870
Рипањ	6981	63,3	3581	32,5	11020
Угриновци	2158	29,3	4988	67,8	7352
Борча	8700	24,2	24763	70	35909
Велико Село	1229	72,8	419	24,8	1689
Дунавац	160	26,3	429	70,4	609
Ковилово	320	30,5	641	61	1050
Овча	1106	42,3	1266	48,4	2614
Падинска Скела	3861	39	5647	57	9908
Сланци	1221	68,2	521	29,1	1790
Велика Моштаница	1726	51	1336	39,5	3385
Остружница	2076	50,9	1698	41,6	4079
Пећани	232	45,9	245	48,5	505
Руцка	81	24,5	151	45,7	330
Рушањ	1866	37,1	2811	55,8	5034
Сремчица	4701	24,2	13284	68,3	19437
Умка	1955	35,9	3062	56,2	5449
Укупно / Просек	42.852	36,1	68.908	58,1	118.599

Извор: Републички завод за статистику, 2004 б, Београд

Домицилно становништво, у просеку, чини око 1/3 укупног броја становника периурбане зоне града (2002. године). Највећи број становника привукла су насеља Борча, Сремчица, Падинска Скела, Угриновци, Умка и Рушањ (Скица 8). Ова констатација потврђује изнете чињенице у претходним сегментима поглавља. Наиме, насеље Падинска Скела је интензивно привлачило становништво од 1950-их до 1970-их година, захваљујући пословању Пољопривредног комбината. У Рушњу, на пример, мали број домицилног становништва у вези је са одређењима града у сфери привреде. Слична је ситуација и са насељем Угриновци које такође показује пораст броја досељеног становништва. Поменути демографски трендови последица су привредног и економског развоја насеља и скупа насеља, али не треба занемарити ни чињеницу да је у насељима периурбаног појаса могуће „лако” доћи до „парчета земље”. Негативна последица олакшане куповине земљишта је брз трансфер пољопривредног у грађевинско земљиште. Планском документацијом тај трансфер није био регулисан и подржан. Може се рећи да је Сремчица насељавана стихијно и да се ширила на рачун смањивања пољопривредних и обрадивих површина.

Најмањи проценат становништва се досељавао у пољопривредна насеља, попут Сланаца и Великог Села, Овче и насеља авалског краја. Изузетак је Бели Поток јер има добар саобраћајни положај и у близини је центра града. Насеља авалског краја и посавска насеља Велика Моштаница и Остружница привлачна су за развој викенд зона, али отварају се и могућности за сталним боравком тренутно повремено настањеног становништва.

Скица 8. Досељено становништво у периурбаном појасу Београда од 1945. до 2002. године

Типологија насеља је урађена коришћењем Кларковог модела кретања и размештаја становништва⁴. У периурбаном појасу издвојено је 7 типова кретања становништва (Скица 9): 4 имиграциона (експанзија имиграцијом, регенерација имиграцијом и слаба регенерација имиграцијом) и 3 емиграциона (депопулација, изразита депопулација и изумирање) (Табела 6).

У периоду од 1971. до 1981. године, у насељима шумадијског дела Београда процес досељавања је био интензиван, што је у складу са другом фазом урбанизације града. Индустрија је била узрок појачаног процеса досељавања. Од релације индустрија - насељавање одступају насеља посвећена пољопривредној производњи која у том периоду имају негативан природни прираштај. Занимљиво је да се Борча, иако константно популационо расте, налази у категорији Е2 (депопулација). То је последица малог природног прираштаја и велике зависности од Пољопривредног комбината који условљава пораст имиграната, пре свега, у Падинској Скели. У посматраном периоду, насеља Умка и Остружница бележе смањење броја становника због емиграционих струја и ниског природног прираштаја. Смањење броја становника такође бележе и насеља Пиносава, Бели Поток и Рипањ. Сва друга насеља периурбаног појаса популационо расту (Живановић, 2008).

4 И1 – Експанзија имиграцијом: природно кретање становништва је позитивно, Пописом утврђено кретање је позитивно, стопа пописом утврђеног кретања је виша од стопе природног кретања;

И2 – Регенерација имиграцијом: природно кретање је негативно, укупно кретање је позитивно, стопа пописом утврђеног кретања је виша од стопе природног кретања;

И3 – Слаба регенерација имиграцијом: природно кретање је негативно, пописом утврђено кретање је позитивно, стопа пописом утврђеног кретања је нижа од стопе природног кретања;

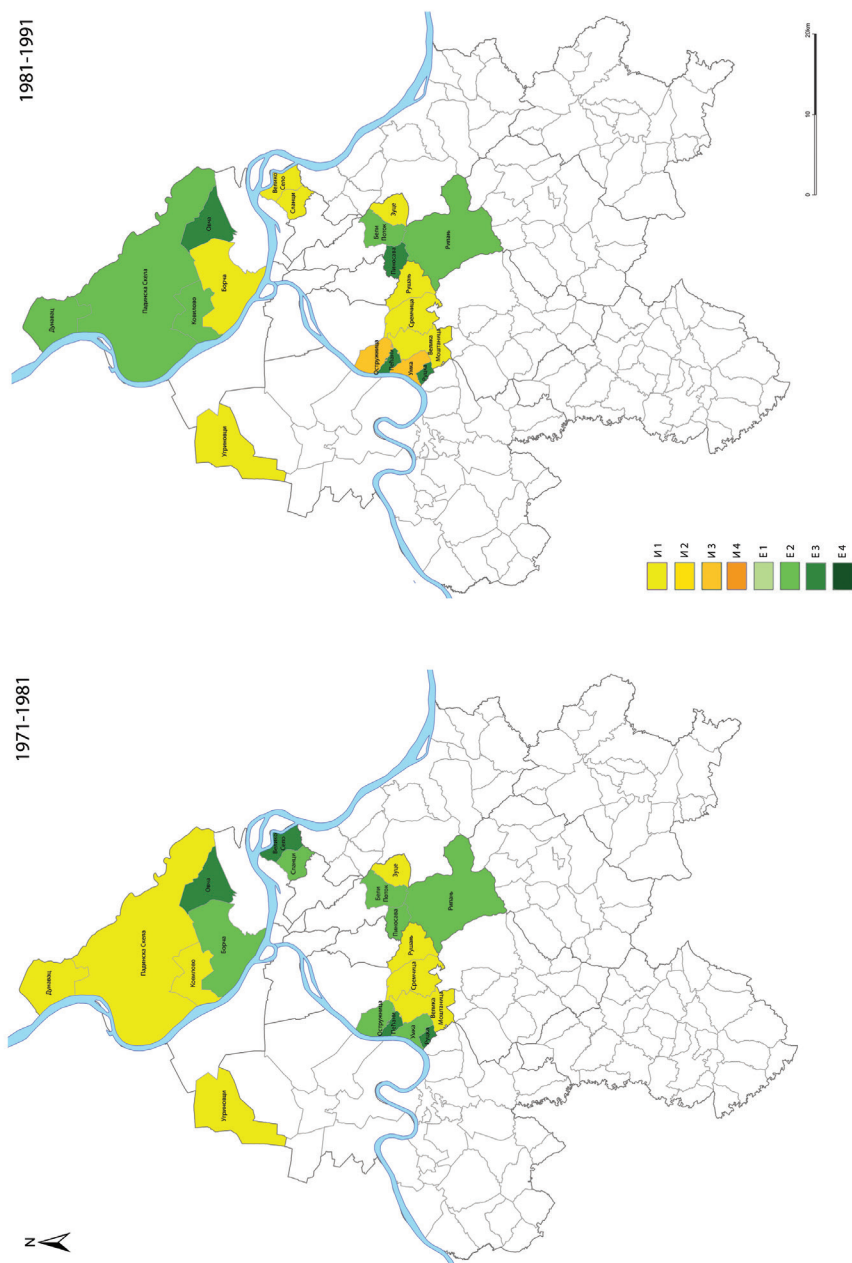
И4 – Врло слаба регенерација имиграцијом: природно кретање је негативно, пописом утврђено кретање је негативно, стопа пописом утврђеног кретања је нижа од стопе природног кретања;

Е1 – Емиграција: природно кретање је позитивно, пописом утврђено кретање је позитивно, стопа природног кретања је виша од стопе пописом утврђеног кретања становништва;

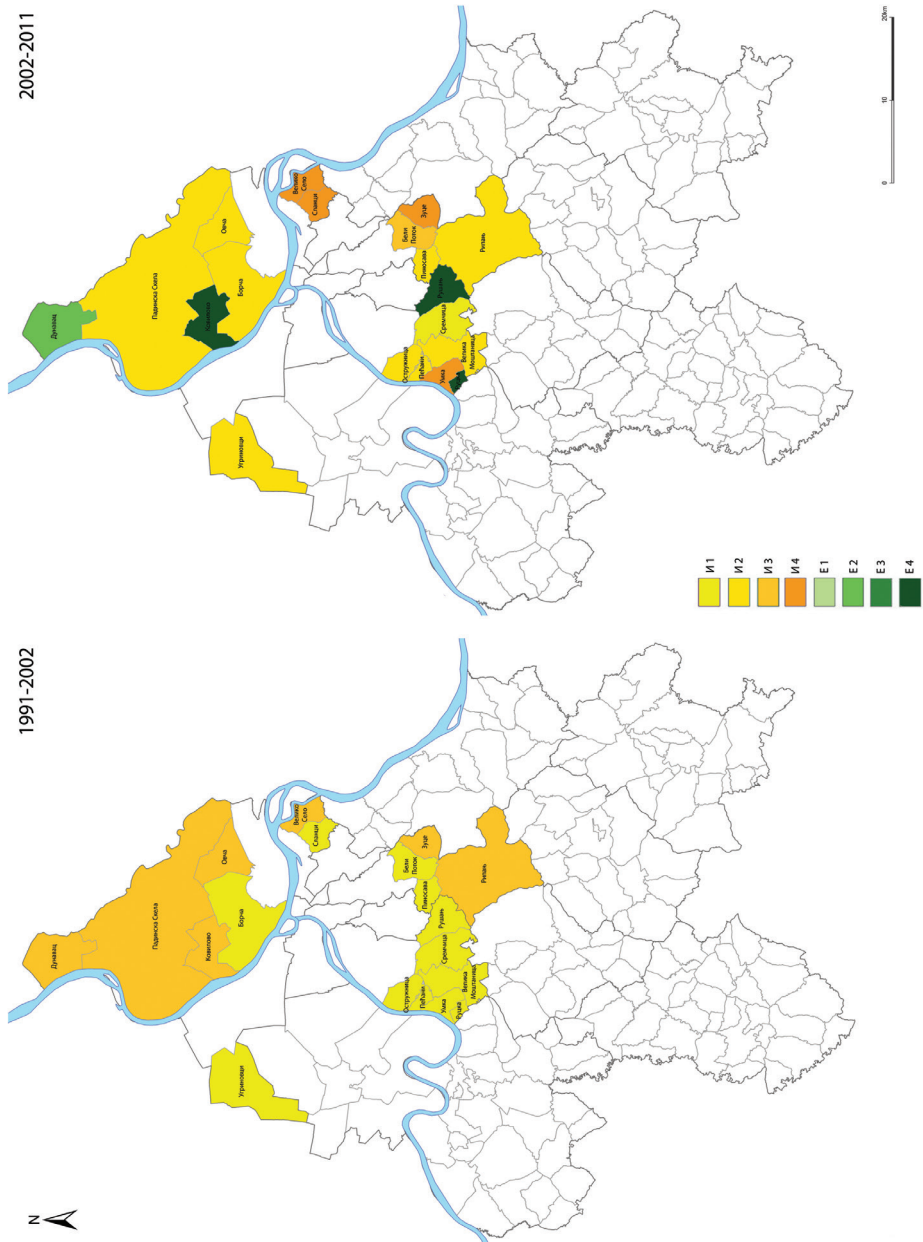
Е2 – Депопулација: природно кретање је позитивно, пописом утврђено кретање је негативно, стопа природног кретања је виша од стопе пописом утврђеног смањења;

Е3 – Изразита депопулација: природно кретање је позитивно, пописом утврђено кретање је негативно, стопа природног кретања је нижа од стопе пописом утврђеног кретања становништва;

Е4 – Изумирање: природно кретање је негативно, пописом утврђено кретање је негативно, стопа природног кретања је нижа од стопе пописом утврђеног кретања становништва.

Скица 9а. Типови кретања становништва у периоду 1971-1991

Скица 96. Типови кретања становништва у периоду 1991-2011

Насеља на десној обали Дунава, Велико Село и Сланци, након 1970-их година, када је и природни и механички прираштај у насељима негативан, постају атрактивна за насељавање. Стога, у наредном периоду, од 1981. до 1991. године, највеће популационе промене, односно демографски раст, доживљавају насеља на левој обали Дунава. Насеља општине Вождовац и даље губе становништво, међутим, слика се мења у међупописном периоду 1991-2002. када Пиносава доживљава снажан механички прилив становништва (Живановић, 2008).

У периоду од 1991. до 2002. године насеља Бели Поток, Рипањ, Остружница почињу да концентришу становништво. Насеља Рушањ, Сремчица и Угриновци од 1971. године бележе константан пораст броја становника, али се посебно у последњој деценији двадесетог века издвајају Сремчица и Угриновци.

У последњем међупописном периоду, насеље Сремчица одликује експанзија становништва имиграцијом. Остала насеља која су у претходном периоду припадала категорији И1 прешла су у категорију насеља која се обнављају захваљујући механичком приливу становништва, док је природно кретање негативно. У групи насеља која бележе негативна природна и механичка кретања становништва налазе се Дунавац, Ковилово, Руцка и Рушањ.

Компарацијом четири пописна периода демографски развој у периурбаном појасу Београда од 1970-их, био је последица, углавном, имиграционих кретања, док је у последњој деценији за популациони раст заслужно и позитивно природно кретање становништва (Табела 6).

Промене у популационој величини насеља периурбаног појаса Београда

Територијално ширење града одвијало се радијално од центра града током 1950-их и 1960-их година, дуж главних магистралних праваца и према зонама концентрације индустрије (Николић, Радовановић, 1962). Током 1960-их година периферна насеља постају простори резервисани за стварање нових стамбених зона. Популациони раст насеља периферног дела града је тада био под директним утицајем послератних дешавања. Смернице државе и града су се огледале у јачању пољопривредног тржишта и капацитета, па су највећи раст броја становника бележила насеља у чијим је атарима било висококвалитетно земљиште. Међутим, због бољих услова рада и привређивања, у каснијим годинама, становништво се сели ка центру града, а популационо-функцијски јачају насеља која су на мањој удаљености од града. У том периоду идеја о

индустријализацији града односила се на индустријско јачање посавског дела Београда (Николић, Радовановић, 1962). Урбаном начину живота најпре подлежу насеља попут Умке и Рипња, па у вези са тим и бележе највећи демографски пораст. Пољопривредну производњу напустила су најпре авалска насеља, Рипањ и Бели Поток, како због слабијег бонитета земљишта тако и због преобраћања становника на рад у секундарним делатностима. Насеље Рипањ је забележило пораст броја становника захваљујући својој индустријској функцији. Сличне околности су проузроковале појачан процес насељавања насеља Остружница, Умка и Падинска Скела. Као пољопривредна насеља развијају се Велико Село и Сланци што додатно утиче на привлачење становника, како стално настањеног тако и сезонске радне снаге.

Друштвено-економски развитак Београда након рата је позитивно утицао и на насеља на левој обали Дунава. Насеља у том периоду бележе снажна имиграциона кретања условљена преображајем географске средине и стварањем повољних услова за развој пољопривреде. Хидротехничка регулација тог дела града омогућила је интензивирање производње у аграрном сектору, па је и развој насеља био у складу са потребама пољопривреде (Ђурић, 1962). Наиме, Аграрном реформом из 1945. године велики број беземљаша из Борче и Овче је добио земљу која је одузета од велепоседника. Пољопривредни комбинат Београд, смештен у Панчевачком Риту, одредио је социо-економску судбину тих насеља. Након отварања Комбината, почиње период појачаног насељавања Панчевачког Рита због потреба за новом радном снагом. Прво су насељавана већ постојећа насеља Борча и Овча, а насељавањем радника, формирано је насеље Крњача. Изградњом пута који повезује Београд и Панчево, као и Зрењанин, наставља се процес насељавања. Процес кулминира у периоду социјалистичке Југославије, када је интервенцијом власти и тзв. радним акцијама обављена изградња низа насеља – нових градских пољопривредних добара (Костић, 1962).

Највећи популациони раст је доживело насеље Борча, што је последица и одређених „административних мера”. Под тим мерама се подразумева трансфер пољопривредних радника са раније ритских салаша на периферију Борче. За потребе комбината изграђено је радничко насеље Падинска Скела, а 1948. године регистрован је почетак изградње следећих насеља: Широка Грета, Бесни Фок, Дунавац, Врбовски, Ковилово, Глогоњски Рит, Јабучки Рит и Товилиште, а и увећана су насеља Крњача, Борча и Црвенка.

Зависно од пољопривредне производње и могућности запошљавања у пољопривреди, касније у индустрији, развијала су се и шумадијска насеља Београда. Битан талас насељавања овог дела града десио се у периоду након отварања Фабрике машинске индустрије „Иво Лола Рибар” у Железнику, 1948. године. Трансформација физиономске и демографске структуре десила се прво у насељу Сремчица, које је најбржим темпом популационо расло.

*Интензитет процеса урбанизације у периурбаном појасу Београда –
степен урбаности насеља*

Процес социо-економског преображаја Београда заснован је на просторној и социјалној покретљивости становништва. Различите фазе урбанизације изазивају различите демографске, физиономске и функционалне промене сеоских и градских насеља. На брзини интензитет промена посебан утицај имају положај и улога насеља у просторно-функцијској организацији града. Степен урбанизације, односно урбани начин живота одређен је социо-економским, технолошким, културним и др. параметрима. Одређивање степена урбанизације може се извршити праћењем следећих параметара (Живановић, 2008):

- учешће активног пољопривредног становништва у укупном активном становништву,
- учешће домаћинстава без пољопривредног газдинства у укупном броју домаћинстава појединих насеља и
- учешће контингента запослених у активном становништву које обавља занимање.

На основу параметара (Табела 7) издвојено је 5 нивоа урбаности насеља. Резултати примене модела приказани су у Табели 8.

Табела 7. Модел за детерминацију степена урбанизације насеља

Степен урбаности	Пољопривредно активно становништво у укупном активном %	Домаћинстава без пољопривредног газдинства %	Запослени у активном становништву које обавља занимање %
Градска	< = 10	> = 70	> = 70
Више урбанизована	< = 15	> = 20	> = 70
Мање урбанизована	< = 30	> = 10	> = 50
На прагу урбаности	Задовољава два од три услова		
Рурална	Не задовољава два или сва три услова		

Извор: Тошић, 1999

Анализа података о природним и механичким кретањима становништва, променама у старосној структури, променама у густини насељености упућује да се резултати поклапају са нивоом урбанизованости насеља (Скица 10).

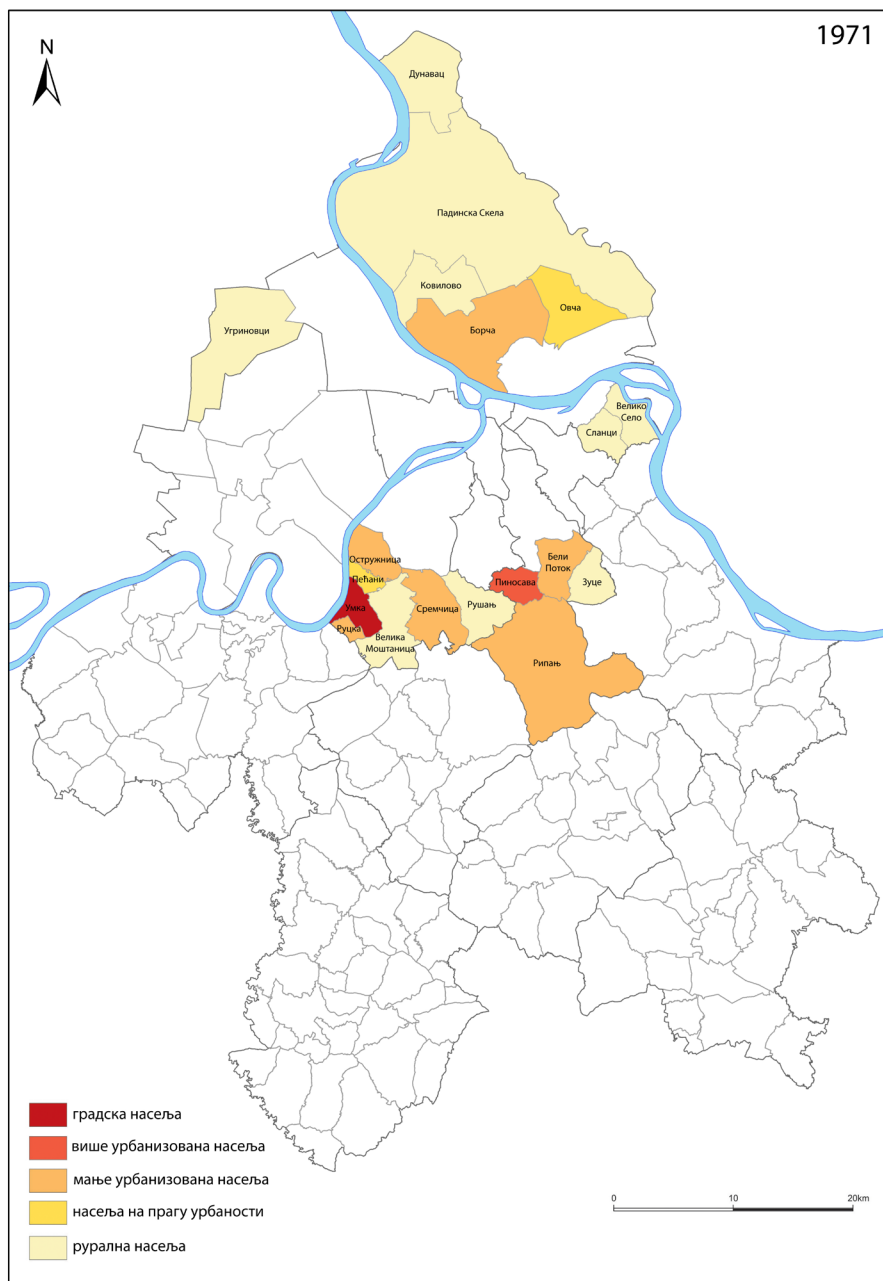
Табела 8. Промена броја посматраних насеља по категоријама урбаности (1971-2002)

Степен урбаности	1971.	2002.
Урбана насеља	1	7
Више урбанизована	1	6
Мање урбанизована	6	4
На прагу урбаности	2	-
Рурална насеља	9	2

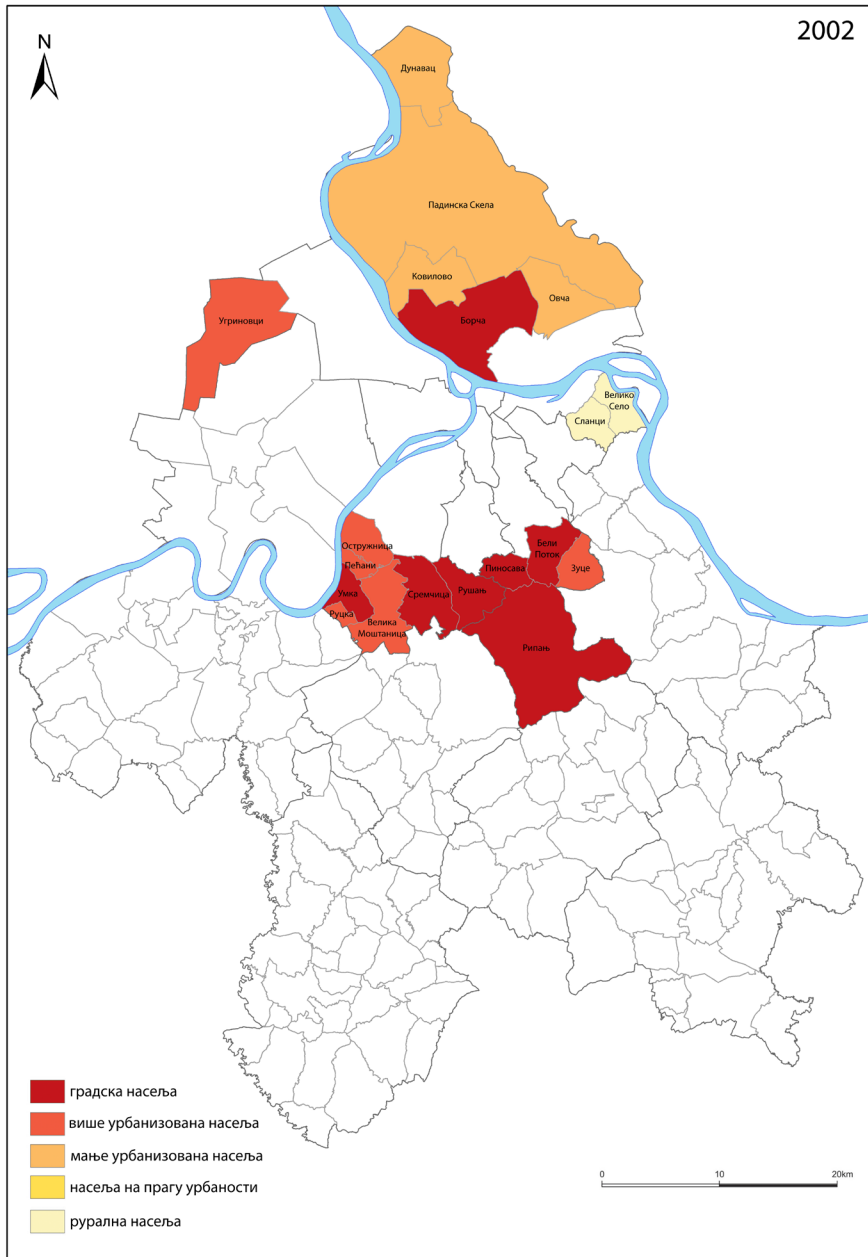
Насеља са већим густинама насељености, позитивним природним прираштајем и имиграционим кретањима, на мањој удаљености од града брже су се преобраћала у урбана насеља. Године 1971. само је насеље Умка припадало категорији урбаних насеља. Насеља око значајних индустријских центара, попут Умке, Остружнице и Рипња, током 1970-их прешла су из категорије руралних насеља у мање урбанизована и насеља на прагу урбаности.

Почетком XXI века, у периурбаном појасу седам насеља припада типу урбаних насеља (Скица 11). Урбана насеља су се развијала и трансформисала у складу са стратешким циљевима града, и даље дуж путева првог и другог реда. Најизразитија је промена код насеља Рушањ, које је из чисто руралног прешло у групу градских насеља у периоду од 1971. до 2002. године. Као фактори развоја Рушња могу се навести следећи: повољан саобраћајно-географски положај, близина града, пољопривредне површине, резервисање истих за потребе стварања комерцијалне зоне града.

Периурбани појас се формирао током 1970-их година јер се тада дешавао интензиван процес демографске и економске трансформације насеља. Даљим ширењем урбаности из језгра града насеља периферни прстен се постепено приближава језгру и сраста са централном изграђеном зоном града.

Скица 10. Степен урбаности насеља у периурбаном појасу Београда (1971)

Скица 11. Степен урбаности насеља у периурбаном појасу Београда (2002)

Просторно-функцијска трансформација периурбаног простора

Посматрано кроз историју, економски и привредни развој Београда одликују смене и утицај различитих активности. Одређене активности су узроковале и периоде интензивног насељавања града, економске и финансијске прилике у насељима, усавршавање стручног кадра и одређивале су гравитацијску моћ појединих насеља. Са тим у вези су природни и демографски услови средине од којих је директно зависило привредно усмерење Београда.

Насеља која су своје активности базирала у складу са условима средине, односно она која су имала добру геоморфолошку и педолошку структуру, била су погоднија за аграрну производњу и прва су се развијала.

Са ослобађањем Србије, почетком XIX века, започето је стихијно насељавање шумадијског дела Београда. У том периоду почиње развој и изградња разбијених села и засеока у јужном делу Београда (Ђурић, 1962). Услед историјских процеса дошло је до стихијног насељавања, крчења шума и претварања истих у пољопривредно земљиште.

Основу за развој и аграрну производњу чинило је квалитетно пољопривредно земљиште. У педолошком смислу у јужном делу Београда доминирају гајњаче, чернозем и алувијални наноси (на алувијалним равнима дуж површинских водених токова). Међутим, пољопривредно земљиште у подавалским насељима слабог је квалитета (гајњаче), слабо је продуктивно, па пољопривреда није доносила становништву веће приходе. Као аграрна насеља издвојили су се Пиносава и Рипањ. Због величине атара, насеље Рипањ има и највећи удео пољопривредних површина. Почетком XX века, виши природни прираштај и традиција у вези са наследним правом условила је појаву уситњавања поседа. Такви трендови су, не само у шумадијском делу града већ и у околним периферним насељима, створили крупне проблеме у пољопривреди - мале поседе.

У посавском делу Шумадије земљиште је већег бонитета, што омогућава развој пољопривреде у овом крају. Битно оживљавање посавске привреде везује се за период после 1928. године (пуштање железничке пруге у рад). Тиме су јаче повезана насеља ове зоне са београдским тржиштем (Ђурић, 1962).

*Аграрни преображај насеља у периурбаном појасу Београда
у периоду после Другог светског рата*

Након Другог светског рата, авалска и остала шумадијска насеља заузимају значајно место на београдском тржишту пољопривредних производа. Аграрна слика града је представљена великом аграрном пренасељеношћу, уситњеношћу поседа на којима се одвија ратарска производња.

За тржиште Београда значајан је утицај пољопривреде Панчевачког Рита. Као део Панонског басена, Рит представља низију испресецану воденим рукавцима и каналима, микродепресијама и малим узвишењима (Ђурић, 1962). У саставу земљишта доминирају алувијални наноси Дунава и Тамиша, док местимично има и леса. Алувијална равна Дунава покривена је барама, мочварама и ритском црницом. Хидрографску мрежу чине Дунав и Тамиш, Караш и Дунавац, канал Визел и Сибница. На одређеним местима, где је издан плитка, формирале су се баре. У овом пределу, воде имају битну улогу јер су захваљујући њима изграђени канали за наводњавање (Ђурић, 1953). Аграрна делатност се развија након подизања насипа око Дунава, његових рукаваца и бројних канала (1929-1934. године). Највећа површина Рита је под ритском црницом (више од 50%) која је тешка за обраду. Најповољнија су алувијална тла и чернозем која заузимају значајније површине око Борче и Овче (Ђурић, 1953).

Хидротехничка регулација предела је омогућила интензивирање производње у аграрном сектору, па је и развој насеља леве обале Дунава био у складу са потребама пољопривреде. Наиме, Аграрном реформом из 1945. године велики број безземљаша из Борче и Овче добио је земљу која је одузета од велепоседника. Том приликом су подигнута многобројна пољопривредна добра у својини државе, па је удео пољопривредне производње у приватном сектору био незнатан. Индивидуална пољопривредна производња је била онемогућена због уситњености парцела, док су парцеле у власништву државе биле величине 10-80 ha. Носилац друштвених газдинстава био је Пољопривредни комбинат Београд (Ђурић, 1962). Након отварања Пољопривредног комбината⁵ почиње период насељавања Рита јер постоје потребе за новом радном снагом.

⁵ Године 1947. основано је Пољопривредно добро Панчевачки рит. Године 1953. преименовано је у Пољопривредно - индустријски комбинат. Комбинат Београд заузима површину од 17.000 ha, што чини 52.7% територије Панчевачког рита. Педолошки најповољнија тла Комбината су у наносима Дунава и у централном делу Рита. Комбинат се развијао под утицајем београдског тржишта који му је осигуравао лак и брз пласман робе.

Индустријализација Београда

У послератним друштвено-економским условима започиње нагли преображај у привреди, саобраћају, насељима, демографији и култури становништва. Најзначајнији утицај на ове промене у вези је са индустријом града и околине. У периоду када је заживела, идеја о индустријализацији града односила се на индустријско јачање посавске регије града. Пољопривредну производњу прво су напустила авалска насеља, Рипањ и Бели Поток (Николић & Радовановић, 1962).

У почетним фазама индустријализације, простори ближи центру града били су намењени као нове локације индустријских погона и комплекса. Током 1960-их година развија се енергетика, електротехничка, машинска, хемијска и прехранбена индустрија (Грчић, 1993).

У јужном залеђу Београда крупне промене се одвијају у демографско-економској структури насеља. Те промене се манифестују интензивнијим насељавањем становништва услед индустријског јачања околине Београда. Развој и масовна изградња индустријских капацитета привлачила је становништво из аграрне околине града и из удаљених и неразвијених делова Србије. Пољопривредна добра и задружне економије врло брзо су смењене од стране индустријских постројења (Лутовац, 1962).

Повољни фактори за лоцирање индустријских погона јесу добре саобраћајне везе, близина сировинске основе и тржишта. На основу тих принципа су и формиран београдски индустријски центри (Васовић, 1962).

Најзначајније индустрије у околини Београда, у периоду социјалистичке Југославије, биле су у Железнику (метална индустрија), на Умки (текстилна индустрија - „Зеленгора” и папирна индустрија - „Умка”), у Рипњу (фабрика електроопreme и грађевинског материјала „Минел”), у Падинској Скели (Пољопривредни комбинат), у Остружници (стругара), у Пиносави (Водопривредни институт) и др. Често је оваква постројења пратила и изградња стамбених објеката, па и читавих насеља за смештај радника. На развој и величину „индустријских” насеља директно је утицала величина и кадровски капацитет индустријског постројења. Најбољи пример за то јесу насеља Железник, Рипањ и Умка (Лутовац, 1962).

Захваљујући копненој и речној саобраћајници, дуж пута за Обреновац формирана је линијска индустријска зона, са гравитационим језгрима у

Железнику, Умки и Остружници (Васовић, 1962). Одлике београдске индустрије биле су неусклађеност производног програма и технолошког процеса производње са машинском опремом, одсуство савремене организације производње, недостатак инжењерско-техничких кадрова, слаб извоз.

Од одласка у секундарни сектор делатности била су поштеђена она насеља која су се интензивно и традиционално бавила земљорадњом, гајењем воћа и поврћа. Део београдског Подунавља, то јест насеља Велико Село и Сланци, познат је као рејон специјализован у повртарству, воћарству и виноградарству.

У развоју града, током 1960-их и 1970-их створили су се просторни дебаланси које одликује неадекватно позиционирање индустријских капацитета (појачана концентрација погона у ужој градској зони, док су повољнији географски и саобраћајни услови ван уже градске зоне), неравномеран размештај комерцијалних и услужних активности (преливање средстава са подручја приградских у насеља централне зоне као последица слабе опремљености приградских насеља објектима друштвеног стандарда и великог обима дневних кретања), стамбена изградња и потражња. Једном речју, није успостављена координација између стамбене изградње, инфраструктурних праваца, који прате становништво и становање, и размештаја привредних активности (Вујошевић, 1980).

Урбанистичким планом Београда из 1972. године, усмерен је био даљи развој појединих насеља, то јест индустријска компонента у економији насеља. Тим планом је изражена потреба за формирањем десетак већих индустријских зона. Тежи се релоцирању индустријских погона на удаљеније тачке од централног језгра града. Формирани су индустријски комплекси у Земуну, на аутопуту Београд-Загреб и Београд-Нови Сад, у Макишу и на Умки (дрвно-прерађивачка и папирна индустрија), у Новом Београду, Железнику, Раковици, Панчевачком Риту (производња нафтних деривата, хемијска индустрија, метална индустрија и индустрија грађевинског материјала), док је у Падинској Скели формирана зона намењена прехранбеној индустрији (Грчић, 1993).

Током 1980-их година развој индустрије је био усмерен ка дисперзији индустријских објеката, на главне улазно-излазне саобраћајнице⁶. Насеља

⁶ Просторни план града Београда - преднацрт, Завод за планирање развоја града Београда, 1979., Београд – план је донет 1981. године

на тим правцима постају центри растеређења индустрије града. У сремском делу Београда база за формирање индустријских зона су насеља Батајница, Сурчин, Добановци, док су у шумедијском-брдовитом делу то Железник, Умка, Рипањ и Винча. Просторним планом града Београда из 1981. године⁷, наведена насеља је требало да постану центри развоја и гравитациона подручја. Поменута насеља у наредном периоду акумулирају становништво и смањују механички прилив у уже градско језгро.

Од 1980-их град улази у постиндустријску фазу, али не успева у потпуности да развије услужни сектор делатности. У централној зони града ствара се тзв. пословна (услужна) зона. Та појава се назива београдски урбоцентризам. Тај процес постепеног али не и потпуног одвајања од секундарног сектора завршава се средином 1990-их, када су због неповољне политичке и економске ситуације многа привредна предузећа остала без производње. Тада започиње развој тзв. мале привреде, чији су актери опстајали захваљујући сивој економији (Бојовић & Боровница, 1998).

Почетак XXI века означава почетак процеса приватизације већих индустријских и привредних предузећа и врло честу промену намене тих предузећа. Формирају се привредне, комерцијалне и индустријске зоне.

Економске карактеристике насеља и становништва

Демографске карактеристике и миграциони токови становништва у периурбаном појасу су утицали на трансформацију морфолошког изгледа насеља, комуналну опремљеност и социјалну структуру становништва у насељима. Међутим, функцијске одлике и економска улога насеља у систему насеља Београда одредиле су темпо и период развоја насеља и дале одговор на питања: како и зашто су се нека насеља развијала док су друга развојно стагнирала.

Одговор се делимично може наћи у физичко-географским карактеристикама београдске околине. Најбитнији елемент који се издвојио као фактор ограничења привредног развоја јесте рељеф. Процес насељавања и економског развитка био је интензивнији у деловима града који се налазе на мањим заравнима и у долинама река. Отуда постоји већа економска развијеност насеља у јужном посавском делу Београда. У првој половини XX века и у периоду после Другог светског рата, економска

⁷ Просторни план града Београда - преднацрт, Завод за планирање развоја града Београда, 1979., Београд – план је донет 1981. године

развијеност насеља била је еквивалент интензивној пољопривредној производњи и запослености у примарном сектору делатности. Ситуација се мења крајем 1960-их година када у привреди и економији града примат преузима индустријска производња. Паралелно са процесима активирања појединих простора у граду одвија се и процес развоја услужних делатности. Кулминација тог процеса десила се 1990-их година услед лоше државне и градске политике која је омогућила многим становницима да се баве услужним делатностима, иако у појединим насељима није постојала адекватна социјална, техничка и кадровска инфраструктура.

Удео активног становништва у укупном у насељима периурбаног појаса повећао се са 44,9% (1971) на 46,1% (2002). Године 1971. број активног становништва у периурбаном појасу је износио 28.359, док је удео запослених у укупном броју активног становништва износио 26.567, односно 93,7%. После тридесет година удео запослених у укупном броју активних становника опао је на 73,8%. У насељима посматраног подручја углавном је сличан удео запослених. Вредности су се 1971. године кретале 90-95%. Изузетак је насеље Остружница (85,3%). У следећем посматраном попису опао је број запосленог становништва, па се удео запослених активних становника кретао од 69 до 89%. Највећа незапосленост је била у насељу Овча (Табела 9).

Године 1971. већи удео активног становништва био је у насељима Зуце, Велико Село, Сланци и Велика Моштаница. Незнатно је промењен број активних становника у истим насељима и после тридесет година. Приказане вредности су последица емиграције и недостатка становништва млађег од 19 година (Табела 9).

Индикатор који доприноси стварању тачније представе економског развитка посматраног простора јесте коефицијент економске зависности. Коефицијент представља однос између активног становништва с једне стране и издржаваног становништва и лица са посебним примањима⁸ с друге стране. Већа вредност коефицијента је последица смањене стопе активности. Коефицијент економске зависности 1971. године износи 123, то јест толико издржаваних и лица са сопственим примањима долази на 100 активних лица. Године 2002. вредност коефицијента је 105. Дакле, стопа активности порасла је у односу на стопу из 1971. године, смањен је број зависних лица, што значи да је коефицијент економске зависности смањен.

⁸ Категорији лица са посебним примањима припадају пензионери, социјални осигураници и лица која рентирањем стварају приходе.

Промене у структури становништва према делатности

Друштвено-економски процеси у земљи и у Београду утицали су на трансформацију привреде, па је на тај начин модификована економска структура становништва. Процеси деаграризације и индустријализације подстакли су значајне промене у делатностима активног становништва, посебно у пољопривреди и индустрији.

За период 1970-их карактеристична је активност у аграрној производњи (43,2%). Удео запослених у секундарном и терцијарно-квартарном сектору износи 29% становништва. Године 1971. интензивира се трансфер становништва из аграрних у секундарне делатности у насељима попут Белог Потока, Рипња, Остружнице. Већ тада се као битан индустријски центар издвојило насеље Умка са 90,4% запослених у непољопривредним делатностима (Табела 10). Активност у терцијарно-квартарном сектору обављало је 27% запосленог становништва.

Насеља Велико Село, Дунавац и Сланци, 1971. године, бележе највећи удео запослених у примарном сектору (више од 80%). У насељима шумадијског дела града евидентан је готово изједначен број запослених у примарном и секундарном сектору. Већи број домаћинстава је имао мешовите изворе прихода и бар једног члана запосленог у пољопривреди. Насеља са највећим уделом запослених у терцијарно-квартарном сектору су Бели Поток, Пиносава и Борча.

Тренд рада у аграрној делатности се наставио у насељима Велико Село и Сланци, затим у Дунавцу, Ковилову и Падинској Скели (Табела 11). Нове тенденције запошљавања, у посматраном периоду, односе се на запошљавање у услужним делатностима и на усмеравање активног становништва ка квартарним делатностима.

Током три пописна периода (1971-1981, 1981-1991 и 1991-2002) смањено је учешће становништва у аграрним делатностима, што је и очекивано с обзиром на државну и градску политику окренуту индустријализацији. Године 2002. највеће је учешће запослених у терцијарним и квартарним делатностима (56,8%). У примарном сектору делатности је 4.638 становника периурбаног појаса, односно 11,5%, док се индустријом бави 10.816 становника, односно 26,8%.

Насеља са најнижим процентом запослених у индустријском сектору наставила су да се баве пољопривредном производњом (Табела 12). Насеље Руцка 2002. године нема запослених у пољопривредној

производњи, док је 1971. године готово половина активног становништва радила у првом сектору (Табела 11). Почетак XXI века представљен је радом у терцијарно-квартарном сектору. Насеља општине Чукарица и Вождовац имају већи удео становника у услужним делатностима, док је на територији општине Палилула то насеље Борча. Остала насеља општине Палилула активна су у аграрној делатности.

Период 1990-их био је познат по нестајању или реструктуризацији појединих индустријских комплекса. У транзиционом периоду, мали број предузећа београдске индустрије обновио је производњу. Већина индустријских гигант-предузећа је приватизована. Почетак транзиционог периода карактерише преко 30% запослених у индустрији. У насељу Борча учешће запослених у секундарним делатностима односи се на рад у малим и средњим предузећима⁹.

Фактори, попут усмеравања развоја других делатности, затим процеси деаграризације и индустријализације, као и дневне миграције на релацији периурбани појас - центар града, иницирали су да у пољопривредној производњи учествује мање од 10% запосленог становништва (2002).

Табела 13. Промене у структури делатности у периурбаном појасу Београда, у периоду од 1971. до 2002. године¹⁰

Делатности	1971.		2002.	
	број	%	број	%
Пољопривреда, рибарство и шумарство	11489	43,2	4638	11,5
Индустрија, рударство и енергетика	5797	21,7	9417	23,3
Грађевинарство	1882	7	2396	5,9
Саобраћај и везе	1908	7,2	3740	9,2
Трговина, занатство, угоститељство и туризам	3534	13,1	8290	20,5
Стамбена и комунална делатност	409	1,5	2453	6,1
Државна управа и различите услужне делатности (образовање и наука, здравство, култура, социјални рад)	1726	6,2	6696	16,6
Остале комуналне и услужне делатности	51	0,1	1710	4,3

Извор: Савезни завод за статистику, 1974; Републички завод за статистику, 2004 а, Београд

Најбржи прелаз из примарних у секундарне делатности забележила су авалска насеља која у аграрној производњи, данас, учествују са мање од 5% (Табела 12). У насељима Зуце, Угриновци и Рушањ број пољопривредно активног становништва смањено се за више од 40%. Насеље са највећом променом јесте Велика Моштаница, за 61,7% се смањено број

⁹ Резултати анкетног истраживања 2010. године

¹⁰ Због поређења вредности запослених у секторима делатности из 1971. и 2002. године, делатности су груписане у сличне категорије, са разграничењем између примарног, секундарног, терцијарног и квартарног сектора.

запослених у пољопривреди (Табела 12). Удео становништва у секундарном сектору повећао се у свим насељима сем Белог Потока, Рипња, Борче, Падинске Скеле и чукаричких насеља. У свим насељима периурбаног појаса учешће становништва у терцијарним и кварталним делатностима се повећало. Најизразитије увећање је забележено у насељима Велика Моштаница (48,7%), Рушањ (42,3%), Сремчица (40,2%), Руцка (38,7%) и Зуце (37,8%). Мање промене се запажају у насељима која су окренута аграрној производњи (Дунавац, Ковилово, Овча, Падинска Скела).

У секундарном сектору делатности нису запажене велике промене у погледу запослености становништва од 1971. до 2002. године (Табела 13). У том сектору број запослених се повећао за 1,5% у тридесетогодишњем периоду. Тај податак упућује на чињеницу да је развој индустрије у Београду и процес индустријализације периурбаног појаса града везан за период пре 1971. године, док процес деаграризације руралне околине града и даље траје. Најучљивије промене у посматраним насељима настају у терцијарном и кварталном сектору делатности. Рад у услужним делатностима добија примат у привредној и економској слици града.

Функцијске одлике насеља периурбаног простора

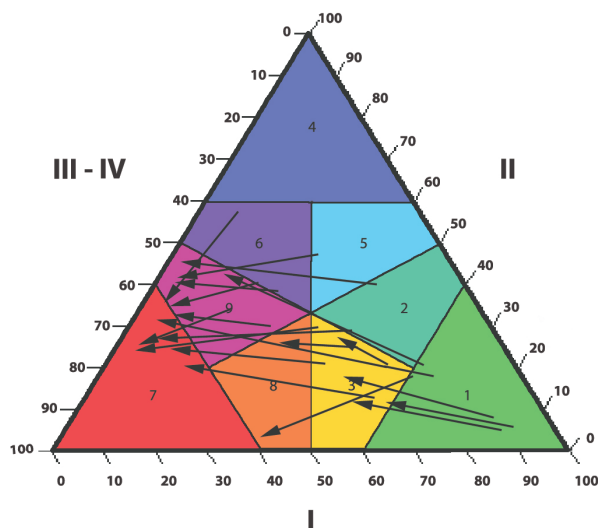
Основна поставка процеса деаграризације и паралелног процеса урбанизације јесте трансфер аграрног становништва у неаграрне делатности. Процеси имају за последицу промене, пре свега, у социо-економској структури становништва и у аграрно-географском пејзажу. При детерминацији просторно-функцијских односа и веза, као показатељи се користе резултати анализа структура делатности.

Функцијски тип насеља	Услов
Аграрна	I > 60%
Аграрно-индустријска	I > II > III
Аграрно-услужна	I > III > II
Индустријска	II > 60%
Индустријско-аграрна	II > I > III
Индустријско-услужна	II > III > I
Услужна	III > 60%
Услужно-аграрна	III > I > II
Услужно-индустријска	III > II > I

Извор: Тошић, 1999

Модел по којем се прате промене функцијских односа и веза заснован је на променама учешћа појединих сектора делатности у контингенту активног

становништва које обавља занимање (Скица 12). Према моделу идентификовано је девет типова насеља (Табела 14).

Скица 12. Промене у функцијском типу насеља¹¹

Модел је примењен на нивоу насеља на целом периурбаном простору Београда. Коришћени су подаци из Пописа 1971. и 2002. године. Функцијски карактер насеља одредио је интензитет процеса деаграризације, као последица развоја процеса субурбанизације и индустријализације.

Према наведеном моделу, 1971. године, највећи број насеља припада типу аграрних насеља (Скица 13). Уколико насеља и нису потпуно аграрна, спадају у категорију аграрно-услужних и аграрно-индустријских. Изузетак су услужно-индустријска насеља Бели Поток и Борча. У процес деаграризације, са мањим процентом запослених у индустрији, најпре су ушла поменута насеља.

Насеља са префиксом индустријска јесу Рипањ, Остружница, Пећани и Умка. Овај податак не чуди, с обзиром на то да је 1970-их година започет процес релоцирања индустријских погона у периферне делове Београда.

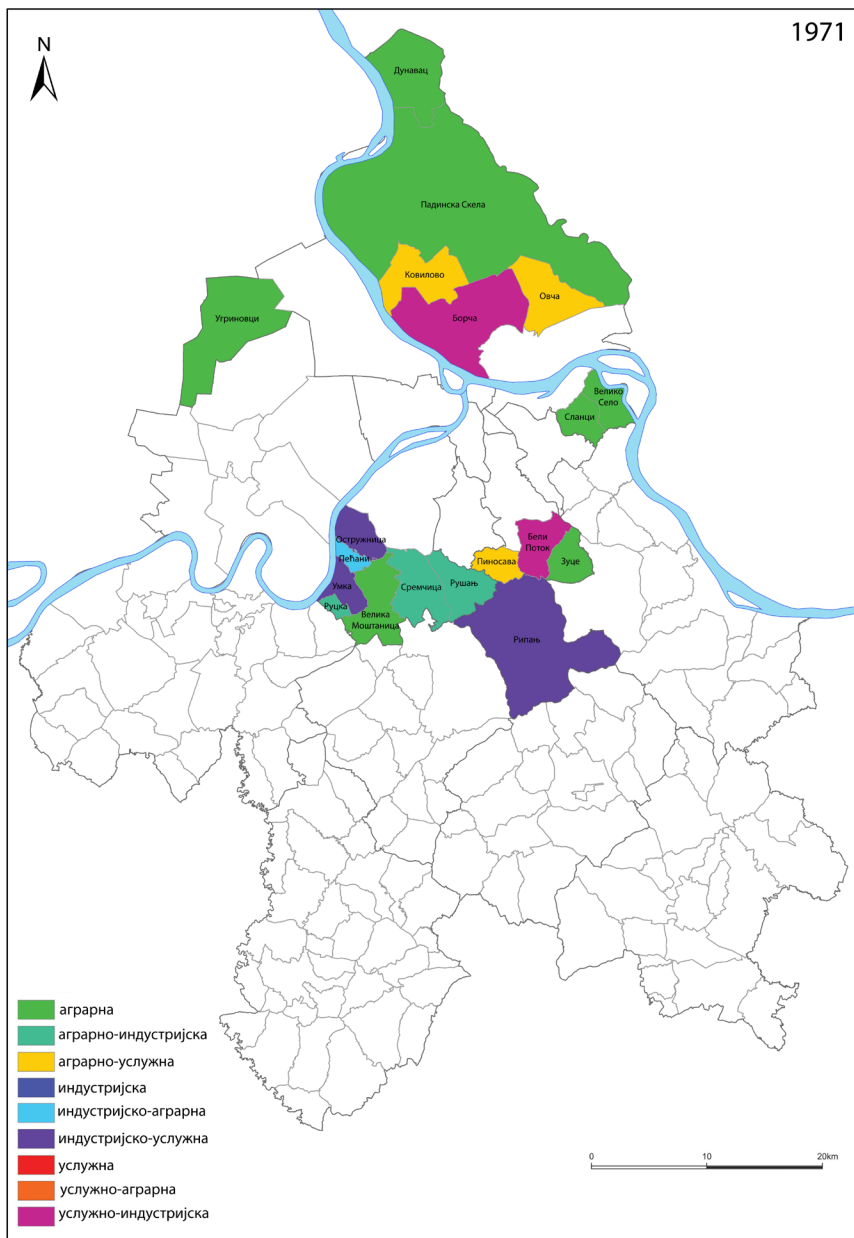
¹¹ У функцијском троуглу почетак стрелица представља 1971. годину док правац указује на промене и стање 2002. године

Године 2002. утврђено је смањење аграрних и нестајање чисто аграрних насеља (Скица 14). Број запослених у терцијарним делатностима је нагло порастао од 1990-их година. У категорији услужних насеља и насеља са најизразитијим функцијским променама јесу Зуце, Пиносава, Борча, Велика Моштаница, Остружница, Рушањ и Сремчица (Табела 15).

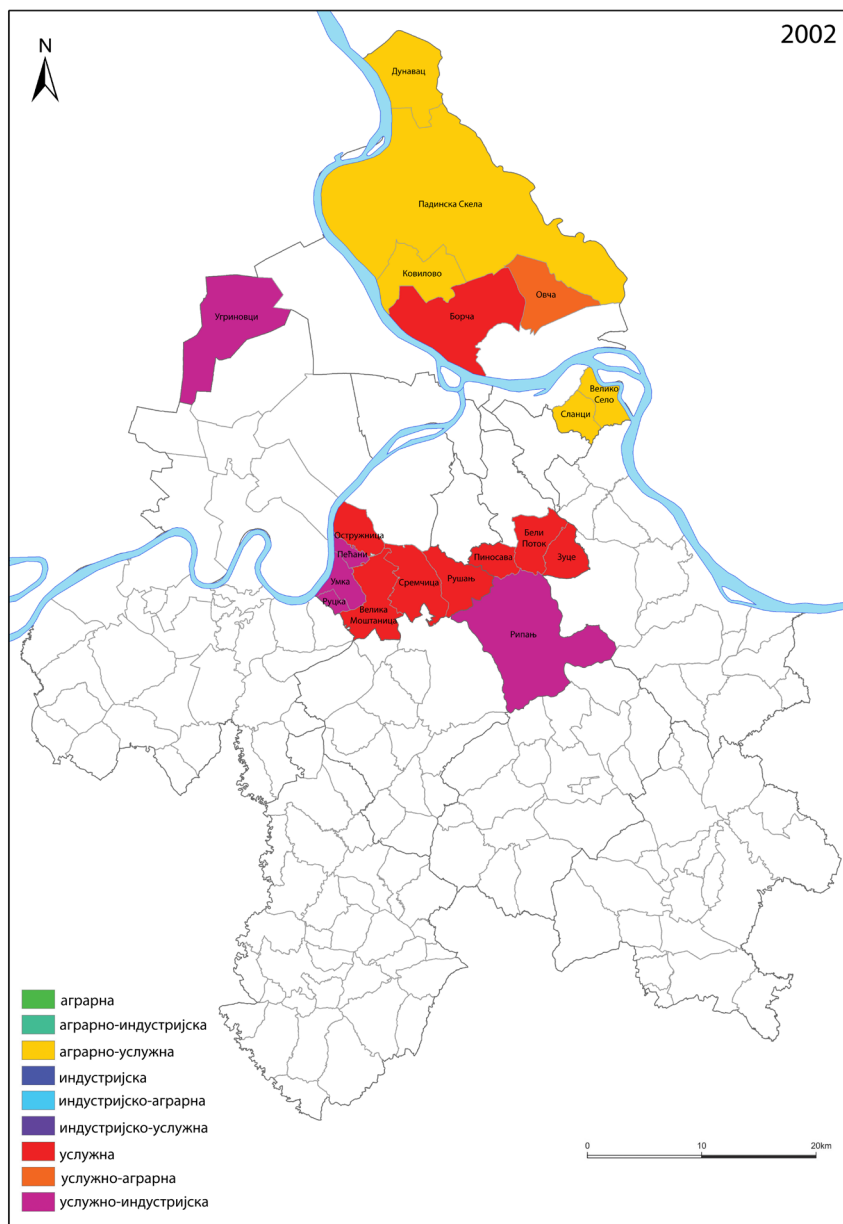
Табела 15. Насеља периурбаног појаса Београда која припадају одређеном функцијском типу 1971. и 2002. године

Функцијски тип насеља	1971.	2002.
Аграрна	Зуце, Угриновци, Велико Село, Сланци, Дунавац, Падинска Скела, Велика Моштаница	
Аграрно-индустријска	Руцка, Рушањ, Сремчица	
Аграрно-услужна	Ковилово, Овча, Пиносава	Велико Село, Дунавац, Ковилово, Падинска Скела, Сланци
Индустријска		
Индустријско-аграрна	Пећани	
Индустријско-услужна	Рипањ, Остружница, Умка	
Услужна		Бели Поток, Зуце, Пиносава, Борча, Велика Моштаница, Остружница, Рушањ, Сремчица
Услужно-аграрна		Овча
Услужно-индустријска	Бели Поток, Борча	Рипањ, Угриновци, Пећани, Руцка, Умка

Промене функција у свим насељима посматраног појаса одвијале су се у истом смеру, ка услужном типу насеља. Интензивне промене у функцијском типу насеља десиле су се у насељу Велика Моштаница које је 1971. године припадало аграрном типу, а тридесет година касније услужном типу насеља. Слична је ситуација и са насељем Угриновци (Скица 14).

Скица 13. Функцијски типови насеља 1971. године

Скица 14. Функцијски типови насеља 2002. године

Периурбани појасеви око урбаних центара нису хомогени - основна функција ових појасева је функција становања. Међутим, честа је појава да доминира још нека функција, па су периурбани појасеви често центри индустријске производње или су специјализовани у пољопривредним делатностима.

Субурбана зона обухвата простор у којем град изразито утиче на промену начина коришћења земљишта, на социјалне и економске односе. У Београду, те промене су интензивније од 1980-их година. Постепено, периурбана зона се окреће својим основним функцијама: рекреационој, пољопривредној и услужној. Индустрија постепено престаје да буде мотор раста и развоја града, иако још увек остаје значајан инструмент политике регионалног привредног развоја (Грчић, 1993).

На основу природних услова средине издвојене су зоне повољне за активирање различитих функција. За пољопривредну производњу, најатрактивнији су предели са малим нагибима у алувијалним равнинама равничарских река. У околини Београда примат је имала лева обала Дунава и пољопривредно залеђе Земуна. Насеља периурбаног појаса углавном су се ослањала на зоне пољопривредних површина, што је приликом јачања процеса урбанизације у периоду почетка процеса субурбанизације било довољан фактор ограничења раста Београда.

Природно-географске карактеристике и правац ширења града условио је прилагођавање функција насеља новим процесима и динамици развоја насеља. Јачи демографски раст и привредни развој се осећао у индустријски усмереним насељима. То су биле зоне концентрације и дневне имиграције становништва али и процеса деаграризације.

Периурбани простори данас имају више функција: управну, образовну, здравствену, комерцијалну, привредну, индустријску, еколошку, заштитну, спортско-рекреативну. Најбитнија је резиденцијална функција, стална или сезонска. За околину Београда карактеристична је изградња викенд насеља, односно викенд зона. У погледу бројности викенд групација истичу се авалска насеља – Трешња (Рипањ), насеља уз Ибарски и Обреновачки пут. Временом насеља се претварају у стална¹². Настањивање викенд кућа најчешће се обавља при деоби породица (Рибар и др., 1993). Прекомерна изградња периурбане зоне изазвала је својеврсну антропопресију на

¹² Викенд делови насеља су, често, зоне јефтиног насељавања. Крајем 1970-их година, периурбани начин живота са собом је носио и ниске приходе становника зона. Бежећи од високих ренти у центру града, становништво је насељавало ове зоне.

осетљиве пределе и екосистеме. Нагла изградња кућа је нпр. узрок појаве клизишта на територији града, а по интензитету клижења издваја се атар Умке, тачније локалитет Дубоко.

Дневна миграциона кретања у систему Града Београда

Дневне миграције представљају социо-економски и просторно-функционални процес специфичан за градске регије у којима је активна циркулација дневних миграната од периферије према центру, и обрнуто (Тошић, 1999). Дневне миграције нису типичне само на релацијама град – околина (приградско или сеоско насеље), већ интеракција радника и ученика може бити активна и између насеља различитог типа (Матијевић, 2009).

Дневну покретљивост становништва одређују четири детерминанте: демографска, функцијска, просторна и временска. Фактори који иницирају развој дневних миграција су, пре свега, социо-економске природе.

У Србији је дневна покретљивост становништва, 1950-их година, иницирана одређењем државе да се проблем аграрне пренасељености реши индустријализацијом, односно, концентрацијом становништва у градска насеља, најчешће на њихову периферију. С обзиром на то да се становништво преласком из аграрних у неаграрне делатности не пресељава из сеоских у градска насеља у којима су његова радна места, створени су услови за активну дневну покретљивост становништва. Та покретљивост се одвијала у смеру периферија – центар (Тошић & Невенић, 2007).

Град Београд је добар пример велике дневне покретљивости становништва. На територији града већи број фактора је утицао на смер и обим дневног кретања активног становништва: прелазак становништва из аграрних у неаграрне делатности, процес индустријализације, механички прилив становништва, развој терцијарно-квартарног сектора делатности, универзитетска функција града, развој саобраћаја и саобраћајница и др. Саобраћајно приступачна насеља су миграционо стабилна са развијеном дневном миграцијом, док су саобраћајно изолована и недоступна насеља миграционо лабилна, то јест, емиграциона (Тошић & Невенић, 2007).

Познато је да је насеље Београд централно, са функционалног аспекта, у систему насеља његовог метрополитанског подручја. Позитивни ефекти дневних миграција су вишеструки, а испољавају се, како у местима рада и школовања (одреднишним), тако и у местима становања (полазишним). Дневне миграције доприносе урбанизацији руралних подручја, дифузији

урбаних садржаја и иновација (у пољопривредној производњи, комуникацији и др.), утичу на преумеравање традиционалне производње ка тржишном и комерцијалном облику производње (Матијевић, 2009).

Табела 16. Учешће дневних миграната посматраних насеља у насељу Београд

Насеља	Укупан број активних становника	Активно становништво без пољ. становништва	Радници - дневни мигранти у активном становништву ¹³		Удео дневних миграната у дневном урбаном систему Града Београда (%)
			број	%	
Бели Поток	1263	1229	978	77,4	79,5
Зуце	701	605	475	67,8	78,5
Пиносава	966	934	806	83,4	86,3
Рипањ	3465	3377	2260	65,2	66,9
Угриновци	2350	2100	1440	61,3	68,6
Борча	12668	12296	8556	67,5	69,6
Велико Село	815	349	251	30,8	71,9
Дунавац	276	195	75	27,2	38,5
Ковилово	416	364	187	44,9	51,4
Овча	988	695	554	56,1	79,7
Падинска Скела	3934	3304	1423	36,2	43,1
Сланци	798	390	290	36,3	74,3
Велика Моштаница	969	928	625	64,5	67,3
Остружница	1394	1359	999	71,7	73,5
Пећани	163	158	23	52,1	53,8
Руцка	103	103	85	22,3	22,3
Рушањ	1602	1535	1119	69,8	72,9
Сремчица	5876	5782	4483	76,3	77,5
Умка	1653	1635	829	50,1	50,7
Укупно / Просек	40.400	37.338	25.458	63,0	68,2

Извор: Стаменковић & Гатарић, 2008

За анализу дневних кретања становништва коришћен је показатељ степен централитета насеља (Скица 15). Ка насељу Београд дневно мигрира 63%, односно 25.458 радно активних становника из периурбаног подручја града. Највећи проценат миграната који у насеље Београд одлазе ради посла јесте из насеља Пиносава (83,4%), док је најмањи проценат радника из насеља Руцка. Запажа се да је удео миграната мањи од 50% у насељима која нису

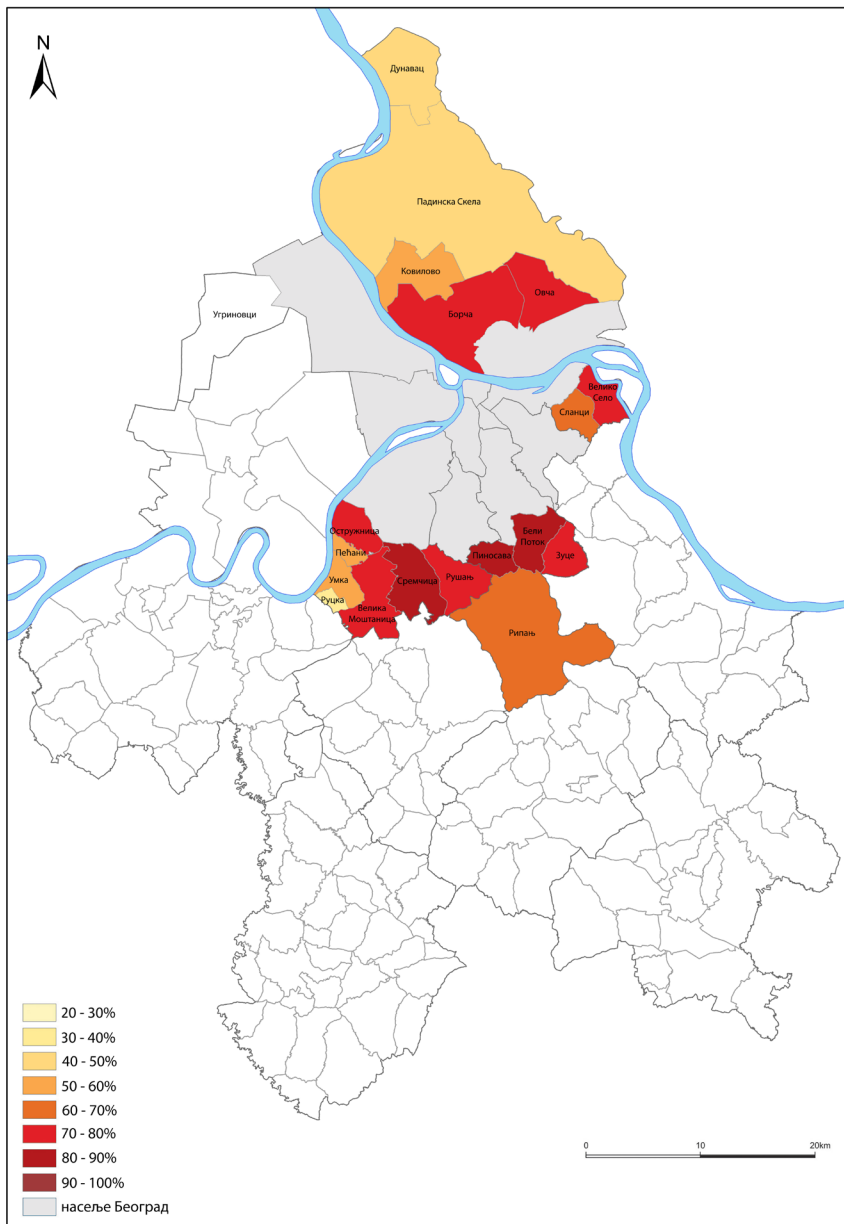
¹³ Добијене вредности представљају процентуално учешће дневних миграната из наведених насеља у дневном урбаном систему Београда. Без обзира на смер кретања, процентуална вредност се односи на удео дневних миграната у укупном активном становништву насеља, али без пољопривредног становништва.

градског типа, то јест, у оним насељима у којима се становништво бави аграрном производњом.

Дневни мигранти су како радници тако и ученици, односно студенти. Из периурбане зоне 68,2% становника одлази на школовање, односно на посао у насеље Београд (Табела 16). Највећу дневну повезаност са насељем Београд остварује насеље Пиносава. У дневним кретањима Београда, најмање је учешће становника из насеља Руцка. Анализом насеља на нивоу општина, издвајају се активна насеља (> 70%) у дневном урбаном систему Београда. У ту групу спадају насеља: Пиносава, Бели Поток, Зуце, Велико Село, Овча, Остружница, Рушањ и Сремчица.

Број дневних радника-миграната и укупан број дневних миграната приближно је једнак (Табела 17). Изузетак су Велико Село и Сланци, у којима је значајније учешће студената и ученика у дневним кретањима ка насељу Београд него радника-миграната. Највеће апсорпционо средиште дневних миграната из посматраних насеља јесте насеље Београд.

У дневним кретањима учествује 28,6% укупног становништва. Миграционо активнија су насеља сеоског и мешовитог типа. Из тих насеља насеље Београд добија 64,3% дневних миграната (Стаменковић, Гатарих, 2008).

Скица 15. Дневни миграције у урбаном систему Београда

Кроз периурбану зону Београда дневно циркулише 33.904 радника и ученика са студентима. Удео конвергентних кретања (кретање миграната из посматраних насеља ка насељу Београд) скоро је 40 пута већи од дивергентних, тачније број конвергентних дневних миграната износи 33.025, док дивергентних миграната има 879.

Према обиму и учесталости дивергентних дневних миграција¹⁴ издваја се пет група насеља (Стаменковић & Гатарић, 2008):

- Насеља са појачаним дивергентним дневним интеракцијама радне снаге, ученика и студената: Борча, Сремчица, Рипањ, Падинска Скела, Угриновци, Рушањ, Бели Поток, Остружница и Умка. Из ових насеља ка насељу Београд дневно мигрира преко 1.000 миграната. Изузетак је насеље Борча.
- Насеља са високим степеном повезаности са Београдом: Пиносава, Велика Моштаница, Овча, Зуце, Сланци, Велико Село. Ка насељу Београд из наведених насеља мигрира од 300 до 1.000 миграната.
- Насеља која остварују знатну дневну повезаност са градом: Пећани. Из поменутог насеља ка насељу Београд мигрира 100-300 миграната.
- Насеља са малим уделом дневних миграната (50-100 миграната): Дунавац.
- Насеља са најмањим интензитетом повезаности са Београдом: Руцка (до 50 миграната).

Најизраженија дневна дисперзија радне снаге, ученика и студената из насеља Београд јесте према насељима у која одлази више од 100 миграната. Апсорпциона моћ насеља одражава централитет и значај насеља у систему насеља. Највећу апсорпциону моћ имају насеља: Падинска Скела, Борча и Рипањ.

¹⁴ Конвергентне и дивергентне миграције су посматране у односу на насеља периурбаног појаса Београда.

Морфолошка трансформација периурбаног простора

На формирање и физиономију насеља периурбаног појаса утицали су физичко-географски и друштвено-географски фактори. На настанак насеља пресудна је била улога природних, орографских и хидролошких карактеристика. На њих су се надовезали друштвени фактори који су условили насеобинску еволуцију.

Значајан је и утицај друштвено-политичких дешавања која су дефинисала морфолошке разлике међу насељима Београда. Насеља северног дела Београда су под владавином Аустроугарске била уређена и плански грађена, док су насеља јужног дела града спонтано насељавана.

Издавање насеља на основу морфологије подразумева изучавање структуре, облика и физиономије насеља. Према генези рурална насеља се деле у више група. Спонтано су настајала насеља у крајевима који су имали повољне природне услове и изворе потребне за живот и рад људи. Та насеља су, махом, неправилног облика, са хетерогеном унутрашњом структуром. Планска насеља су настајала под интервенцијом власти или на основу претходно урађених планова на унапред предвиђеним местима. У посебну групу спадају тзв. дивља насеља. Ова насеља се везују за савремени период и представљају обележје приградских зона већих градова (Стаменковић & Бачевић, 1992).

На основу наведене генетске поделе, насеља посматраног простора се деле на следећи начин. Групи планских насеља припадају насеља смештена у банатском и сремском делу. То су Борча, Овча, Падинска Скела, Ковилово, Дунавац и Угриновци. Међутим, и међу овим насељима постоје извесне генетске и морфолошке разлике. Остала насеља периурбаног појаса настајала су спонтано. У готово свим насељима регистрован је настанак нелегално и неплански изграђених делова.

Морфолошка структура насеља одраз је комбинованог деловања физичко-географских одлика као и историјских и политичких дешавања на одређеном простору. На основу морфолошке разноврсности насеља се деле у три групе: насеља збијеног, разбијеног и прелазног типа.

Насеља збијеног типа имају густу концентрацију стамбених и економских објеката, најчешће формирану око центра. Насеља разбијеног типа састоје се из више посебних насеобинских делова међусобно просторно одвојених. Није ретка појава да индивидуални делови тих насеља имају различиту

физиономско-морфолошку, архитектонско-грађевинску, демографско-економску и културну структуру.

Битну морфолошку одлику свих насеља представља њихов облик. Облик може бити правилан и неправилан (Стаменковић & Бачевић, 1992).

Насеља Београда јужно од Саве и Дунава припадају категорији насеља централне Србије. Основна обележја те групе насеља су: округласти, издужени (линијски) и зракаст облик и збијено-разбијена структура. Та насеља су, углавном, настајала уз пут, да би се временом трансформисала у линијска полузбијена насеља која се шире ка споредним путевима. Према Цвијићевој физиономији насеља, овом опису основе и физиономије насеља одговара шумадјски тип (Цвијић, 2000). Насеља северно од Саве и Дунава припадају панонском збијеном типу насеља. Постоје извесне разлике и међу тим насељима (Стаменковић & Бачевић, 1992).

Просторни развој насеља северно од Саве и Дунава

У оквиру наведене категорије, насеља су подељена у различите групе: насеља у сремском делу Београда (Угриновци) и насеља на левој обали Дунава, у банатском делу града (Борча, Овча, Падинска Скела, Ковилово и Дунавац).

Насеља северно од Саве и Дунава развијала су се као погранична насеља између Турске и Аустроугарске. Због тога та насеља нису привредно и популационо била популаризована. Померањем државне границе са Дунава на север, 1918. године, овај простор улази у ужу гравитациону сферу Београда и од тада доживљава снажне територијалне, социјалне и културне промене.

Насеља Борча и Овча су задржала збијену панонску морфологију са ортогоналном мрежом широких улица. Основа насеља је плански била одређена пре интензивирања досељавања у овај део Баната. Проблем је био геоморфолошке природе. Наиме, ниже земљиште није дозвољавало градњу због високих вода и честих плављења. Тек од 1934. године, изградњом насипа, почиње период појачаног насељавања насеља на левој обали Дунава (Ђурић, 1962).

После Другог светског рата, насеља задржавају свој облик и форму, а ширење насеља се одвија око главних комуникација унутар насеља. То се односи на Борчу.

Године 1952. на посматраној територији су се формирала и остала насеља: Падинска Скела, Ковилово и Дунавац. Настанак ових насеља се везује за привредно активирање простора. Брзина градње је условила неправилан облик насеља, али су задржана својства панонских насеља, ортогонална мрежа улица.

У атарима Падинске Скеле, Дунавца и Овче највећи је удео пољопривредних површина. То указује на чињеницу да у морфолошкој структури доминирају привредне - пољопривредне и индустријске површине.

У саставу Падинске Скеле налазе се физиономске целине Товилиште, Глогоњски и Јабучки Рит, Бесни Фок и Врбовски. Ове целине су пре 40 година била засебна насеља. Формирала су се правоугаоно око саобраћајница које их повезују са Падинском Скелом. За данашњу физиономију Падинске Скеле, а услед припајања наведених насеља, не може се рећи да одговара панонском збијеном типу насеља.

Генерално, насеља овог дела града, своју урбану физиономију настављају на главним комуникацијама и ка путу М24 тзв. Зрењанинском путу.

Насеље Борча се издваја као насеље са стамбеним деловима, нелегално изграђеним. Систем канала, мелиорационих и дренажних, раније је онемогућавао градњу на свим површинама у насељу, али данас има објеката и на њима. Борча добија хаотичну физиономску структуру коју карактеришу: велика густина насељености и изграђености, непланско усмеравање градње, неправилан облик насеља.

Насеље у сремском делу посматраног подручја (Угриновци) збијеног је карактера, а издужено у упоредничком правцу. После Првог светског рата у до тада пограничном насељу Угриновци започињу радови на проширењу каналске мреже, градњи насипа и мелиорационих канала, што имплицира нагли развој пољопривреде. Те активности су условиле и интензивније насељавање. Насељавање се одвијало дуж главне саобраћајнице.

Насеље је задржало своју збијену структуру зракасте основе. Зракастом изгледу доприносе улице унутар насеља које се под правим углом разилазе од главне саобраћајнице. Нову, урбану физиономију Угриновци добијају и у додирном појасу са Батајницом, дуж саобраћајнице која их спаја. У саставу насеља су и две физиономске целине: Бусије и Грмовац. Ови делови града имају правилну панонску структуру. Настанак насеља везује се за период после 1995. године. Место за насеља је унапред изабрано,

мрежа улица и парцела је планска, али изградњу насеља није пратио плански документ. Ортогонална мрежа улица у овим деловима насеља избегавала је орохидрографске елементе. Насеља имају облик неправилног многоугаоника.

Просторни развој насеља јужно од Саве и Дунава

У оквиру наведене категорије, насеља су груписана на следећи начин: насеља у посавском делу Београда (Умка, Руцка, Остружница, Велика Моштаница, Сремчица и Рушањ), насеља у подножју и на падинама планине Авала (Рипањ, Зуце, Пиносава и Бели Поток) и насеља на десној обали Дунава (Сланци и Велико Село).

У физиономији авалских насеља, планина Авала је одиграла одлучујућу улогу. Геоморфолошки посматрано, овај крај одликују широке долине и простране заравни (Ђурић, 1962). Насеља авалског подручја нису једнака, како по морфолошкој структури тако ни по величини атара. Морфолошка структура је последица досељавања становништва различитог порекла (Рибар и др., 1993).

Насеља посматране групе припадају полузбијеном шумадијском типу насеља. Међутим, и међу њима постоје разлике. Потпуно разбијеног типа и са више физиономских целина јесте насеље Рипањ. На такву физиономију директно су утицале орохидрографске компоненте краја. Насеља се одликују неправилном мрежом улица. Центар у насељима је дефинисан школом, црквом, зеленом пијацом и значајнијим објектима услужних делатности. Издваја се насеље Бели Поток у којем не постоји јасно дефинисан центар јер насеље пресеца Авалски пут, па су се објекти комуналне инфраструктуре и услужних делатности формирали дуж главног пута (Ђурић, 1962).

Насеља посавског периурбаног дела Београда настајала су и развијала се другачије од авалских насеља. Заједничко свим насељима је да су збијеног типа и да су за насељавање коришћени они делови у којима је морфологија терена то дозвољавала и који су у близини саобраћајница.

Морфологија терена овог дела Београда одликује се хидрографским елементима рељефа, алувијалним равнинама, долинама, развођима. Насеља Велика Моштаница и Сремчица оивичавају потоци и мање реке, чије су највише тачке – развођа људи искористили за градњу саобраћајница и за насељавање. Та развођа су иницирала линијски издужени облик насеља. Међутим, и међу њима постоје извесне разлике. Насеље Сремчица се

ширило стихијно од главне саобраћајнице, без јасно дефинисаног центра, док је Велика Моштаница добила двоструко крстасти облик, односно формирана су четири крака (на улазу и излазу из насеља) ка којима је усмеравано грађење.

Насеља Остружница и Умка су се формирала у ниској и пространој алувијалној равни Саве, уз саобраћајницу Р207. За њих је, такође, карактеристичан неплански развој. Оба насеља су неправилног многоугаоног облика. Њихово ширење је било онемогућено, са једне стране реком Савом, па је насељавање стихијно усмеравано ка вишем залеђу. Насеље Умка има полувездасти облик. Наиме, основни крак те замишљене звезде јесте пут за Обреновац, а остали краци се разилазе из једне тачке. Терен није дозвољавао темпо неконтролисаног насељавања. То је допринело стварању клизишта на локалитету Дубоко, непосредно уз ток Саве. У залеђу Умке формирала су се два линијска насеља: Пећани и Руцка.

Насеље Рушањ припада збијеном типу насеља формираном на орохидрографски повољним деловима терена. Насеље се формирало у односу на две саобраћајнице које се у два крака разилазе из центра насеља, а на саобраћајници Е763, почетном делу тзв. Ибарске магистрале.

Насеља на десној долињској страни Дунава су збијеног, неправилног облика. Гушће су насељавани делови насеља у долинама потока. Посматрана насеља имају руралну физиономију.

Коришћење земљишта у периурбаном појасу Београда

Структура и промене у начину коришћења земљишта комплексније су и динамичније у периурбаним него у руралним, од града удаљенијим зонама. На овом простору јављају се конфликти јер постоје различити захтеви за коришћењем земљишта, најчешће за изградњу или пољопривреду.

У процесу ширења града, град запоседа пољопривредне површине на свом рубу. Утицај урбаног начина живота, сем у начину коришћења земљишта, огледа се и у промени начина живота људи (Ђорђевић, 1993).

Поред промена у употреби и начину коришћења земљишта мења се и структура домаћинства и њихових доходака, као и начин пољопривредне производње. Условљени променама, пољопривредни произвођачи прилагођавају производњу захтевима тржишта. У већини случајева, урбанизација доводи до уништавања природних ресурса у овим зонама. Периурбани развој градова укључује економску разноликост и експанзију нових и обавезних постпроизводних пољопривредних операција (Живановић-Миљковић, 2008).

Део градских функција одвија се на периферији, а најбитнија је, свакако, пољопривредна производња. У прошлости је убрзани просторни, демографски и економски раст Београда иницирао не само заузимање пољопривредних површина у залеђу града већ и промене у начину коришћења земљишта. Сем директних промена на самом земљишту и у физиономији насеља, изражене су и промене у животној средини периурбаних појасева. За измењено стање човекове околине најзаслужнији актери су енергија, транспорт и пољопривредне активности (Живановић-Миљковић, 2008).

Проблеми који се односе на коришћења земљишта у периурбаним појасевима градова најизраженији су у социјалном и легислативном смислу. Промене у начину коришћења земљишта се не евидентирају јер не постоји јединствен катастар земљишта. Наиме, катастар бележи само легално изведене промене у начину коришћења земљишта (Живановић-Миљковић, 2008). Проблем лежи у чињеници да приликом поделе земљишта на грађевинско, пољопривредно, шумско и водно земљиште, границе често нису регулисане. Стога не чуди чињеница да не постоји прецизна евиденција о брзом трансферу пољопривредног у грађевинско земљиште.

Додатни проблем представља појава да је земљиште које је намењено изградњи и омогућава ширење града скупље од оног које је одређено за пољопривредну производњу. Уколико правци ширења града нису јасно дефинисани, а самим тим ни подржани планским и законским документима, пољопривредно земљиште често промени власника и намену коришћења. На тај начин периурбана зона није прстен око града са јаком пољопривредом већ простор у непосредном градском окружењу, у ком се дешавају динамичне промене. Учесталост промена власништва и намене земљишта највећа је у непосредној околини града и опада сразмерно са удаљеношћу од градског центра (Ђорђевић, 1993).

У периурбаним зонама великих градова постоје и делови пољопривредног земљишта које катастар евидентира као квази-пољопривредно земљиште. Под тим се подразумева простор који је у прошлости коришћен за пољопривредну производњу. Данас је поменути простор модификован процесом урбанизације, али то земљиште нема резиденцијалну, пословну, привредну, саобраћајну, заштитну или викенд функцију (Живановић-Миљковић, 2008). Међутим, у домаћој литератури, термин квази-пољопривредно земљиште другачије се објашњава. Термин се, најчешће, везује за стварање викенд насеља, односно за делатности викендаша (Ђорђевић, 1999). Није ретка појава да „делатности викендаша” омогуће развој непољопривредних делатности, па често делови периурбаних насеља постају комерцијалне и привредне зоне.

Поменути урбани утицаји на залеђе великих градова могу се ублажити употребом и имплементацијом адекватних планских мера. У пракси, велики је утицај тржишних механизма и политичке структуре који условљавају начин коришћења земљишта (Ђорђевић, 1993).

У насељима периурбаног појаса Београда у структури површина издвајају се следеће: зоне становања, зоне централних садржаја (центар насеља и зона испољавања јавних функција и сервиса), пољопривредне површине, комерцијалне зоне, зелене површине, спортско-рекреативне површине и зоне комуналне и саобраћајне инфраструктуре. У планској документацији присутна је и подела стамбеног ткива у оквиру насеља на зоне индивидуалног и колективног становања. Поменуте намене коришћења су карактеристичне за сва насеља периурбаног појаса.

У погледу коришћења простора у периурбаном појасу Београда доминирају пољопривредне површине (431,92 km²). У укупној површини појаса пољопривредне површине заузимају 67,4% (Станојевић и др., 2012).

Највећи удео пољопривредних површина имају насеља Угриновци, Овча и Падинска Скела (Скица 16).

За развој пољопривредне производње одлучујући су фактори физичко-географског карактера. Неограниченост простора геоморфолошким облицима и земљиште високог бонитета карактеристике су северног дела Београда, банатског и сремског. Јужна периурбана зона, иако са повољним педолошким покривачем, није се развијала као аграрна због рашчлањености рељефа. Ипак, за њу је карактеристично велико учешће шумских површина, што се посебно односи на насеља авалског подручја. Не постоје тачни подаци о величини шумског фонда на територији јужне периурбане зоне Београда. Шумске површине обухватају 87,9 km² (13,7%). Оне су груписане у два већа шумска појаса, шуме планине Авала и Липовица (Група аутора, 2004 а). Шумски појас планине Авала сконцентрисан је унутар предела изузетних одлика. Предео обухвата површину од 489,1 ha, од чега територији КО Бели Поток припада и највећа површина - 93%, док насељу Зуце припада 3,7%, Пиносави 2,3% и Рипњу 1% површине предела. Површина шумског земљишта у посматраном делу износи 368,6 ha (Група аутора, 2004 а). Насеље Бели Поток има највећи удео шумског земљишта у структури површина. Други велики шумски појас чини Липовица. Шуме Липовице обухватају територије општина Барајево, Чукарица и Сопот. На општини Чукарица Липовица залази у атаре насеља Рушањ и Сремчица (Скица 16).

У структури површина издвајају се и површине чија је основна функција индустријска. Индустријска функција је опредељење насеља Умка и Рипањ.

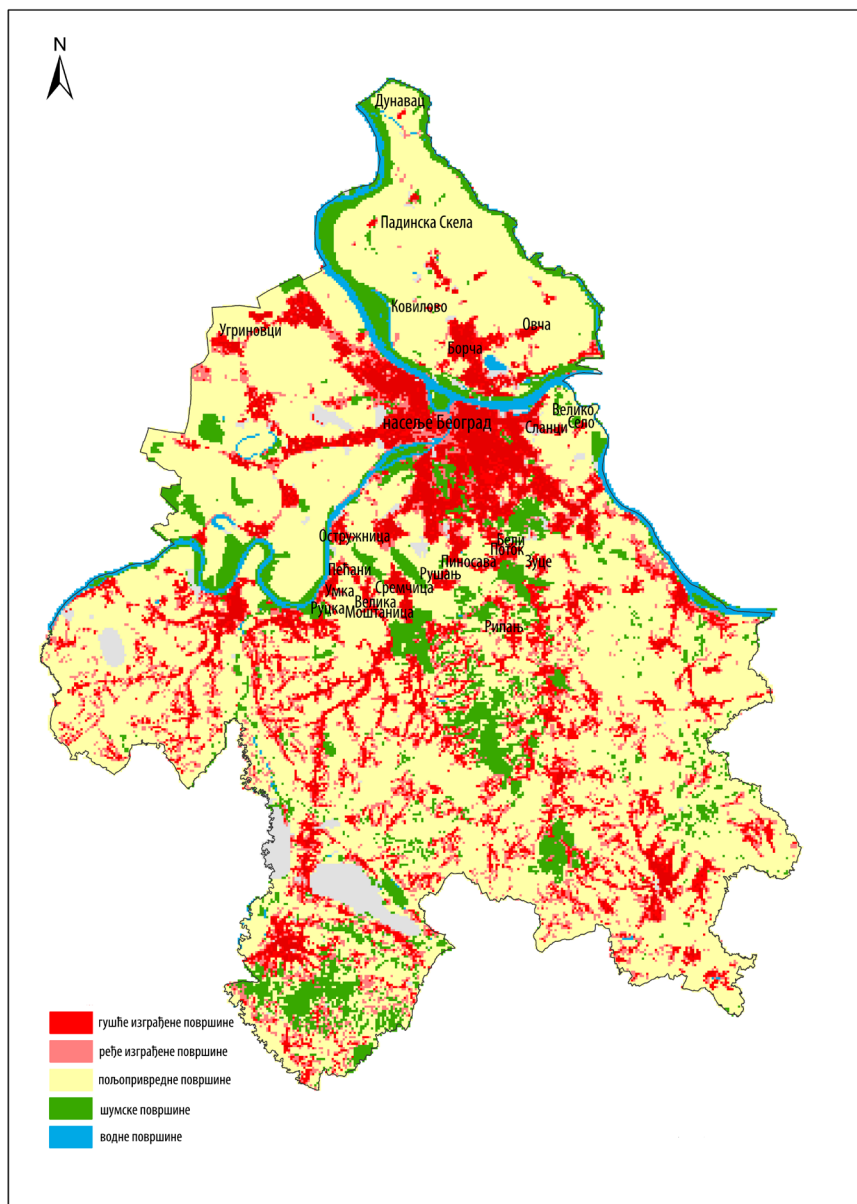
Привредне зоне обухватају врло широк спектар делатности, почев од индустријске, мануфактурне и занатске производње, објеката саобраћајне привреде, преко складиштења, продаје на отвореном, па до оних облика малопродаје који захтевају велике продајне просторе типа хипермаркета. У привредне зоне могу да буду укључени и објекти високо комерцијализованих спортских активности.

Просторни распоред индустријских зона¹⁵ у Београду указује на нерационално коришћење земљишта (Група аутора, 2003). У периурбаном појасу града, издвојене су две зоне, у насељима Умка и Рипањ. На локалитету Дучевац, у насељу Умка, смештена је индустријска зона. У оквиру ње послује Фабрика картона „Умка”.

У Колонији, физиономској целини насеља Рипањ, налази се индустријски производни комплекс „АБС Минел” – фабрике трансформатора, електроопреме и контактних мрежа.

Основне карактеристике опремљености, а самим тим и пословања ових зона су: превазиђена концепција развоја путне и железничке мреже, пропадање инфраструктурних водоводних и електро мрежа и тренутно недефинисани односи у процесу приватизације.

¹⁵ Индустријски парк је одређени комплекс земљишта, урбанистички предвиђен (у смислу индустријска зона) за производне и пратеће делатности, има одговарајућу инфраструктуру и задовољава друге услове које прописује овај закон. Индустријским парком се може називати само онај комплекс земљишта за који је управитељ индустријског, односно технолошког парка добио сертификат о признавању статуса индустријског парка (Нацрт Закона о индустријском и технолошком парку). У тексту рада, индустријске зоне су одређене дефиницијом из Генералног плана Београда и не смеју се поистовећивати са термином „индустријски парк”, бар не до усвајања Закона.

Скица 16. Начин коришћења површина у Граду Београду

Као индустријска зона дефинисан је и простор пољопривредних прерађивачких капацитета Пољопривредног комбината у Падинској Скели.

У начину коришћења простора али и просторно-економске политике развоја Београда, посебно место заузимају комерцијалне зоне. Комерцијалне зоне представљају зоне појачане просторне концентрације пословног простора, претежно комерцијалних делатности које заузимају градске просторе високог степена јавности и приступачности. Основне делатности које се обављају у оквиру наведених зона јесу: трговина, угоститељство и туризам, занатство и услуге у сфери финансијског пословања (Група аутора, 2003). Комерцијалне зоне се, углавном формирају у зонама главних саобраћајница које се радијално разилазе од центра града.

На споју главних радијалних праваца ка централној зони и саобраћајних полупрстенова развија се пословање. У периурбаном појасу, то су зоне дуж Ибарског, Зрењанинског и Авалског пута и дуж аутопута Београд-Загреб. У поменутих зонама типичне намене су представљене великим продавницама одређених врста робе, сервисима, складиштима, са директном продајом на мало и велико (Група аутора, 2003).

Посебан вид коришћења простора одвија се у насељу Ковилово, које је уско специјализовано за спортско-рекреативне активности. Специјализовани простор обухвата површину од 26,8 ha (Група аутора, 2009 а).

Политика изградње Београда - проблем бесправне изградње

Контрола процеса изградње једна је од најслабијих мера урбанистичке политике Београда. У Београду је бесправна изградња, као пример неконтролисаних урбанизација, широко распрострањена. У претходним деценијама растао је број објеката изграђених за колективно становање, на уштрб индивидуалног становања. Индивидуална градња је била санкционисана специфичним планским мерама, док је масовна изградња била финансирана из посебних фондова и, искључиво, у државној својини. На тај начин је приватни сектор био приморан да бесправно гради, на плански нерегулисаним местима. Овај процес, у ком је бесправна изградња игнорисана, има за последицу више десетина хиљада бесправно изграђених објеката. Процес је карактеристичан за приградски део града и за пољопривредно земљиште у њему. Тако настаје полуурбано ткиво у приградској зони. Убрзо после увођења политике слободног тржишта, и стамбена изградња бива препуштена тржишту, што је интензивирало процес бесправне градње (Бојовић & Боровница, 1998).

Предуслов за градњу је стицање земљишта, односно власништва над истим. У развојној политици Београда манипулације земљиштем су биле основа за даљи развој. Познато је да су одређене пореске и планске смернице адекватно средство за усмеравање просторног развоја града. Међутим, Београд није имао довољно добро средство за спречавање тог феномена.

Почетак појаве се везује за период од 1960-их година, период послератне урбанизације и индустријализације Београда и интензивних миграција из неразвијених делова земље, тадашње Југославије. Пољопривредно становништво постаје радничка класа града која тежи задовољењу примарних егзистенцијалних потреба, односно изградњи или куповини стана/куће. Са друге стране, високе цене станова на слободном тржишту то нису дозвољавале. Тај парадокс је резултирао изградњом великог броја бесправних објеката, од којих неки ни до данас нису легализовани.

У Београду је процес бесправне изградње препознат кроз два типа бесправно грађених насеља, индивидуална градња великих кућа на подељеним парцелама и градња у сламовима, сиротињским четвртима, најчешће на јавном, градском земљишту. Други тип бесправне градње карактеристичан је за Роме и њихове услове живљења¹⁶.

¹⁶ Four Strategies Themes for the Housing Policy in Serbia (2006), National Housing Conference "Towards a New National Housing Policy for Serbia" (Национална Конференција „Ка новој

Периурбани појас Београда захваћен је процесом бесправне градње. Зоне веће распрострањености нелегално изграђених објеката јесу дуж улазно-излазних саобраћајница, дуж Зрењанинског и Авалског пута. Тим процесом су значајније захваћена насеља Борча и Рипањ.

Правилна, ортогонална мрежа парцела и улица у насељу Борча нарушена је услед масовне стамбене изградње. Наиме, највећи број бесправно изграђених објеката формирао се почетком 1990-их година. Имиграција у овом крају јесте последица како ратних прилика на територији бивше Југославије тако и нерешених имовинско-правних односа у коришћењу земљишта. С обзиром на то да се најплодније земљиште Панчевачког Рита - чернозем налази у атарима насеља Борча и Овча, у саставу Комбината Београд су се нашле и површине из атара Борче. То су површине северно од дела насеља Збег. Данас је град власник тих површина. Међутим, у периоду с краја 1980-их и почетком 1990-их година са поменутих земљиштем вршене су различите малверзације. Делови тих површина које је користио Комбинат припали су граду, док су становници насеља били корисници, тј. узимали су земљиште у закуп. Међутим, лоша политичка ситуација у земљи и слаба развојна политика града „омогућили” су корисницима да се самоиницијативно прогласе власницима истог земљишта. Неки власници су успели да добију грађевинску али не и употребну дозволу. Заузете површине припадају плодним и обрадивим површинама, али пошто процес комасације земљишта није завршен, не постоји тачан увид у број и стање бесправно изграђених објеката. Бесправном градњом су највише погођени северни делови насеља, на пољопривредним површинама и делови уз канал Визељ, западно од центра насеља. Већи део тих објеката заузет је од стране припадника ромске националности, који живе у нехигијенским условима, што ствара додатне комуналне проблеме. Један од значајних проблема настао под утицајем интензивне градње јесте затварање и прекривање мелиорационих и дренажних канала дуж Визеља, што за последицу има честе поплаве услед повећања нивоа подземних вода, с једне стране и слаба комунална опремљеност, са друге стране¹⁷.

На другој, шумадијској страни града, уз Авалски пут, постоје бесправно изграђени објекти, углавном, у функцији становања. За наведену зону карактеристична је излетничко-рекреативна функција, због близине планине Авала. Тиме је изазвана и градња викенд кућа у појединим

државној политици градње у Србији”), UN-Habitat, Министарство за капиталне инвестиције Републике Србије, Министарство спољних послова Републике Италије, Београд

¹⁷ Интервју са представницима месне заједнице Борча

деловима насеља Рипањ. Викенд изградња је усмерена ка локалитету Трешња, па су данас ти објекти, махом легализовани или у процесу легализације али као стамбене куће, без функције викенд становања.

Узрок овог проблема могуће је делимично открити кроз земљишну политику краја после Другог светског рата. Наиме, становништво подавалских насеља 1948. године је основало сељачку радну задругу, Авалски венац. План градских власти је био да се створи задружна економија подавалских насеља, односно база за самостално привређивање и финансирање тог дела града. Задруга је добила радну снагу и обрадиве површине. После распада задруге, земљиште није враћено иницијалним власницима, већ је својина задруге прешла у „руке државе”, да би се касније земљиште продавало по ниским ценама и без евиденције о величини парцела и власницима. Та ситуација је проузроковала и омогућила наставак процеса бесправне изградње и данас на истом подручју. Највећи број градитеља бесправних објеката води порекло са Косова и Метохије. После 1999. године власници су „секли” своје парцеле на више мањих и интензивно продавали. Погоршању земљишних и имовинско-правних односа допринела је неадекватна планска документација (стихијно насељавање и честе промене намене земљишта)¹⁸.

Осим поменутих насеља, процес бесправне изградње је актуелан и у осталим насељима периурбане зоне. У насељу Угриновци, нпр. бесправна изградња је последица досељавања становништва из бивших југословенских република 1990-их година. Том приликом су нерационално заузете пољопривредне површине индивидуалним стамбеним објектима. За целине Бусије и Грмовац, у насељу Угриновци, сматра се да су неплански грађене, али да нису нелегалне јер су биле подржане од стране тадашње власти у општини Земун.

¹⁸ Интервју са представницима месне заједнице Рипањ

Опремљеност насеља привредним објектима, објектима социјалног стандарда и комуналним објектима

Под утицајем процеса урбанизације, индустријализације и деаграризације дешава се реструктурирања становништва. Самим тим, збивају се и демографске, физиономске и функцијске промене у структури насеља. Упоредо са поменутиим процесима одвија се привредна и социо-економска трансформација насеља која директно утиче на просторну организацију истих.

Најзначајнији фактор за просторну организацију привредних објеката у периурбаном појасу Београда јесте физиономија насеља и плански организована намена површина. Остали, али не мање битни фактори који су условили данашњи распоред објеката и привредну слику града, јесу демографске прилике, изградња и делатности у појединим насељима.

На територији периурбаног појаса није могуће дати тачан податак о броју и врсти делатности привредних објеката. Издвајају се већи индустријски објекти, док су мања предузећа подложна брзим променама власника, кадра или делатности. Већа индустријска предузећа су углавном приватизована, а нека су чак променила и намену и делатност.

За Београд у транзицији карактеристичан је раст и развој малих и средњих предузећа (МСП). Тај тип предузећа се у нашој земљи развија као последица пропадања државних и друштвених предузећа. МСП представљају неки вид амортизације настале у периоду транзиције. Развојем ових предузећа обезбеђује се измена привредне структуре¹⁹.

Велики удео у привредној структури подручја имају мање радње и продавнице мешовитих производа, туристичко-угоститељски објекти и други услужни објекти.

На формирање карактера насеља, у сфери пољопривреде, највећи утицај је имао Пољопривредни комбинат Београд, са седиштем у Падинској Скели. Данас се главна производња одвија у Пољопривредној корпорацији Београд са око 2800 запослених. Утицај Комбината се огледао у размештају пољопривредних површина Панчевачког Рита. Газдинства Комбината се налазе у Ковилову и Борчи. Мањи и већи индустријски

¹⁹ Предности МСП се огледају у већој флексибилности, бржем усвајању иновација, примени метода непосредне контроле и мотивације радника и једноставнијој организационој структури.

објекти и МСП формирају се на основу пољопривредне функције, а позната су индустријска предузећа за прераду воћа, поврћа, млека и меса. Фабрика замрзнутих производа „Фриком” послује више од 40 година, а од 2002. године предузеће је приватизовано. Поред овог гиганта, на територији Падинске Скеле активна су и предузећа „Имлек” и „Имес”. Млекарска индустрија „Имлек” подигнута је на газдинству у Лепушници 1953. године. Данас је „Имлек” акционарско друштво које има 1082 запослених. На локалитету Товилиште налази се, још од оснивања комбината Београд, индустрија меса „Имес”. Ово предузеће данас запошљава 418 радника. Поменута предузећа су главни носиоци прерађивачке привреде на левој обали Дунава. Међутим, пољопривредни рејони су карактеристични и за простор на десној обали Дунава – насеља Велико Село и Сланци. У овим насељима не постоје прерађивачки капацитети за прераду пољопривредних производа, већ се пласман истих остварује директно на београдским пијацама и у трговинским радњама. Мањи прерађивачки објекти за обраду меса и пољопривредних продуката налазе се у Пиносави, Рипњу, Угриновцима, Борчи и Падинској Скели.

Обрадиве површине налазе се и у атару насеља Велика Моштаница. За слабу ангажованост у пољопривреди заслужни су ситни поседи. Године 2006. започет је пилот пројекат комасације земљишта у Великој Моштаници²⁰ ради стварања могућности лакше обраде плодног земљишта, а самим тим и поспешивања развоја пољопривреде. Нажалост, урађена је само прва фаза пројекта, односно идентификација катастарских парцела, ажурирање катастарске документације и валоризација површина.

Као пољопривредни рејон дефинисан је простор сремског дела Београда. Представник рејона је насеље Угриновци. Рејон одликује велика концентрација елувијалног наноса, формираног на речним терасама бројних канала. Педолошки састав чини, у највећој мери, чернозем. Високо бонитетно земљиште одредило је судбину сремског Београда, али је повољни саобраћајни положај ипак изменио привредну структуру насеља.

У домену индустријске производње примат су задржала она насеља која су била индустријски центри од 1960-их година. То су Умка, Рипањ и Остружница. Разлика у индустријској слици ових насеља јесте у томе што су некад била у државном власништву, док су данас приватизована и што су неки сектори производње затворени или су променили намену и начин производње. Такво је предузеће „АБС Минел” у Рипњу, које је

²⁰ Подршка припреми националне стратегије комасације и пилот пројекат комасације у Србији TCP/YUG/3001, организација УН ФАО

приватизацијом изгубило како стручни кадар тако и темпо производње. Данас у акционарском друштву ради 320 особа. У општини Чукарица водећи индустријски капацитети налазе се у насељу Умка. Индустрија папира и картона „Умка”, уз индустрију трикотаже „Зеленгора”, била је индустријски покретач овог дела града. Предузеће „Зеленгора” је у стечајном поступку, док фабрика папира и даље успешно послује са 450 запослених. Предузеће се налази на локалитету Дучевац – индустријској зони овог дела града (Грчић, 1993).

Највеће распрострањење у посматраном подручју имају мала и средња предузећа. Мала и средња предузећа су дефинисана према броју запослених на микро (до 9 запослених), мала (10-49 запослених), средња (50-249 запослених) и велика предузећа са више од 250 запослених. На основу ове категоризације, већи број предузећа на периурбаном простору спада у мала предузећа, односно има до 50 запослених радника (РЗС, 2010).

На основу делатности којом се баве предузећа, формиране су следеће категорије: трговина на велико различитим производима, производња дрвог материјала и производа од дрвета, грађевинарство и производња бетонских материјала, производња металних машина, делова и намештаја, производња пластичне амбалаже и столарије, производња конфекције и обуће, производња кожне и папирне галантерије, саобраћајна инфраструктура и др. Предузећа су, махом, микро-типа.

Комерцијалне зоне града настајале су дуж примарних саобраћајница. Данас на посматраном простору постоје комерцијалне зоне око насеља Рушањ и Угриновци.

Економска база у насељима периурбаног појаса града јача захваљујући и мањим трговачким, услужним и угоститељским објектима. Трговина се у свим насељима обавља у продавницама предвиђеним за одређену врсту робе, на пијацама. Међутим, није ретка појава продаје „испред куће” и „на улици”. У свим насељима постоје пијаце. У сеоским насељима, пијаце послују одређеним пијачним данима, док је у већим евидентан постепени престанак рада, односно продаје на пијацама.

Насеље Падинска Скела са својим привредним објектима представља јаку привредно-економску базу леве обале Дунава у сфери пољопривредне и прерађивачке индустрије. Насеље Борча, са друге стране, усмерава развој малих и средњих предузећа и рад у приватном сектору. Постепено, насеље

Борча постаје гравитациони центар краја, иако је до 1970-их тај статус имала Падинска Скела.

На простору чукаричких насеља, према броју запослених и броју МСП издваја се Сремчица. Ограничавајући фактор развоја овог сектора и моћи насеља да привуче активно становништво околних насеља јесте слаба финансијска база предузећа и насеља. Већина предузећа спада у категорију микро-предузећа.

У индустријској производњи примат задржава Умка. Развој усмерен индустријализацијом, Умка одржава и данас, иако са аспекта производње и стручног кадра стагнира. Остружница губи свој значај у индустријској производњи и преусмерава се на предузетништво.

Привреда авалског краја се, такође, заснива на приватном предузетништву, а највећи број запослених и објеката је у насељу Рипањ.

Стање и просторна организација објеката социјалне инфраструктуре

Социо-економске промене се прате кроз степен развијености и размештај објеката и служби јавно-социјалне инфраструктуре. Елементи неопходни за функционисање организма насеља су поред објеката социјалне и објекти и мреже техничке инфраструктуре.

Организација објеката социјалне инфраструктуре треба, просторно и хијерархијски, да одговара потребама и размештају становништва. Јавне службе²¹ и њихов размештај требало би да буде усклађен са потребама становништва, финансијском базом насеља, општине и града, као и са специфичним потребама локалне заједнице. Оне представљају и индикатор развијености друштва и квалитета живота у заједницама, а такође су и најзначајнији квалитативни индикатор централитета, односно значаја насеља у мрежи.

²¹ Према Закону о јавним службама (Сл. гл. 42/1991, измене и допуне 71/1994, 83/2005) јавне службе су „установе, предузећа и други облици организовања утврђени Законом, који обављају делатности односно послове којима се обезбеђује остваривање права грађана односно задовољавање потреба грађана и организација, као и остваривање другог закона утврђеног интереса” у областима: образовања, науке, културе, физичке културе, ученичког и студентског стандарда, здравствене заштите, социјалне заштите, друштвене бриге о деци, социјалног осигурања, здравствене заштите животиња.

На основу анкетних и теренских истраживања дефинисани су заступљеност, организација и капацитети јавних служби са аспекта потреба становништва и реалног стања, према диференцијацији која је утврђена законским одредбама²².

На подручју града Београда формиран је урбоцентричан модел организације објеката јавних служби. Међутим, у сваком његовом прстену издвојила су се поједина насеља као центри јаче концентрације објеката социјалне инфраструктуре. Та насеља су еквивалентна већем броју становника и већим густинама насељености.

Категорија обавезних јавних служби, на посматраном подручју, представљена је основним школама и здравственим станицама, односно амбулантима.

Основно образовање се одвија у матичним осморазредним школама и истуреним осморазредним и четвороразредним објектима.

Године 1836. основана је основна школа у Великом Селу, једна од првих школа на подручју Београда. Већ у другој половини XIX века, насеља јужно од Саве и Дунава добијају прве школске објекте. У периоду светских ратова, школе престају са радом и тек током 1950-их почињу да функционишу. Иако је основна школа у Великом Селу изграђена међу првима у Београду, данас у овом насељу постоји само истурено одељење. Школе у Великом Селу и Сланцима од 1971. године послују као истурена одељења школе из Вишњице.

Школе у авалским насељима од 1960. године раде, као издвојени објекти. Објекат основне школе у Белом Потоку користи се од 1984. године, док су истурена одељења са данашњим карактеристикама у Пиносави и Зуцима од

²² Према нивоу обавезности јавне службе се сврставају у три групе:

- обавезне, Законом дефинисане, дакле нужно доступне под једнаким условима свим циљним групама: основно образовање и примарна здравствена заштита,
- стандардне, наслеђене као цивилизацијска тековина. Овај тип служби је пожељан па и уобичајен у градским ткивима: предшколска заштита деце, средње, више и високо образовање, ученички и студентски интернати, секундарна здравствена заштита, социјална заштита, установе културе, сакрални објекти и простори, здравствена заштита животиња и физичка култура,
- специфичне/елитне/уникатне јавне службе које повећавају ниво урбанитета и социо-економског и културног идентитета града: научни и технолошки објекти и центри, мултифункционални центри, спортски кампуси, рекреативна подручја, центри ванстандардних активности (Петовар, 2003)

1996. године. У посавским насељима је 1960. године означен почетак изградње школа, које су, махом, данашњи изглед добиле средином 1970-их. Године 1992. изграђена је друга школа у Сремчици због потреба становништва услед популационог раста, док се у насељима Пећани и Руцка до данас није појавила потреба за отварањем школе (Стекић, 1991).

Насеља на левој обали Дунава, релативно касно отварају школе. Углавном је развој објеката јавних служби ишао упоредо са привредно-економским и демографским развојем. После отварања Пољопривредног комбината крајем 1950-их, са интензивним насељавањем овог краја, отварају се и прве школе. У брзој трансформацији броја и функција објеката истиче се насеље Борча, у којем је средином 2010. године отворена и трећа осмогодишња основна школа.

На посматраном подручју, данас, постоји 15 матичних осмогодишњих основних школа. Насеља са већим бројем становника имају више школских објеката.

Према броју и категорији објеката основног образовања, утврђена је следећа класификација:

Матичне осмогодишње основне школе су у насељима: Бели Поток, Рипањ (3), Угриновци, Борча (3), Падинска Скела, Велика Моштаница, Остружница, Рушањ, Сремчица (2) и Умка. Осмогодишња истурена одељења имају следећа насеља: Зуце, Пиносава, Велико Село, Сланци и Овча.

Одељења у насељима Зуце и Пиносава припадају матичној школи из Белог Потока, док су основне школе у Великом Селу и Сланцима истурена одељења вишњичке основне школе. Објекат основног образовања у Овчи представља огранак школе из Котежа. Четворогодишња истурена одељења основних школа постоје у насељима: делови насеља Рипањ – Брђани и Прњавор, Дунавац, Ковилово.

Становници насеља Пећани и Руцка гравитирају насељу Умка, јер у поменутих насељима не постоје објекти основног образовања.

У мрежи основних школа у периурбаном појасу примат остварују насеља Борча, Сремчица и Рипањ.

Примарну здравствену заштиту становницима периурбаног простора обезбеђују и пружају здравствени центри Палилула, Чукарица, Земун и

Вождовац. На овом простору послује 16 здравствених станица и 13 амбуланти.

Мрежа објеката примарне заштите организована је на следећи начин:

- здравствене станице пружају услуге у следећим насељима: Бели Поток, Рипањ, Борча, Падинска Скела, Сремчица, Остружница и Умка,

- амбуланте опслужују становнике у насељима: Зуце, Рипањ, Угриновци, Борча, Дунавац, Ковилово, Овча, Сланци, Велико Село, Велика Моштаница и Рушањ.

У насељима Пећани и Руцка не постоје објекти примарне здравствене заштите, већ се лекари из насеља Умка брину о становницима насеља. У свим здравственим станицама и амбулантама услуге пружају лекари опште медицине који се старају о здрављу одраслих и деце кроз службе: општа медицина, здравствена заштита деце и омладине и заштита жена, стоматологија, лабораторијска дијагностика. У здравственој станици у Борчи постоји и једна екипа хитне помоћи.

Мрежа објеката у којима се остварује примарна здравствена заштита окарактерисана је као повољна. У насељима Пећани и Руцка, због малог броја корисника, није потребан објекат у којем ће становници примати здравствену негу. Њима је најближи објекат примарне здравствене заштите у насељу Умка ка коме и гравитирају.

Анализа мреже објеката примарне здравствене заштите дефинисана на основу броја лекара и броја корисника који користе тај вид јавних служби јесте незадовољавајућ. Наиме, према прописаном нормативу од стране Министарства здравља Републике Србије и Републичког фонда за здравствено осигурање један лекар може да опслужи 1500 становника. Ситуација је, са тог аспекта, повољна у насељима демографски средње величине (Табела 2). У насељима Борча, Сремчица, Рипањ и Угриновци евидентан је недостатак стручног кадра, па се може рећи да организација у здравственим центрима није пратила популациони раст.

У анализу објеката јавних служби улази и сегмент који се односи на опремљеност, техничко и кадровско стање. Посматрајући тај параметар, периурбани појас Београда се одликује слабом техничком опремљеношћу. То се односи, пре свега, на амбуланте у мањим насељима јер се здравствени рад одвија у старим објектима, са слабом изолацијом и без техничке опреме и инструмената.

У насељу Падинска Скела постоји Специјална болница за психијатријске болести др Лаза Лазаревић.

Групи стандардних јавних служби припадају објекти за смештај и заштиту предшколске деце, ученички интернат, објекти социјалне заштите, установе културе, сакрални објекти као и отворени и затворени простори за спортско-рекреативне активности.

У 19 насеља постоји 26 установа за смештај и заштиту деце млађе од 7 година. У организацији рада тих установа, најчешће се користе исти објекти за смештај деце млађе од 6 година и деце предшколског узраста.

Такви објекти налазе се у насељима: Бели Поток, Пиносава, Рипањ, Зуце, Угриновци, Борча, Овча, Ковилово, Падинска Скела, Остружница, Сремчица и Умка. Највећи број предшколских установа има насеље Борча (7). У свим насељима постоје и вртићи у приватном власништву. У погледу капацитета и опремљености ове категорије објеката у лошем су стању објекти у авалским насељима.

У Падинској Скели, територијално највећем насељу, то јест у њеним целинама Јабучки Рит, Бесни Фок и Глогоњски Рит, организација објеката је добра, објекти су заступљени у деловима где за њима постоји потреба, али њихови капацитети су мали.

У насељу Умка постоји специјална школа за децу ометену у развоју „Свети Сава”. При школи налази се и дом за ученике који похађају ову школу. У суседној Сремчици такође постоји сличан дом, Дом за децу и омладину ометену у менталном развоју.

Интернати, односно домови за смештај ученика или студената представљени су једним домом за смештај ученика средње Пољопривредне школе у Падинској Скели и студентским одмаралиштем у Пиносави.

Из домена социјалне заштите постоје службе, односно домови за смештај и бригу о старим и болесним лицима. Носиоци те делатности су, углавном, из приватног сектора. У периурбаним насељима постоји јака иницијатива приватног сектора у домену социјалне заштите. Као ограничење раста броја објеката који ће се старати о старим и болесним лицима јавља се финансијски моменат, односно мањак капитала.

У стандардне објекте јавних служби спадају и сакрални објекти, којих је на посматраном подручју 15. Цркава је 14, док у насељу Сланци постоји

истоимени манастир. Од укупног броја цркава, седам је законом заштићено и спада у културна добра града.

У насељима периурбаног појаса домови културе су готово једини представници ове врсте социјалне инфраструктуре. Домови културе мењају намену. На пример, у објекту културе у Рипњу сада се налази вртић, неки домови су руинирани, док неки данас служе за одржавање јавних трибина, најчешће политичких. У Сремчици је, на пример, Дом културе срушен, а на његовом месту налази се зграда месне заједнице у којој послују удружења грађана.

Табела 18. Културна добра у периурбаном појасу Београда

Насеља	Културна добра	Степен заштите
Бели Поток	Споменик Незнаком јунаку Митровићев дом Стара кућа породице Живковић Црква свете Марије Магдалене Споменик совјетским ратним ветеранима	Добро од изузетног значаја Културно добро Културно добро Културно добро – сакр.арх. Културно добро
Рипањ	Чаршија Стара кућа породице Протић	Културно добро – арх.нал. Културно добро
Борча	Црква светог Николе	Културно добро – сакр.арх.
Велико Село	Стара механа	Културно добро
Овча	Црква светог архиђакона Стефана Црква светог Константина и Јелене	Културно добро – сакр.арх. Културно добро – сакр.арх.
Сланци	Манастир Сланци	Културно добро – арх.нал.
Велика Моштаница	Црква рођења Богородице са Борачким гробљем	Културно добро – сакр.арх.
Остружница	Црква светог Николе Јанићева кафана и Јанићеви дућани	Културно добро – сакр.арх. Културно добро
Умка	Црква Преображења Зграда старог катастра Стара среска кућа	Културно добро – сакр.арх. Културно добро Културно добро
Укупно	20 културних добара	Добра од изузетног значаја и културна добра

Извор: www.belgradeheritage.com

На посматраном простору постоји извешан број заштићених културних добара (Табела 18). У наведену групу јавних служби спадају и спортско-рекреативни терени и простори затвореног или отвореног типа.

За готово сва насеља карактеристично је да спортски терени постоје у оквиру школа и да се користе за школске активности. Углавном су то отворени терени. Мали број школа има фискултурне сала (Угриновци, Борча и Сремчица). Спортске манифестације у насељима се одржавају захваљујући спортским и културним удружењима. Већина насеља се поноси својим културно-уметничким друштвима, фудбалским клубовима и другим спортским удружењима.

Ретки су уређени простори за рекреацију деце и одраслих. Уређене стазе постоје у авалским насељима, у деловима насеља на планини Авала. Рекреација на отвореном се одвија и у тзв. приградским шумама као што су Липовичка, шумски комплекс Сремачки рит са Горицом и комплекси у Панчевачком риту. Ови шумски комплекси немају уређене и за рекреацију предвиђене стазе.

У периурбаној зони постоји неколико објеката уникатних јавних служби. То су два института, Институт за водопривреду „Јарослав Черни” у Пиносави и Институт „ПКБ Агроекономик”²³ у Падинској Скели.

Као посебан објекат издваја се спортски комплекс у Ковилову. Насеље, данас, има спортско-рекреативни карактер.

У мрежи поштанског саобраћаја, на посматраном простору, учествује 17 пошта. У насељима Дунавац, Ковилово, Велико Село, Пећани и Руцка нема објеката пошта. Становници Дунавца и Ковилова су упућени на поштанске услуге у Падинској Скели, становници Великог Села одлазе у Сланце, док пошта Умке опслужује становнике насеља Пећани и Руцка.

За насеља периурбаног појаса, генерално посматрано, може се рећи да објекти обавезних и стандардних јавних служби постоје у довољном броју, али нису довољног капацитета. Проблем у пословању ствара старост и лоша опремљеност објеката. Разлог томе лежи у трансформацији насеља – смањује се број пољопривредног становништва па постају израженије разлике у начину живота и у потребама пољопривредне и непољопривредне популације. У насељима недостају објекти за социјалну заштиту старих лица која чине 13,7% становништва периурбаног појаса (18.254 становника старијих од 65 година).

²³ У оквиру Института послују три завода: за ратарство, воћарство и сточарство.

На посматраном простору не постоје веће разлике у остварењу истог нивоа социјалног развоја. Насеља која немају потребну социјалну инфраструктуру зависе од већих суседних насеља.

У мрежи насеља на левој обали Дунава доминантно је насеље Борча јер су у овом насељу евидентирани сви потребни објекти јавних служби. Насеље не опслужује само своје становнике већ и становнике суседне Овче. Међутим, због мале удаљености од центра општине Палилула становништво свакодневно мигрира ка граду. Други центар са неколико специфичних објеката јавних служби јесте Падинска Скела, која углавном, опслужује становништво из сопствених делова и из насеља Ковилово и Дунавац.

Мала удаљеност од града утицала је на запостављање социјалних делатности у насељима Велико Село и Сланци. Насеља немају адекватну мрежу објеката социјалне инфраструктуре, па је становништво упућено на суседну Вишњицу, односно централни појас општине Палилула.

На општини Чукарица, издвојило се насеље Сремчица са бољим и квалитетнијим објектима социјалне инфраструктуре, ка чијим су услугама усмерени, махом, становници насеља. Слична је ситуација и у другим посавским насељима. Број објеката у овим насељима је довољан, иако је опрема застарела. Уколико не могу да задовоље сопствене потребе, становници се крећу ка центру општине Чукарица.

Идентична је ситуација и са авалским насељима. Насеље Рипањ, на пример, има адекватан број објеката јавних служби и сервиса, али због лошег стања и слабе опремљености истих, не привлачи становнике околних насеља. Са друге стране, близина општине Вождовац, односно њеног градског дела, привукла је становнике Белог Потока и Пиносаве. Као центри са бољом и квалитетнијом социјалном инфраструктуром издвојила су се насеља Борча, Сремчица, Умка, Падинска Скела, Угриновци и Рипањ. Адекватан број јавних служби постоји у популационо већим насељима и у свим насељима (сем Пећана и Руцке) постоје законом дефинисане обавезне службе. На посматраном простору не постоје установе средњег, вишег и високог образовања као ни секундарне здравствене заштите, мали је број објеката социјалне заштите, установа културе, физичке културе и здравствене заштите животиња. Елитних јавних служби нема на посматраном простору, али се као јединствен издваја спортско-рекреативни центар Ковилово.

Стање и квалитет објеката комуналне инфраструктуре

Степен комуналног стандарда представљен је нивоом комуналне опремљености стамбених насеља објектима саобраћајне, канализационе, водоводне, електроенергетске, гасоводне и телекомуникационе инфраструктуре. Степен директно зависи од величине насеља, густине насељености, просторне удаљености од центра и од развијености комуналне инфраструктуре²⁴.

Период после 1970-их донео је економску, функционалну и техничку исцрпљеност већине просторних функција инфраструктуре као што су: активирање простора релативно брзом изградњом, комплексно уређење на инфраструктурно неопремљеном простору, пад стандарда комуналних услуга и квалитета инфраструктурних мрежа (Јанковић, 2002).

Развој комуналне инфраструктуре, по правилу, треба да претходи изградњи нових делова насеља. То није био случај у насељима периурбаног појаса града. Раст стамбених делова није био контролисан урбанистичким и правно-економским мерама. Због неадекватне урбанистичке политике, високих трошкова са једне и неекономске цене услуга са друге стране, стање и квалитет мреже и објеката комуналне инфраструктуре су неповољни и недовољни за потребе становника периурбаног појаса.

Достигнути ниво развијености саобраћајне инфраструктуре је висок, док је само мали број улица и путева унутар насеља неасфалтиран. Основни проблеми који се односе на уличну мрежу тичу се употребе некавалитетног асфалта приликом изградње и непостојања адекватне саобраћајне сигнализације (пешачки прелази, семафори, лежећи полицајци и др.) и тротоара.

Средином 1970-их година почиње асфалтирање путева и улица ка насељима и у насељима посматраног простора. Од тада до данас, асфалтиране су улице у свим насељима. Изузетак су делови насеља у којима је констатована бесправна изградња јер су се парцеле продавале иако нису имале излаз на пут. У деловима насеља Угриновци - Бусијама и Грмовцу асфалтиран је део уличне мреже.

²⁴ О испоруци комуналних производа и пружању комуналних услуга на посматраном подручју брине се Град Београд. Услуге се односе на следеће области: пречишћавање и дистрибуција воде, пречишћавање и одвођење атмосферских и отпадних вода, одржавање електроенергетске мреже, одржавање чистоће и уређење и одржавање депонија у насељима, одржавање путева и улица и других јавних површина, уређење и одржавање гробља (Сл.гласник РС 88/11).

За авалска насеља је карактеристична слаба међусобна лоша повезаност једних са другима и лоша конфигурација улица. Наиме, због физиономије терена, адекватну ширину улица имају централне улице у насељима, док су остале уже. Тај проблем се не јавља у насељима у сремском и банатском делу Београда јер правилна ортогонална мрежа омогућава испуњавање основних техничких услова приликом изградње уличне мреже. Данас, додатни проблем функционисању саобраћаја и улица представљају објекти који су неплански узурпирали простор уз саобраћајнице.

Насеља посавског дела Београда немају проблем са изгледом улица и повезаношћу са околним насељима, штавише то је предност. Насељима Остружница и Умка, Сремчица и Рушањ добар саобраћајни положај омогућава и доноси чешће интервенције у погледу одржавања од стране града. У незахвалном положају су насеља Велика Моштаница, Пећани и Руцка јер излаз на саобраћајне осе града остварују проласком кроз дуга насеља.

О снабдевању становника водом за пиће брине се Београдски водовод. Наиме, сва насеља су прикључена на градску водоводну мрежу. У појединим насељима становници користе воду из индивидуалних бунара. Тежња града је да се сви становници прикључе на градску водоводну мрежу што је у складу са Законом о комуналним делатностима (Службени гласник РС 88/11). Као проблем у нефункционисању водоводног система може се навести дотрајалост мреже.

Од система техничке инфраструктуре најбоље функционише електроенергетски систем. Већина мрежа је грађена још 1940-их година, али је раст броја прикључака пратило осавремењавање мрежа и инсталација. Године 2010. на електроенергетску мрежу прикључили су се и становници насеља Бусије и Грмовац (Угриновци).

Најнеповољнија је ситуација са канализационом инфраструктуром²⁵. Канализациони систем Београда је мешовитог - општег и сепарационог типа. Насеља посматраног простора припадају београдским подсистемима, болечком, батајничком, остружничком и банатском. Поменути подсистеми још немају прикључке у свим насељима. Не постоји тачна евиденција о броју прикључака на мреже наведених система. Сметњу евиденцији представљају нелегализовани стамбени објекти и „дивље” прикључена

²⁵ Канализацијом се евакуишу атмосферске и употребљене санитарне воде и употребљене воде индустрије, као и део дренажних вода и вода водотока (Одлука о пречишћавању и одвођењу атмосферских и отпадних вода, Службени гл. Града Београда 6/2010).

домаћинства. Због лоше опремљености насеља канализационом мрежом, атмосферским и фекалним водама преоптерећени су површински водотокови и земљиште. Међутим, не представља само одвођење загађених вода проблем. Идентични узроци утичу на формирање неуређених депонија на местима која нису за то предвиђена. Одлагање и складиштење чврстог отпада одвија се стихијски. Град брине о уређењу јавних површина, док су депоновању отпада изложени рубови насеља, запуштени пољопривредни и шумски путеви. Веће депоније су постојале на територијама насеља Пиносава и Угриновци. Оне су саниране и рекултивисане, па се данас уочавају мање депоније, најчешће отпада из домаћинства.

Градске општине се старају о уређењу и опремању гробља. У готово свим насељима постоје стара сеоска гробља. Гробља су се временом ширила, а самим тим, и површине су резервисане за даље ширење. Тиме је промењена намена коришћења околних пољопривредних површина. Проблем постоји у насељу Пиносава јер је гробље смештено у центру насеља.

У насељу Борча постепено је настајало гробље великог капацитета Збег, које се данас означава као градско. Поменуто гробље је под надзором града који се о њему брине и уређује га.

РЕЗУЛТАТ ПРОЦЕСА ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ПЕРИУРБАНОГ ПРОСТОРА БЕОГРАДА

Периурбана насеља обухватају простор између урбаног и руралног подручја града. Трансформација и еволуција периурбаних насеља Београда одвијала се у различитим правцима.

На основу увида у научну литературу, могуће је издвојити и окарактерисати приградски простор града. Међутим, у изучавању развоја тих насеља јављају се препреке. Препреке у истраживању могу настати при одабиру методологије ради дефинисања и класификације насеља, при успостављању хијерархије насеља у мрежи насеља, односно избору адекватних критеријума за рангирање насеља и сл.

За дефинисање динамике трансформисања приградских насеља великих градова издвојене су детерминанте које условљавају развој истих.

Географске детерминанте развоја приградских насеља су (Матијевић, 2009):

- Демографске, које се манифестују кроз експанзиван популациони раст, интензиван механички прилив и имиграцију становништва, преструктурирања активног становништва и интензивне дневне миграције,
- Функционалне, које одражавају преображај насеља из аграрних у мешовита, јаку функционалну диверзификованост са доминацијом функције становања, развој предузетништва и услужних делатности,
- Просторне, које су представљене кроз промену коришћења земљишта, изградњу стамбених на уштрб пољопривредних зона, формирање индустријских зона, стихијско ширење насеља услед слабе евиденције власника парцела и шпекулација са земљиштем, проблем дивље градње итд.

На савремени развој и промене у периурбаном простору Београда утицали су следећи процеси: урбани раст Београда – ширење изграђене зоне језгра, механички прилив становника Града Београда (најинтензивнији у периоду 1961-1971), смањење броја пољопривредног становништва услед трансфера пољопривредног у грађевинско земљиште и усмеравања становништва за рад у неаграрним делатностима, развој терцијарног и квартарног сектора делатности, стихијски раст насеља који прати

интензивна стамбена изградња, развој предузетништва на иницијативама приватног сектора и сл.

Последице наведених процеса огледају се у интензивним дневним миграцијама на релацији урбани појас – периурбани појас, смањењу пољопривредних површина, бесправној изградњи и узурпацији површина непредвиђених за градњу, саобраћајним загушењима, стварању комерцијалних и привредних зона и др. Различитим динамичким трансформационим процесима, у појединим насељима периурбаног појаса измењена је и структура површина. Најчешћа функција насеља је резиденцијална, али није ретка ни индустријска, привредна, саобраћајна и спортско-рекреативна.

Насеља, некада периферне, а данас периурбане зоне града су се временом и пролазећи кроз фазе урбанизације града издиференцирале. Разлике међу насељима произилазе из различите хијерархије и места насеља у урбаном систему Београда и из географско-саобраћајног и регионалног положаја насеља. Та хијерархија је условљена демографским, функционалним и физиономским разликама.

Поставља се питање да ли је могуће извршити систематизацију насеља према одређеним критеријумима и на тај начин представити развој или стагнацију појединих насеља.

Један од најзначајнијих критеријума који је од 1960-их усмерио развој насеља јесте саобраћајна функција периурбане зоне. Наиме, насеља периурбаног појаса леже на главним саобраћајним правцима улаза, односно излаза из Београда. Иако готово сва насеља имају сличан саобраћајни положај, у периоду индустријализације и субурбанизације града, нису сва истим темпом насељавана. Разлог се налази у чињеници да су одређени делови града дозвољавали насељавање, посматрајући са аспекта морфологије терена. Међутим, пресудан фактор је било лоцирање индустријских објеката у периферној зони града. У деловима града где је лоцирана индустрија постојала је добра саобраћајна инфраструктура и везе са осталим деловима града и земље, слободне површине, близина сировина и тржишта. Због тога су насеља Умка, Остружница, Падинска Скела и Рипањ, као и њихова околна насеља, привлачила становнике из неразвијених и аграрних делова Београда и Србије. Као посебно насеље издваја се Борча, која је захваљујући пољопривредној производњи и прерађивачким капацитетима интензивно насељавана. Процес активирања Панчевачког Рита била је идеја града.

Дакле, развој насеља у периоду од Другог светског рата до 1970-их година последица је индустријализације града. Знатно је динамичнији наредни период, од 1970-их до данас.

Степен трансформације насеља

Од 1970-их година најинтензивнија насељавања су се десила у насељима Сремчица, Борча, Угриновци и Рушањ. У анализи фактора који су утицали на посматрани процес, издваја се више могућих, као нпр. наслеђене функције из индустријског периода, брз прелазак на пост-индустријске делатности што за последицу има развијен терцијарни и квартални сектор делатности, активна политика града и усмеравање развоја појединих делова Београда, повољан саобраћајни положај насеља и др.

Полазни критеријум у проучавању степена развоја насеља и урбаности истих је дефинисање зона интензивне концентрације становништва и структура делатности, односно ниво запослености у појединим секторима. Компарацијом података, урађена је следећа класификација насеља. Вредност густине насељености је највећа у насељима Сремчица, Борча и Умка. Становништво тих насеља је готово у потпуности прешло из примарних и секундарних у терцијарне и кварталне делатности. Процеси трансфера становништва ка услужним и производним делатностима завршени су у већини насеља 1980-их година. Рад у услужним делатностима становништво обавља, углавном, у централном делу Београда. Издвајају се насеља Борча, Умка, Остружница, Сремчица, Рушањ и Пиносава²⁶. Анализом података о уделу пољопривредног становништва (<30%) и дневним кретањима добијени су слични резултати. Наиме, поред поменутих насеља у директној зависности од Београда су и остала авалска насеља, као и насеље Угриновци. Та насеља су уједно и функционално најразвијенија али још увек несамостална и са највећим уделом запослених. Њима супротна су насеља која настављају са активношћу у аграрној производњи. Та насеља такође показују високу дневну интеракцију са Београдом. Пример таквог насеља је Овча, која се налази у непосредној близини градског језгра, а становништво насеља се бави пољопривредном производњом (око 50%), док осталих 50% представљају дневни мигранти. Насеља Падинска Скела, Дунавац, Ковилово, Сланци и Велико Село јесу пољопривредна насеља и насеља у којима су дневна кретања радника мања од 50%. Међу њима се издвојила Падинска Скела,

²⁶ Коришћени су следећи критеријуми: да је густина насељености већа од 250 ст/км², да је удео запослених у трећем и четвртом сектору већи од 50% и да је удео дивергентних дневних миграната (ка насељу Београд) већи од 50%.

аграрно-прерађивачко насеље. Захваљујући просторној концентрацији прерађивачких објеката, Падинска Скела је насеље ка ком дневно мигрира чак око 30% укупног броја миграната из свих насеља периурбаног појаса.

Према степену концентрације, врстама и броју привредних објеката у насељима, урађена је категоризација насеља²⁷. Све посматране врсте објеката налазе се у насељима Падинска Скела, Борча и Рипањ, док је највећи број малих и средњих предузећа у Борчи, Сремчици и Рушњу. Закључује се да постоји могућност да у будућем периоду наведена насеља почну да се „осамостаљују”. На такву констатацију упућују чињенице да је у насељима интензивно учешће приватног сектора у развоју малог предузетништва, па би се могло очекивати да се економска и привредна снага у будућности граде на тој основи. Синтезна разматрања се заснивају на још једном критеријуму – социјалној и комуналној инфраструктурној опремљености. Поређењем резултата из претходне анализе са посматраном опремљеношћу насеља, издвајају се насеља Падинска Скела, Борча, Угриновци, Умка, Сремчица и Рипањ. Добијени резултати упућују на то да наведена насеља имају централитет у мрежи периурбаних насеља.

Супротно томе, издвојена су и насеља са високим уделом запослених у примарном сектору али и са густинама насељености већим од 100 ст/km². Полазна хипотеза је била да је традиционална земљорадња, поред стамбене функције, примарна функција насеља и да насеље спада у категорију умерене густине насељености. Хипотеза је потврђена издвајањем насеља Овча, Сланци и Велико Село. Поменута насеља се налазе на малој удаљености од уже градске зоне – до 10 km. Близина градског центра имплицира зависност насеља од Београда, са једне стране, док са друге стране омогућава даљи развој пољопривреде услед близине тржишта.

Посебну категорију представљају насеља чија је трансформација и даље у току. То су: Остружница, Пећани, Руцка, Велика Моштаница, Пиносава, Бели Поток, Зуце, Дунавац и Ковилово. У тим насељима становништво је претежно запослено у услужним и производним делатностима. Привредно слаба насеља су у снажној интеракцији са насељем Београд. То се, посебно, односи на насеља Бели Поток и Пиносава. Ова насеља бележе највеће вредности дневних кретања радне снаге, ученика и студената (>70%). У погледу демографског раста, насеља стагнирају, док морфолошки и даље имају рурални карактер.

²⁷ Посматрана су насеља са две или више врста објеката (пољопривредни, прерађивачки, индустријски и МСП) и великим бројем МСП-а.

Генерално, у свим насељима периурбаног појаса Београда основна је стамбена функција. У процесу демографске, функционалне и морфолошке трансформације, насеља су попримала одређене функције и позицију у систему насеља. Нека насеља се развијају као пољопривредно независна (Сланци, Велико Село, Овча), као пољопривредно зависна од суседних насеља (Зуце, Дунавац), индустријска (Умка, Руцка), пољопривредно-индустријска (Падинска Скела), индустријско-привредна (Угриновци), комерцијална (Рушањ), спортско-рекреативна (Ковилово) и викенд насеља (Велика Моштаница).

Функционална самосталност насеља изведена је на основу анализе података о броју и типу функција, дневној интеракцији са Београдом и привредној снази насеља. Тачка пресека је пронађена у насељима у којима је удео становништва запосленог у услужним и производним делатностима већи од 60%. Ка њима дневно мигрира више од 50 радника. У њима се налазе значајнији привредни објекти и различите врсте истих, па као таква имају извесну економску базу за самостални развој. На основу приказаних критеријума издвојена су насеља Борча и Сремчица.

Насеље Борча, као и суседна насеља Овча и Падинска Скела грађена су за потребе развоја аграрне индустрије, односно комплекса Комбината Београд. Почетком 1950-их година почиње преображај руралног изгледа овог насеља, да би већ 1980-их насеље доживело експанзију градње и потпуни преображај у насеље градског типа. Демографски раст насеља није текао у складу са потребама Комбината, па становници насеља економску сигурност не траже више у ПКБ-у. Близина насеља Београд и „Зрењанинског” пута дозвољава приватном сектору да покрене развој насеља, па тако насеље добија још једну функцију, комерцијално-пословну. Последица неконтролисаног раста насеља огледа се у појави великог броја бесправно изграђених објеката, слабој инфраструктурној опремљености насеља, неповољном стању животне средине. Непостојање канализационе мреже и лоше стање водоводне мреже и дренажних система, као и неевидентирање бесправно изграђених објеката, проузроковали су лош квалитет природних елемената средине, воде, ваздуха и земљишта. Мелиорациони канали и дренажни системи су затворени стамбеним објектима, што изазива немогућност отицања вода и честе поплаве у насељу. Опремање насеља објектима социјалне инфраструктуре у складу је са потребама становника насеља.

Демографски раст у насељу Сремчица последица је повољних услова приликом куповине, односно продаје земљишта. Иако под великим површинама погодним за аграрну обраду, насеље веома рано (1960-их година) улази у процес деаграризације. Оријентација становништва ка индустријској делатности иницирана је отварањем машинско-индустријског комплекса „Иво Лола Рибар” у суседном Железнику. Интензивна насељавања од 1970-их година омогућила су домицилном становништву насеља да преполови своје парцеле и прода их по високим ценама. Временом су насељавани делови источно и западно од главне улице, у којима су геоморфолошке карактеристике биле главна препрека²⁸. Поменути делови нису били инфраструктурно опремљени што је створило значајне проблеме у насељу, са аспекта животне средине. Иако је градња канализационе мреже започета 1986. године, у насељу се користе септичке јаме за складиштење отпадних вода из домаћинства, да би се вода из њих одводила директно у површинске токове (Стекић, 1991). Претпоставка да насеље својом привредном и економском трансформацијом, великом густином насељености, функцијама и саобраћајним положајем спада у групу најразвијенијих насеља у периурбаном појасу Београда, не може се узети са сигурношћу јер урбаном изгледу насеља недостају адекватна инфраструктурна решења, објекти социјалне инфраструктуре, имплементација планских решења у погледу регулације градње у насељу и др.

Насеља Борча и Сремчица доживела су највиши степен трансформације, али нису истим процесима модификована. Као специфично трансформисано насеље издвојила се Борча, од које се у будућности може очекивати да постане централно насеље и административни центар леве обале Дунава.

²⁸ Источни део насеља је у зони мерокраса, претежно изграђеног од сарматских кречњака. Мерокрас је представљен вртачама и увалама и не дозвољава пољопривредну обраду земљишта, као ни интензивну градњу.

Насеља која су прошла кроз сличан начин и динамику трансформације груписана су у следеће категорије:

1. Насеља са највећим степеном трансформације су Борча и Сремчица. У овим насељима забележен је раст броја становника и густина насељености, привредни преображај је започет 1960-их година, са аспекта приступачности остварују најбољу везу са насељем Београд, постепено израстају у самосталне субурбије која још само административно припадају општини Палилула, односно Чукарица. Наведени просеци у насељима проузроковали су појаву нелегално изграђених зона и процес интензивних дневних кретања, слабо усмеравану политику коришћења простора, нерационално понашање према природној средини и сл.

2. Кроз сличан процес трансформације прошла су насеља Падинска Скела, Угриновци и Рипањ. Поред тога што се функционално разликују, трансформација поменутих насеља је готово истовремено започета. Падинска Скела и Угриновци се развијају као пољопривредна насеља. Међутим, постепено прерастају у производна насеља у којима број становника расте. Једино се разликује период насељавања. Наиме, Падинска Скела се интензивно насељава од 1950-их, док је тај процес у Угриновцима започет средином 1970-их година, а кулминирао је почетком 1990-их. Насељавање насеља је свесно усмеравано од стране Београда. Насупрот њима, насеље Рипањ је планирано и грађено као индустријско-производно насеље због постојања близине сировина и процеса децентрализације индустрије. Данас, посматрана насеља имају приближно исти број становника, сличну демо-економску структуру и низак ниво социјалне и комуналне опремљености.

Посебан статус има насеље Падинска Скела, које се у односу на друга насеља у периурбаном појасу Београда истиче као производно-прерађивачки центар. Наиме, гравитациона моћ насеља је највећа због просторног размештаја и величине производних погона.

3. У посебну групу спадају насеља која се развијају као услужна, док су у прошлости била изразито аграрна. То су насеља авалског подручја, Бели Поток, Пиносава и Зуце и насеље Велика Моштаница. У скупу ових насеља издваја се Бели Поток, као типично услужно насеље, са јаким функционално-економским везама са централном градском зоном (удео радне снаге у привредном животу града је око 90%). Насеље добија на значају и због повољног саобраћајног положаја, док се за друга насеља из ове групе то не може рећи. Бели Поток се, временом, дефинисао као

центар авалских насеља у којима су смештени примарни објекти социјалне инфраструктуре, а и у погледу комуналне опремљености на бољем је нивоу од осталих насеља. Међутим, насеља у овој категорији, имају и заједничких одлика. Наиме, број становника у насељима не иде у прогресивном смеру, док је трансфер становништва на рад у индустрији и касније у услужним делатностима текао готово истовремено. Рад у примарном сектору обавља око 10% активног становништва. Аграрном производњом се баве индивидуална домаћинства, али не за потребе тржишта. Ова насеља одликује и слаба приступачност у односу на насеље Београд. Ка насељима саобраћа неколико аутобуских линија, у одређеном временском интервалу (до сат времена). Међутим, та слаба приступачност са једне стране и близина Београда, са друге, утицали су на постојање малог броја бесправно изграђених стамбених објеката, али и на градњу викенд зона унутар насеља. У авалским насељима, изградња викенд зона је последица близине планине, док пораст броја викенд кућа у насељу Велика Моштаница омогућавају ниске цене земљишта.

4. Насеља Умка, Остружница и Рушањ налазе се у истој категорији због њиховог повољног саобраћајног положаја, сличних вредности броја становника и функционалних карактеристика. Са демо-економског аспекта, трансформација посматраних насеља одвијала се у истом правцу, од индустријско-аграрних до индустријско-производних делатности. У савременом развоју ова насеља су дефинисана као носиоци производних активности у ванградском делу Чукарице због повољног саобраћајног положаја. Насеље Умка има велики значај за суседна насеља Руцку и Пећане, чије становништво функционално зависи од Умке. У том насељу су интензивна досељавања становништва (1971-1981) проузроковала нерационално коришћење земљишта и воде што је резултирало појавом процеса клижења земљишта на локалитету Дубоко. Од тог периода број становника у насељу стагнира, а имиграциона кретања се одвијају само у виду дневних кретања.

5. Посебан скуп насеља представљају насеља која се и данас баве аграрном производњом. Удео запослених у пољопривреди у Великом Селу и Сланцима јесте око 50%, док је у Овчи око 40% становништва запослено у пољопривреди. Насеља су, у извесној мери, зависна од суседних насеља у погледу коришћења служби примарне социјалне, образовне и здравствене заштите. Посматрана насеља се налазе на малој удаљености од Београда (до 10 km), али су прилично неприступачна јер се налазе на секундарним локалним саобраћајницама, а карактерише их и слаба саобраћајна повезаност са насељима суседних општина. Ова насеља се нису значајније

трансформисала у односу на почетак проучаваног периода, задржала су своју основну стамбено-пољопривредну функцију, а урбани начин живота инициран је, искључиво, близином уже централне зоне Београда.

6. Преостала насеља (Ковилово, Дунавац, Пећани и Руцка) чине јединствен скуп. То су популационо мала насеља са малом концентрацијом, претежно старијег становништва и са слабом развијеношћу функција. Специфичну функцију има насеље Ковилово, које се дефинисало као спортско-рекреативни центар Београда. Остала насеља скупа немају дефинисану доминантну функцију, већ потпуно зависе од Падинске Скеле, односно Умке. Томе је допринела и чињеница да су од уже градске зоне на удаљености већој од 20 km. Претпоставка је да ће будућа трансформација насеља Пећани и Руцка бити заснована на територијалном ширењу насеља Умка, припајањем наведених насеља. За посматрана насеља, насеље Умка представља економски, привредни, здравствени и образовни центар ка ком су усмерена кретања њихових становника. Сличан сценарио је могућ и у северним насељима на левој обали Дунава. Наиме, реално је очекивати да ће популационо и територијално мали Дунавац припасти насељу Падинска Скела.

РАЗВОЈ ПЕРИУРБАНОГ ПРОСТОРА БЕОГРАДА

Европска политика развоја периурбаних подручја градова

Европска политика просторног развоја периурбаних подручја великих градова усмерена је на јачање урбано-руралног партнерства. На том принципу заснивају се стратешки и плански документи који усмеравају развој периурбаних зона. Концепт урбо-руралног партнерства се заснива на постепеном одвајању, односно, оспособљавању периферних руралних насеља за самосталан раст и развој. Главни носилац преусмеравања функција и делатности у рурална подручја јесте градска управа. Препоручује се међусобна вертикална и хоризонтална сарадња на различитим нивоима власти – државном, регионалном и локалном. Као обавезан предуслов наводи се постојање економски јаке локалне заједнице, у којој је веће учешће приватног сектора у животу насеља (Zonneveld & Stead, 2007).

Урбано-рурална подручја су међусобно зависна у економском, политичком, социјалном и физичком погледу, па се планске смернице из европских политика односе на учвршћивање интерактивних веза између руралног и урбаног дела града и на уклањање граница.

Циљеви од фундаменталног значаја Европске уније односе се на успостављање веза између територијалне и економско-социјалне кохезије. Полицентричан просторни развој је основа за постизање територијалне кохезије. У том домену се издвајају мере за ограничавање урбаног ширења попут: контролисања цене земљишта, евидентирања и мониторинга изградње, унапређивања аграрне производње – финансијска, законска и технолошка стимулација, подстицања развоја малих и средњих предузећа (ЕЕА, 2006).

Упркос комплексности урбаних система, појединачна и неинтегрисана урбана политика преовлађује у великим градовима Европе. Узрок томе је неконтролисано ширење градова и изграђених ткива. Нове европске тенденције се ослањају на идеју стварања региона, односно посматрања градских система у регионалном контексту.

Савремени европски градови се простиру изван предвиђених административних граница. У исто време, одговорност за управљање коришћењем земљишта остаје подељена између надлежности различитих институција. Дакле, најзначајнији аспект у проучавању градова и

периурбаних подручја у Европи приписује се просторном и демографском ширењу и расту (ЕЕА, 2006).

Питање планирања периурбаног појаса великих градова предмет је европских докумената. Неке од мера за успостављање контроле експанзије урбаних подручја су: ограничавање трендова који доприносе субурбанизацији, односно спречавање активирања слободних локација, затим стварање грађевинског земљишта поред саобраћајних раскрсница и железничких станица промоцијом унутрашњег урбаног развоја и сл.²⁹.

Могући правци развоја периурбаног појаса Београда

Усмеравање и предвиђање развоја насеља периурбаног појаса јесте комплексан процес, који се заснива на знању и искуствима стручњака из различитих области урбаног раста и развоја. Будући развој проучаваног подручја Београда је тешко предвидети.

Основни инструмент у планирању развоја насеља и посебних функцијских зона унутар истих јесте планирање коришћења земљишта, односно површина у периурбаном појасу. Тај инструмент је адекватан уколико за основу има сет законских одредби и аката.

У планирању начина коришћења земљишта, основни постулат треба да буде спречавање ширења изграђеног ткива града. На том постулату се заснива и европска политика развоја урбане пољопривреде. Према дефиницији Међународног савета за пољопривреду, науку и технологију³⁰ „урбана пољопривреда представља комплексан систем који обухвата спектар интереса, од традиционалних активности везаних за производњу, прераду, маркетинг, дистрибуцију и потрошњу, до бројних изведених користи и услуга које укључују одмор и рекреацију, економску виталност и предузетништво, здравље и добробит појединца и заједнице и очување и унапређење животне средине и пејзажних вредности”. У складу са дефиницијом, периурбана пољопривреда може допринети прехранбеној сигурности градова и здравственој безбедности и економичности производње хране, расту економије локалних заједница и смањењу незапослености и сиромаштва, посебно жена и досељеника са ниским

²⁹ На 12. заседању Конференције европских министара просторног планирања (CEMAT – Council of Europe Conference of Ministries for Spatial/Regional Planning), која је одржана 2000. године у Хановеру, усвојени су следећи принципи за развој европског континента, који се односе на државе чланице Савета Европе чији је члан постала и Србија три године касније, па на тај начин и званично прихватила овај документ.

³⁰ Council on Agriculture, Science and Technology – CAST

квалификацијама, који су најбројнији у рубним подручјима градова, и очувању природних ресурса и заштити животне средине (Група аутора, 2009).

Паралелно са смерницама за развој периурбане пољопривреде, у европској политици планирања периурбаних зона користе се инструменти контроле ширења градова. Најчешће примењивани инструмент у планирању контроле ширења градова јесу зелени појасеви око градова. Зелени појасеви имају вишеструку улогу, али је, свакако, најзначајнија та да онемогуће даље ширење градова и очувају пољопривредно земљиште.

У начину коришћења земљишта, политике развоја су усмерене на активирање рекреативних садржаја у пољопривредним зонама. Под тим се подразумева да би зелени појасеви око пољопривредних површина онемогућили трансфер површина у грађевинско земљиште и сачували основну функцију пољопривреде (производња хране) са једне стране, и утицали на заштиту предела и истицање еколошке функције насеља, са друге стране.

Већина насеља у периурбаном појасу Београда специјализовала се у одређеној делатности и за одређену функцију. Као основна намена издваја се стамбена функција насеља.

У будућој трансформацији насеља и површина могу се очекивати промене у економско-привредном смислу. Та трансформација би требало да се заснива на европским развојним трендовима. Наиме, у многим градовима Европе, па и у Београду, формирају се нови економски центри, смештени на периферијама. У њима се одвијају различити садржаји у сфери трговине, индустрије, предузетништва. Основу при планирању тих зона представљају значајније саобраћајнице и железнички правци. Постоје и друге повољности које утичу на лоцирање и распоред зона. То су ниже цене земљишта, велике слободне површине, близина зона за становање, бољи услови животне средине итд. Међутим, идеја о пословно-фабричким зонама је контрадикторна идеји одрживог компактног града јер иницира већу потрошњу енергије, већу загађеност, веће трошкове за инфраструктурно опремање, деградацију пољопривредних површина и воде. Услед поменутих ограничења за развој и планирање ових зона производње и потрошње, стоји и чињеница да би се масовном изградњом на периферији градова поништио идеал живљења у периурбаним зонама јер би уследила брза трансформација из хомогених у полифункционалне зоне (Зековић и др., 2007).

Предвиђа се и нов просторни облик економских центара, у виду индустријских паркова, технолошких паркова, шопинг молова, пословно-трговинских центара, логистичких центара итд, па је зато могуће очекивати најизразитије промене у привредним и индустријским насеља. Наиме, то се односи на реструктуризацију индустријске производње и организацију пословања. Као могући исход наводи се изградња технолошких паркова и лоцирање високотехнолошких индустрија у појединим деловима града. За формирање технолошких паркова потребан је инфраструктурно опремљен простор 1.000-5.000 m², локација у близини саобраћајница и здрава животна средина (Адамовић, 1993). Технолошко-индустријски паркови захтевају велике инвестиције, позитивно утичу на пораст броја становника у зонама у којима су лоцирани и интензивирају дневна кретања радника (Грчић, 1993). Наведени паркови и остали типови центара планирају се као greenfield зоне.

Паралелно са променама у организацији различитих производних делатности, на видику су и промене у сфери комерцијалних делатности. Наиме, комерцијална снага периферних делова Београда константно расте. Град Београд је резервисао површине у сфери аутопута Београд-Загреб, Београд-Нови Сад, у зони аутопута Београд-Ниш са краком ка авалском подручју, у палилулским насељима Борча и Овча, на Зрењанинском путу и ка Панчеву, и дуж Ибарске магистрале³¹.

Будући развој посматране зоне Београда темелиће се на планирању и унапређењу резиденцијалне функције. У вези са тим намеће се као обавеза свесно планирање изградње и садржаја у овом појасу града, са акцентом на заустављање процеса бесправне градње и реконструкцију и изградњу свих врста комуналних инфраструктурних система.

³¹ www.mnip.gov.rs

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Периурбани простор Београда представља флексибилан и осетљив простор у којем се дешавају интензивне демографске, економско-привредне, функционалне, социјалне, културне и морфолошке промене. Процес ширења урбаног ткива Београда подстицао је изградњу нових стамбених зона и блокова, инфраструктурних и супраструктурних система, привредних и непривредних објеката, па су временом нестајала сеоска насеља у непосредном окружењу насеља Београд. Процес трансформације сеоских насеља из пољопривредне у урбану средину резултирао је њиховим срастањем и припајањем насељу Београд.

Периурбани појас Београда обухвата 19 насеља која се административно налазе на територијама четири градске општине, Вождовцу, Земуну, Палилули и Чукарици. Процес урбанизације, односно субурбанизације је, у први мах, „освајао” насеља која су смештена на главним градским саобраћајницама које се радијално разилазе из градског центра. Политика града током 1960-их година усмеравала је развој насеља на поменути саобраћајницама активирањем индустријских постројења. Те активности града условиле су насељавање и економско јачање насеља Умка, Остружница, Рипањ и Падинска Скела. Убрзана привредна трансформација тих насеља подстакла је популациони раст и у суседним насељима, која су, махом, насељавали становници неразвијених области Србије и тадашње Југославије. Паралелно, чланови пољопривредних домаћинстава прелазе на мешовите изворе прихода, остварујући их радом у секундарном сектору. Насеља периурбаног појаса града, истовремено са процесом индустријализације, захвата процес деаграризације.

Тренд рада у индустрији, услужним и производним делатностима наставља се до 1990-их година, када насеља поново мењају привредну, економску, морфолошку и социјалну структуру. Слаба развојна политика града утицала је на интензивирање стихијне неформалне градње у деловима насеља који за то нису предвиђени. Пољопривредне површине се смањују и претварају у грађевинско ткиво града. Услед слабе грађевинске контроле, већина тада изграђених објеката је бесправно изграђена. Интензиван процес изградње није био усклађен са комуналним и социјалним инфраструктурним опремањем насеља. Са тим у вези, издвојили су се водећи проблеми који су довели до снижења квалитета живота становника посматраних насеља – лоша саобраћајна инфраструктура, неадекватан начин водоснабдевања и каналисања и одвођења отпадних вода, прикупљање и складиштење комуналног отпада.

У савременом периоду, наставља се трансформација насеља у периурбаном појасу Београда, а уједно, настављају се и процеси досељавања становништва и промене привредне оријентисаности насеља. Улогу у привредном сектору насеља преузима приватни сектор.

Развој насеља, кроз историју, огледа се у мешовитој функцијској улози насеља у систему града. Основна функција посматраних насеља јесте стамбена функција, а преплићу се и пољопривредна, привредна, комерцијална, саобраћајна, рекреативна, еколошко-заштитна и викенд функција.

Данас, насеља периурбаног појаса остварују чврсте просторно-функционалне везе са насељем Београд. Дневна кретања становника су, углавном, усмерена ка насељу Београд.

На основу привредно-економске и социјалне базе, насеља периурбаног појаса нису довољно самостална, да би се ускоро могло очекивати издвајање појединих насеља и формирање нових општина. Томе, свакако, доприноси и слаба опремљеност насеља објектима јавних служби и комуналним инфраструктурним мрежама.

У будућем развоју, акценат треба ставити на активности попут периурбане пољопривреде, спортско-рекреативних активности, одрживе производно-прерађивачке делатности, стварања комерцијалних зона и промовисања тзв. „зелене” индустрије. Реално би било очекивати и извесне промене у начину коришћења земљишта, које се, пре свега, односе на заустављање процеса ширења изграђеног ткива града и спречавање трансфера пољопривредног у градског грађевинско земљиште. Тај циљ се може постићи изградом и усвајањем законских и планских докумената и санкционисањем бесправне изградње. У наредном периоду, управљање развојем насеља периурбаног појаса треба да преузме град Београд. Препорука је да се будући развој заснива на смерицама европских држава, које имају позитивна искуства у планирању периурбаних зона.

SUMMARY

Peri-urban area of Belgrade is flexible and sensitive space in which take place intensive demographic, economic, functional, social, cultural and morphological changes. The expansion of the Belgrade urban core have encouraged the construction of new residential areas and blocks, infrastructural and suprastructural systems, economic and non-economic facilities and then eventually have disappeared rural settlements in the immediate vicinity of Belgrade. The process of transformation of rural settlements from agricultural to urban areas has resulted in their coalescence and merger to the settlement Belgrade.

Peri-urban zone of Belgrade includes 19 settlements that are administratively located in the territories of four municipalities - Voždovac, Zemun, Palilula and Čukarica. The process of urbanization, that is, suburbanization, at first glance, was „winning” the settlements that are located on the main city traffic routes and which diverge radially from the city center. Policy of the city during the 1960s was directing the development of settlements, on the mentioned traffic routes by activating of the industrial plants. These activities of the city have caused populating and economic strengthening of settlements Umka, Ostružnica, Ripanj and Padinska Skela. Accelerated economic transformation of these settlements have encouraged population growth also in the neighboring settlements, which are, mostly, inhabited by population of undeveloped areas of Serbia and the former Yugoslavia. Simultaneously, members of agricultural households are switching to mixed sources of revenue, achieving them by work in the secondary sector. Settlements of the peri-urban belt, simultaneously with the process of industrialization, affects and process of deagrarization.

Trend of working in industry, service and production activities, continues to the 1990s, when settlements are changing again economic, social and morphological structure. Poor development policy of the city has affected the intensification of uncontrolled informal construction in parts of the settlement that are not intended for that. Agricultural areas are decreasing and converting into the build tissue of the city. Because of the poor build up control, most of the facilities that are constructed back then are illegally constructed. An intensive process of costruction was not cordinated with communal and social infrastructural equipment of the settlement. In this regard have been separated leading problems that have led to the decreasing of the quality of the lifestyle of the inhabitants of the observed settlements – bad traffic infrastructure, inadequate method of water supply and sewage, drainage of the waste waters, gathering and storage of the communal waste.

In the modern period, transformation of the settlements in the peri-urban belt of Belgrade continues as well as processes of the populating of inhabitants and change of the economic orientation of settlements are also continuing. Private sector has the main role in the settlements' economy.

Through history, development of the settlements was reflected in the mixed functional role of the settlement in the system of the city. The primary function of the observed settlements is a residential function, and also are intertwined agricultural, commercial, economic, traffic, recreational, ecological and protective and weekend function.

Today, settlements of the peri-urban belt have very strong spatial and functional connections with Belgrade. Daily movements of population are mainly directed towards Belgrade urban core.

Based on the economic and social base, settlements of the peri-urban belt are not enough independent, so that soon could be expected separation of certain settlements and formation of new municipalities. To that situation, certainly contributes poor equipment of the settlements with public service facilities and communal infrastructural networks.

In future development, the emphasis is on activities such as peri-urban agriculture, sports and recreational activities, sustainable production and processing activity, creation of commercial zones and promoting of the so-called "green" industry. It would be realistic to expect changes in land use, which are primarily related to the stopping expansion of the built up core, preventing of transfer of agricultural land into urban built land. This goal can be achieved by drafting and adoption of legal and planning documents and sanctioning of illegal construction. In the future, managing of the settlements development in the peri-urban area should take Belgrade center. It is recommended, that the future development should be based on the guidelines of the European countries, which have positive experiences in the planning of the peri-urban zones.

ПРИЛОЗИ

Табела 1. Упоредни преглед броја становника у насељима периурбаног појаса Београда у периоду 1948-2011. године

Општина	Насеље									
	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011		
Бели Поток	1726	2082	2825	3242	3150	3069	3490	3621		
Општина Вождовац	1279	1380	1517	1526	1771	1994	2079	2001		
Пиносава	1713	1915	2306	2689	2837	2700	2870	3151		
Рипањ	7475	8255	10533	10673	10463	10571	11020	11088		
Општина Земун	1769	1728	1895	2258	3278	4104	7352	10807		
Борча	3532	3384	4330	9487	18549	26895	35909	46086		
Велико Село	1908	1968	1877	1874	1901	1767	1689	1594		
Дунавац	-	166	444	382	542	618	609	496		
Ковилово	-	950	871	1042	1132	1063	1050	920		
Овча	1950	1767	2926	3381	2530	2444	2614	2742		
Падинска Скела	2516	5578	7631	8280	10311	10371	9908	9263		
Славци	1452	1520	1578	1685	1681	1736	1790	1783		
Велика Мошганица	2453	2497	2563	2417	2751	3084	3385	3490		
Остружница	2304	2663	3840	4016	4060	3787	4079	4218		
Пеђани	336	356	450	477	467	632	505	562		
Рицка	340	320	290	257	477	317	330	316		
Рушањ	1520	1546	1666	1686	3610	4672	5034	4821		
Сремчица	2076	2133	2185	2448	13193	16225	19437	21001		
Умка	2058	2368	3731	5393	5618	5005	5449	5272		
Укупно / Просек	36.407	42.576	53.458	63.213	88.122	101.054	118.599	133.232		

Извор: Републички завод за статистику 1948-2011, 2004 в, 2013, Београд

Табела 6. Типологија насеља према природном и механичком кретању становништа од 1971. до 2011. године

	И1 - експанзија имиграцијом	И2 - Регенерација имиграцијом	И3 – слаба регенерација имиграцијом	И4 - врло слаба регенерација имиграцијом	Е2 - депопулација	Е3 – изразита депопулација	Е4 - Изумирање
1971- 1981	Велика Моштаница, Сремчица, Рушањ, Зуце, Падинска Скела, Дунавац, Ковилово, Угриновци		Сланци		Борча, Остружница, Умка, Бели Поток, Пиносава, Рипањ	Овча, Велико Село, Пећани, Руцка	
1981- 1991	Велика Моштаница, Сремчица, Рушањ, Зуце, Борча, Велико Село, Сланци, Угриновци		Умка, Остружница		Падинска Скела, Дунавац, Ковилово, Рипањ, Бели Поток	Пиносава, Руцка, Пећани, Овча	
1991- 2002	Велика Моштаница, Сремчица, Рушањ, Умка, Пећани, Руцка, Остружница, Борча, Сланци, Пиносава, Бели Поток, Угриновци		Рипањ, Зуце, Велико Село, Овча, Падинска Скела, Ковилово, Дунавац				
2002- 2011	Сремчица	Пиносава, Рипањ, Угриновци, Борча, Овча, Падинска Скела, Велика Моштаница, Остружница, Пећани	Бели Поток	Зуце, Велико Село, Сланци, Умка	Дунавац		Ковилово, Руцка, Рушањ

Извор: Живановић, 2008; Републички завод за статистику, 2013а, 2013 б, Београд

Табела 9. Активно становништво, запослени и издржавано становништво, 1971. и 2002. године

Насеља	Укупно активно становништво (удео у укупном)				Запослено становништво (удео у активном)		Издравано становништво ³²	
	1971.	%	2002.	%	1971 (%)	2002. (%)	1971 (%)	2002. (%)
Бели Поток	1356	41.8	1618	46,4	95,6	78	58,2	51,4
Зуце	917	60.1	917	44,1	96,1	76,4	39,9	52,9
Пиносава	1364	50.7	1305	45,5	94,7	74	49,3	53,3
Рипањ	4422	41.4	4822	43,7	94,2	71,8	58,6	53,6
Угриновци	969	42.9	3304	45	94	71,1	57,1	51,6
Борча	4016	42.3	17128	47,7	93	74	57,7	41,6
Велико Село	1060	56.5	947	56,1	93,4	86,1	47,4	43,2
Дунавац	154	40.3	315	51,7	96,1	87,6	59,7	47,3
Ковилово	485	46.5	511	48,7	97,7	81,4	53,4	50,2
Овча	1616	47.8	1313	50,2	93,9	65,1	52,2	47,6
Падинска Скела	3786	45.7	5037	50,8	95,7	78,1	54,3	48,3
Сланци	987	56.6	963	53,8	97,7	82,9	41,4	45
Велика Моштаница	1332	55.1	1390	41,1	90,6	69,7	44,9	53,5
Остружница	1648	41	1905	46,7	85,3	73,2	59	50
Пећани	185	38.8	215	42,6	91,3	75,8	61,2	54,8
Руцка	121	47.1	116	35,1	90,9	88,8	52,9	58,8
Рушањ	685	40.6	2153	42,8	96,3	74,4	59,4	51,6
Сремчица	990	40.4	8458	43,5	91,6	69,5	59,5	51,1
Умка	2266	42	2301	42,2	93,2	71,8	58	54,7
Укупно / Просек	28359	44.9	54718	46,1	93,7	73,8	55,1	48,3

Извор: Савезни завод за статистику, 1974; Републички завод за статистику, 2003 б, Београд

³² У категорији издржавано становништво обједињени су подаци за издржавано становништво и лица са личним примањима.

Табела 10. Удео запослених у секторима делатности у посматраним насељима 1971. године

Насеља	Укупан број запослених становника	Примарни сектор		Секундарни сектор		Терцијарно-квартарни сектор	
		број	%	број	%	број	%
Бели Поток	1296	259	20	416	32,1	615	47,4
Зуце	881	561	63,7	96	10,9	224	25,4
Пиносава	1292	559	43,3	278	21,5	447	34,6
Рипањ	4167	1160	27,8	1627	39	1353	32,5
Угриновци	911	579	63,5	179	19,6	149	16,3
Борча	3735	1059	28,3	1156	30,9	1520	40,7
Велико Село	990	892	90,1	43	4,3	50	5
Дунавац	148	128	86,5	8	5,4	12	8,1
Ковилово	474	268	56,5	95	20	110	23,2
Овча	1518	750	49,4	347	22,8	403	26,5
Падинска Скела	3624	2333	64,4	623	17,2	668	18,4
Сланци	960	829	86,3	40	4,2	86	8,9
Велика Моштаница	1207	798	66,1	236	19,5	164	13,6
Остружница	1406	356	25,3	659	46,9	381	27,1
Пећани	169	53	31,4	77	45,6	38	22,5
Руцка	110	50	45,4	44	40	14	12,7
Рушањ	660	308	46,7	185	28	165	25
Сремчица	907	358	39,5	267	29,4	268	29,5
Умка	2112	185	8,7	1313	62,2	596	28,2
Укупно / Просек	26567	11485	43,2	7689	28,9	7263	27,3

Извор: Савезни завод за статистику, 1974, Београд

Табела 11. Удео запослених у секторима делатности у посматраним насељима 2002. године

Насеља	Укупан број запослених становника	Примарни сектор		Секундарни сектор		Терцијарно-квартарни сектор	
		број	%	број	%	број	%
Бели Поток	1263	43	3,4	319	25,2	885	70,1
Зуце	701	99	14,1	135	19,2	443	63,2
Пиносава	966	35	3,6	254	26,3	653	67,6
Рипањ	3465	99	2,8	1252	36,1	1996	57,6
Угриновци	2350	296	12,6	967	41,1	1073	45,6
Борча	12668	786	6,2	3846	30,3	7703	60,8
Велико Село	815	468	57,4	95	11,6	242	29,7
Дунавац	276	128	46,4	50	18,1	64	23,2
Ковилово	416	166	39,9	107	25,7	131	31,5
Овча	988	303	30,1	260	26,3	398	40,3
Падинска Скела	3934	1502	38,2	98	2,5	1322	33,6
Сланци	798	408	51,1	98	12,3	266	33,3
Велика Моштаница	969	43	4,4	303	31,3	604	62,3
Остружница	1394	42	3	465	33,3	865	62
Пећани	163	5	3,1	65	40	91	55,8
Руцка	103	-	-	48	46,6	53	51,4
Рушањ	1602	74	4,6	417	26	1079	67,3
Сремчица	5876	116	2	1418	24,1	4094	69,7
Умка	1653	25	1,5	619	37,4	975	59
Укупно / Просек	40.400	4.638	11,5	10.816	26,8	22.937	56,8

Извор: Републички завод за статистику, 2004 а, Београд

Табела 12. Промене учешћа активног становништва по секторима делатности у периоду од 1971. до 2002. године

Насеља	Активно становништво	ΔП	%	ΔС	%	ΔТ-К	%
Бели Поток	-33	-216	-16,6	-97	-6,9	270	22,7
Зуце	-180	-462	-49,6	39	8,3	219	37,8
Пиносава	-326	-524	-39,7	-24	4,8	206	33
Рипањ	-702	-1061	-25	-375	-2,9	643	25,1
Угриновци	1439	-283	-50,9	788	21,5	924	29,3
Борча	8933	-273	-22,1	2690	-0,6	6183	20,1
Велико Село	-175	-424	-32,7	52	7,3	192	24,7
Дунавац	128	0	-40,1	42	12,7	52	15,1
Ковилово	-58	-102	-16,6	12	5,7	21	8,3
Овча	-530	-447	-19,3	-87	3,5	-5	13,8
Падинска Скела	310	-831	-26,2	-525	-14,7	654	15,2
Сланци	-162	-421	-35,2	58	8,1	180	24,4
Велика Моштаница	-238	-755	-61,7	67	11,8	440	48,7
Остружница	-12	-314	-22,3	-194	-13,6	484	34,9
Пећани	-6	-48	-28,3	-12	-5,6	53	33,3
Руцка	-7	-	-	4	6,6	39	38,7
Рушањ	942	-234	-42,1	232	-2	914	42,3
Сремчица	4969	-242	-37,5	1151	-5,3	3826	40,2
Умка	-459	-160	-7,2	-694	-24,8	379	30,8
Укупно / просек	13.833	-6.847	-31,7	3.127	-2,1	15.674	29,5

Извор: Савезни завод за статистику, 1974; Републички завод за статистику, 2004 а, Београд

Табела 17. Конвергентни и дивергентни дневни мигранти Београда из насеља периурбаног појаса Београда³³

Насеља	Конвергентне дневне миграције			Дивергентне дневне миграције			Укупно
	радници (%)	ученици, студенти (%)	укупно	радници (%)	ученици, студенти (%)	укупно	
Бели Поток	78,3	21,7	1249	91,5	8,5	47	1296
Зуце	80,8	19,2	588	100	-	16	604
Пиносава	82,7	17,3	975	100	-	19	994
Рипањ	81,2	18,8	2783	100	-	122	2905
Угриновци	75,5	24,5	1908	100	-	38	1946
Борча	76,4	23,6	11199	95,8	4,2	143	11342
Велико Село	75	25	335	100	-	3	338
Дунавац	76,5	23,5	98	-	-	-	98
Ковилово	78,2	21,7	239	100	-	6	245
Овча	81,6	18,4	679	100	-	24	703
Падинска Скела	72,7	27,3	1957	100	-	251	2208
Сланци	88,4	11,6	328	100	-	1	329
Велика Моштаница	75,4	24,6	829	100	-	6	835
Остружница	80,2	19,8	1246	100	-	27	1273
Пећани	76,6	23,4	111	-	-	-	111
Руцка	62,2	17,8	37	-	-	-	37
Рушањ	76	24	1474	100	-	21	1495
Сремчица	74,8	25,2	5994	97,3	2,6	75	6019
Умка	73	27	1136	98,7	1,3	80	1216
Укупно / Просек	77,1	22,9	33.025	98,5	1,5	879	33.904

Извор: Стаменковић & Гатарић, 2008

³³ Вредности у категорији конвергентних дневних миграција се односе на кретања радне снаге, студената и ученика ка насељу Београд, док су дивергентна кретања миграната излазна кретања миграната из централне зоне Београда ка посматраним насељима периурбаног појаса.

Литература

- Адамовић, Ј. (1993). Просторна дистрибуција и ефикасност индустрије приградске зоне Београда, Зборник радова Географског факултета Универзитета у Београду, 41, 81-88.
- Бојовић, Б., Боровница Н.(1998). Београд и његово метрополитанско подручје, Коришћење ресурса, одрживи развој и уређење простора, 3, 137-162.
- Bryant, C. (2003). The peri-urban zone - the structure and dynamics of a strategic component of metropolitan regions, Canadian journal of regional science, web resource: http://goliath.ecnext.com/coms2/gi_0199-3512032/Introduction-the-peri-urban-zone.html
- Васовић, М. (1962). Индустрија Београда и његове околине, Зборник радова ПМФ-а, Географски институт, 9, 127-150.
- Вељковић, А. (1991). Градови – центри развоја у мрежи насеља средишње Србије, Зборник радова Географског института „Јован Цвијић” САНУ, 43, 161-196.
- Вељковић, А., Јовановић, Р., Тошић, Б. (1995). Градови Србије – центри развоја у мрежи насеља, *Посебно издање Географског института „Јован Цвијић” САНУ*, књ. 44, Београд
- Европска конференција министара одговорних за регионално планирање (2000). Водећи принципи за одрживи просторни развој Европског континента, Хановер
- Вреск, М. (1990). Основе урбане географије, Загреб
- Вујошевић, В. (1980). Економски аспекти урбанизације приградског подручја Београда, Зборник радова са симпозијума „Урбанизација приградског подручја великих и средњих градова – тематско подручје: Београд”, Београд
- Група аутора (1972). Генерални план Београда 2000, Урбанистички завод Београда
- Група аутора (1979). Просторни план Града Београда – преднацрт, Београд: Завод за планирање развоја Београда
- Група аутора (1980). Урбанизација приградског подручја великих и средњих градова – тематско подручје: Београд, Зборник радова са симпозијума, Београд: Завод за планирање развоја града Београда
- Група аутора (2003). Генерални план Београда 2021, Службени лист Града Београда 27/03 (измене и допуне 25/05, 34/07 и 63/09), Београд
- Група аутора (2004). Регионални просторни план административног подручја Београда, Службени лист града Београда 10/04, Београд
- Група аутора (2004 а). Предео изузетних одлика „Авала”, Београд: Завод за заштиту природе Србије
- Група аутора (2009). Стратегија просторног развоја Републике Србије 2003-2013-2020, Београд: Урбанистички завод

- Група аутора (2009 а). План детаљне регулације за београдски спортски комплекс Ковилово, Урбанистички завод Београда, Службени лист Града Београда 04/2009
- Грчић, М. (1993). Развој индустрије у субурбаној зони Београда, Зборник радова Географског факултета Универзитета у Београду, 41, 259-268.
- Ђорђевић, Д. (1993). Промене у начину коришћења земљишта у периурбаним зонама већих градова, Зборник радова, Зборник радова Географског факултета Универзитета у Београду, 41, 9-15.
- Ђорђевић, Д. (1999). Квази-пољопривредно коришћење земљишта у јужној приградској зони Београд, Гласник Српског географског друштва, 79(1), 21-33.
- Ђурић, В. (1953). Панчевачки рит – антропогеографска испитивања, Посебно издање Етнографског института САН, књ. 5
- Ђурић, В. (1962). Пољопривреда београдске околине, Зборник радова ПМФ-а, Географски институт, 9, 98-124.
- European Commission & European Environment Agency (2006). Urban sprawl in Europe -the ignored challenge, EEA Report 10
- European Spatial Development Perspective (1999). Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union, European Commission, Potsdam
- Живановић, З. (2008). Значај Београда у регионалном развоју Србије, Београд: Географски факултет Универзитета у Београду
- Живановић-Миљковић, Ј. (2008). Some measures for soil regulation in Belgrade peri-urban zone, *Spatium*, 17-18, 68-71.
- Закон о јавним службама. Службени гласник СРЈ 42/1991, измене и допуне 71/1994, 83/2005
- Закон о комуналним делатностима. Службени гласник РС 88/2011
- Zasada, I., Berges, R. (2011). Environment and landscape. In: Piorr, A., Ravetz, J., Tosics, I. (eds) *Peri-urbanisation in Europe*. Academic Books Life Sciences, Copenhagen, 72–75.
- Зековић, С., Спасић, Н., Маричић, Т. (2007). Development of new economic poles in metropolitan areas - Belgrade example, *Spatium*, 15-16, 21-27.
- Zonneveld, W., Stead, D. (2007). European Territorial Cooperation and the Concept of Urban-Rural Relationships, *Planning, practice and research*, 22(3), 439-453.
- Илић, Ј. (1970). Карактеристике функционалних односа између града и околине са посебним освртом на СР Србију, *Становништво*, 3-4, 167-189.
- Јанковић, М. (2002). Опремљеност града Београда комуналном инфраструктуром и достигнути ниво комуналног стандарда, *Индустрија*, 30(1-4), 87-98.
- Костић, М. (1962). Насаља у околини Београда, Зборник радова ПМФ-а, Географски институт, 9, 62-95.

- Leeuwen, E.S., Nijkamp, P. (2006). The urban-rural nexus - a study on extended urbanization and the hinterland, Department of Spatial Economics, Free University, Amsterdam
- Лутовац, М. (1962). Преображавање насеља и привреде у околини Београда, Зборник радова Етнографски института САНУ, 75(4), 149-161.
- Матијевић, Д. (2009). Просторно-функционална повезаност насеља општине Стара Пазова са урбаним системом Београда, Посебно издање Географског института „Јован Цвијић” САНУ, књ. 73, Београд
- McGranahan, G., Satterthwaite, D., Tacoli, C. (2004). Rural-urban change, boundary problems and environmental burdens, Working paper series on rural-urban interactions and livelihood strategies, 10, International Institute for Environment and Development, London
- Николић, С., Радовановић, М. (1962). Становништво Београда и околине, Зборник радова ПМФ-а, Географски институт, 9, 5-55
- Одлука о пречишћавању и одвођењу атмосферских и отпадних вода: Службени гласник Града Београда 6/10
- Петовар, К. (2003). Урбана социологија - наши градови између државе и грађанина, Београд: Географски факултет
- Ravetz, J., Fertner, C., Nielsen, T.S. (2013). The dynamics of peri-urbanization In: Nilsson, K., Pauleit, S., Bell, S., Aalbers, C., Nielsen, T.S. (eds) Peri-urban futures: Scenarios and models for land use change in Europe, Springer
- Рибар, М., Цаврић, Б., Љешевић, М. (1993). Просторни развој сеоских насеља у јужној приградској зони Београда и процес њиховог уклапања у урбану београдску регију, Зборник радова Географског факултета Универзитета у Београду, 41, 157-167.
- Стаменковић, С., Бачевић, М. (1992). Географија насеља, Београд: Географски факултет
- Стаменковић, С., Гатарић, Д. (2008). Конвергентне и дивергентне дневне миграције становништва Београда и околине – просторна дистрибуција по насељима у границама града Београда, Демографија, 5, 43-52.
- Станојевић, Г., Спалевић, А., Кокотовић В. (2012). Природни услови као фактор социоекономског развоја Периурбаног појаса Београда. Зборник радова са Међународног научног скупа “Проблеми и изазови савремене географске науке и наставе”, Копаоник
- Текић, С. (1991). Сремчица – насеље и школа, Београд
- Strategies and sustainability assessment tools for urban-rural linkages - PLUREL (2008). Peri-urban land use relationship, Copenhagen
- Тошић, Д. (1999). Просторно-функцијски односи и везе у урбаним регијама, Београд
- Тошић, Д., Невенић М. (2007). Дневни урбани систем - просторни израз дневне миграције становништва, Демографија, 4, 163-176.

Уредба о критеријумима за категоризацију државних путева (2009). Службени гласник РС 37/2009

Ford, T. (1999): Understanding Population Growth in the Peri-Urban Region, International Journal of Population Geography, 5, 297-311.

Four Strategies Themes for the Housing Policy in Serbia (2006). Towards a New National Housing Policy for Serbia, National Housing Conference, UN-Habitat & Ministry of Capital Investments of Republic of Serbia & Ministry of Foreign Affairs of Republic of Italia, Belgrade

Caruso, G. (2001). Peri-urbanisation. The situation in Europe. A bibliographical note and survey of studies in the Netherlands, Belgium, Great Britain, Germany, Italy and the Nordic countries. Report prepared for DATAR, France

Цвијић, Ј. (2000). Балканско полуострво, Београд: Завод за уџбенике

Статистички извори

Републички завод за статистику Србије (2003 а). Пол и старост У Попис становништва, домаћинства и станова 2002. године, књ. 2, Београд

Републички завод за статистику Србије (2003 б). Активност и пол У Попис становништва, домаћинства и станова 2002. године, књ. 5, Београд

Републички завод за статистику Србије (2004 а). Делатност и пол У Попис становништва, домаћинства и станова 2002. године, књ. 6, Београд

Републички завод за статистику Србије (2004 б). Миграциона обележја У Попис становништва, домаћинства и станова 2002. године, књ. 8, Београд

Републички завод за статистику Србије (2004 в). Упоредни преглед броја становника 1948-2002. У Попис становништва, домаћинства и станова 2002. године, књ. 9, Београд

Републички завод за статистику Србије (2007). Пољопривредно становништво У Попис становништва, домаћинства и станова 2002. године, књ. 7, Београд

Републички завод за статистику (2010). Предузећа у Републици Србији према величини 2009. године – радни документ, Београд

Републички завод за статистику Србије (2013 а). Пол и старост У Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године, књ. 2, Београд

Републички завод за статистику Србије (2013 б). Подаци о природном кретању становништва 2005-2011, документациона табела, Београд

Савезни завод за статистику (1973). Пољопривредно становништво У Попис становништва и станова 1971. године, књ. 11, Београд

Савезни завод за статистику (1974). Делатност 1971. године У Попис становништва и станова 1971. године, Београд

Web извори

Регулатива. <http://www.putevi-srbije.rs/sr-yu/regulativa/blog>

Линије градског саобраћајног предузећа Београд. http://www.gsp.rs/dnevne_linije1.htm

Приватизована предузећа. <http://www.priv.rs/Agencija+za+privatizaciju/101/Preduzeca.shtml>

Предузећа и радње. <http://trzistesrbije.com/preduzeca.php>

Фабрика картона Умка. <http://www.umka.rs/>

Културна добра. <http://www.belgradeheritage.com/cyr/kdb/?act=list>

Београдски водовод и канализација. <http://www.bvk.co.rs/>

Национални инвестициони план. <http://www.mnip.gov.rs/>

Списак табела и скица

Табеле:

- Табела 1. Упоредни преглед броја становника у насељима периурбаног појаса Београда у периоду 1948-2011. године
- Табела 2. Типови насеља одређени према демографској величини насеља 2011. године
- Табела 3. Густине насељености у насељима периурбаног појаса Београда 1971. и 2011. године
- Табела 4. Типови насеља одређени према густини насељености насеља у периурбаном појасу Београда 2011. године
- Табела 5. Домицилно и досељено становништво у насељима периурбаног појаса Београда
- Табела 6. Типологија насеља према природном и механичком кретању становништва од 1971. до 2011. године
- Табела 7. Модел за детерминацију степена урбанизације насеља
- Табела 8. Промена броја посматраних насеља по категоријама урбаности (1971-2002)
- Табела 9. Активно становништво, запослени и издржавано становништво 1971. и 2002. године
- Табела 10. Удео запослених у секторима делатности у посматраним насељима 1971. године
- Табела 11. Удео запослених у секторима делатности у посматраним насељима 2002. године
- Табела 12. Промене учешћа активног становништва по секторима делатности у периоду од 1971. до 2002. године
- Табела 13. Промене у структури делатности у периурбаном појасу Београда, у периоду од 1971. до 2002. године
- Табела 14. Функцијски типови насеља
- Табела 15. Насеља периурбаног појаса Београда која припадају одређеном функцијском типу 1971. и 2002. године
- Табела 16. Учешће дневних миграната посматраних насеља у насељу Београд
- Табела 17. Конвергентни и дивергентни дневни мигранти Београда из насеља периурбаног појаса Београда
- Табела 18. Културна добра у периурбаном појасу Београда

Скице:

- Скица 1. Концепт урбане агломерације (Ravetz, Fertner, Nielsen, 2013)
- Скица 2. Функције периурбаних појасева
- Скица 3. Ширење континуално изграђеног дела Београда
- Скица 4. Периурбани појас Београда
- Скица 5. Удаљеност насеља периурбаног појаса од насеља Београд
- Скица 6. Индекс промене броја становника
- Скица 7. Кретање броја становника 1948-2011. године у популационо највећим насељима
- Скица 8. Досељено становништво у периурбаном појасу Београда од 1945. до 2002. године
- Скица 9. Типови кретања становништва 1971-2011. године
- Скица 10. Степен урбаности насеља у периурбаном појасу Београда (1971)
- Скица 11. Степен урбаности насеља у периурбаном појасу Београда (2002)
- Скица 12. Промене у функцијском типу насеља
- Скица 13. Функцијски типови насеља 1971. године
- Скица 14. Функцијски типови насеља 2002. године
- Скица 15. Дневни миграције у урбаном систему Београда
- Скица 16. Коришћење земљишта у периурбаном појасу Београда

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

711.582.5(497.11)
911.375.12(497.11)

СПАЛЕВИЋ, Александра, 1984-
Трансформација периурбаног простора
Београда / Александра Спалевић. - Београд :
САНУ, Географски институт "Јован Цвијић",
2013 (Београд : Графички центар). - 126 стр.
: илустр. ; 24 см. - (Библиотека Посебна
издања / Српска академија наука и уметности,
Географски институт "Јован Цвијић" ; бр.
85)

На спор. насл. стр.: Transformation of
Peri-urban Area of Belgrade. - Тираж 300. -
Напомене и библиографске референце уз текст.
- Summary. - Библиографија: стр. 121-125.

ISBN 978-86-80029-59-7

а) Београд - Урбанизација

COBISS.SR-ID 203909388

ISBN 978-86-80029-59-7

9 788680 029597 >